
ЗМІСТ

ПРАВА ЛЮДИНИ, ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬСТВО

Амелічева Л. П.

Гідна праця: теоретико-правовий погляд на проблему її регулювання 3

Дудоров О. О., Мовчан Р. О.

Порушення обмежень щодо одержання подарунків:
проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства 12

ПРАВО ТА ЕКОНОМІКА

Стаднік І. В.

Функціональна дієвість механізму правового регулювання
господарських відносин..... 22

Новошицька В. І.

Щодо вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна
у складі збитків у сфері господарювання 28

Павлюченко Ю. М., Кошевець А. А.

Правова робота з відшкодування збитків,
завданих порушеннями господарських договорів 35

Дорошенко Л. М.

Способи усунення дедлока як різновиду корпоративних конфліктів 45

Павлюк С. М.

Щодо договірного регулювання перевезення вантажів
у прямому змішаному сполученні 54

Оверковський К. В.

Щодо визначення поняття «права промислової власності» 63

Кулик О. І.

Ознаки стимульованих суб'єктів у сфері виробництва енергії
з використанням альтернативних джерел..... 72

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Мовчан Р. О.

Щодо антисупільної спрямованості самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (стаття 197-1 Кримінального кодексу України)83

Жданова І. Є.

Умови правомірності, що стосуються діяння особи, яка зазнала примусу (за змістом статті 40 Кримінального кодексу України).....92

Щербак І. А.

Проблемні аспекти процедури повідомлення про підозру в контексті реалізації принципу верховенства права.....100

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Атаманчук І. В.

Впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України109

Письменна О. П.

Щодо правової основи функціонування Національної поліції України117

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Турченко О. Г.

Воєнно-політична інтеграція країн в архітектурі європейської безпеки у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть123

ПОДІЇ

Всеукраїнська науково-практична конференція «Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір»140

Огляд результатів круглого столу «Забезпечення конституційних гарантій незалежності суддів та єдності юрисдикцій судів як фундамент правової демократичної держави»143

Анотації153

Abstracts159

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВРОБІТНИЦТВА172

**ПРАВА ЛЮДИНИ, ДЕРЖАВА,
СУСПІЛЬСТВО**

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.1

УДК 349.23

Л. П. Амелічева

доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

**ГІДНА ПРАЦЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД
НА ПРОБЛЕМУ ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ**

Ключові слова: право на гідну працю, концепція гідної праці, механізм правового регулювання гідної праці, централізоване регулювання, локальне регулювання, колективно-договірне регулювання.

Глобалізаційний та неоліберальний характер трансформацій в економіці продукує сьогодні багато нових викликів трудовим відносинам. Під впливом цих викликів вчені у галузі трудового права ведуть пошук більш дієвих засобів правового регулювання сучасних трудових відносин. Нині до кола нагальних питань, перш за все, належать: функціонування національних систем трудового права і права соціального забезпечення під впливом глобальних викликів; нетипові трудові відносини як виклик стабільній зайнятості; подолання проблеми неформальної зайнятості; таргетінг як прихований різновид непрямой дискримінації; дестабілізація трудових відносин та її наслідки; соціально-трудова наслідки роботизації та автоматизації виробництва у сфері послуг, проблеми регулювання трудових і соціально-забезпечувальних відносин в перспективі розвитку цифрової економіки; соціальні ризики у контексті глобальних викликів сучасності; можливість змін соціальних зобов'язань держави під впливом глобальних викликів й ін. [1, с. 14–15].

Одночасно із вищезазначеними економічними трансформаційними процесами в суспільній сфері також відбулося переміщення центру уваги на світогляд людини, її культуру, релігійно-філософські установки, систему цінностей. Тому сьогодні працівник розглядається не просто як особа, яка підпорядковується роботодавцеві і виконує трудову функцію, а насамперед як особистість, наділена правами і свободами. Відповідно праця не тільки повинна забезпечувати людині

засоби для існування, а й повинна бути гідною, тобто, здійснюватися у гідних людини умовах і сприяти розвитку особистості [2, с. 200].

Міжнародна організація праці (членами якої є нині 185 держав, у тому числі й Україна), слідуючи своєму статуту, в якому зазначено, що загальний й міцний мир може бути встановлений лише на засадах соціальної справедливості, взяла до уваги, що необхідно протидіяти новим викликам трудовим відносинам. Вже декілька десятиліть як МОП розробила й активно запроваджує у світі Програму гідної праці¹. Відповідно до визначення МОП гідна праця – це продуктивна праця чоловіків та жінок в умовах свободи, рівності, безпеки та поваги до людської гідності. Гідна праця забезпечує справедливий заробіток, безпеку на робочому місці та соціальний захист працівників та членів їхніх сімей, сприяє особистому зростанню працюючих та їхній соціальній інтеграції, дає людям свободу висловлювати свої погляди, об'єднуватися для того, щоб впливати на рішення, що стосуються їхнього життя, гарантує рівне ставлення та рівні можливості для всіх і кожного [3].

За ініціативою Уряду нашої держави у 2016 році представниками міністерств, вченими НАН України, міжнародним експертним середовищем здійснювалася підготовка Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» – адаптованого документу з питань стратегічного планування сталого розвитку України на довгострокову перспективу. У завданні 8 зазначеної Національної доповіді передбачене зобов'язання нашої держави сприяти забезпеченню гідної праці й економічному зростанню, зокрема, забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих шляхом застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці і промислової безпеки й ін. [4].

Вчені ж у галузі трудового права України взагалі пропонують концепцію гідної праці розглядати як елемент правової політики держави [5], а також на базі цієї концепції розроблювати Національну стратегію гідної праці, що буде ключовим вектором реформування трудового законодавства України [6] й ін.

Що ж до самого поняття гідної праці, то в спеціальній літературі його розглядають за людиноцентристським підходом, використовуючи при визначенні основну правову конструкцію понятійного апарату трудового права – «трудові відносини», а саме, як: 1) вищу форму соціально-трудова відносин і одне з найскладніших суспільних явищ через різноманіття і різноспрямованість причинно-наслідкових зв'язків між його різними елементами і факторами, що визначають

¹ Програма гідної праці – сукупність положень програмного значення, підготовлених на основі Декларації МОП «Про основні принципи права у світі праці» (1998) та розвинених на основі Декларації МОП «Про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації» (2008), в яких творчо розвиваються міжнародні трудові стандарти та розкривається зміст основних принципів і прав у сфері праці / Велика Українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2018. Т. 11: Трудове право / редкол. С. М. Прилипка (голова), М. І. Іншин (заст. голови), О. М. Ярошенко та ін. С. 540.

характер і тенденції розвитку [7, с. 24]; 2) концепцію ідеальної моделі трудових відносин [8, с. 6–48] 3) впливовий фактор генезису нових трудових відносин [9, с. 41] й ін.

Отже, враховуючи вищезазначене, нині є необхідність у проведенні дослідження щодо проблематики правового регулювання відносин у сфері гідної праці.

Метою цієї статті є виявлення проблемних питань правового регулювання відносин у сфері гідної праці і визначення шляхів їх вирішення.

Варто вказати, що у процесі дослідження автор буде слідувати *методології трудового права, враховуючи два базових теоретичних положення*: 1) диференціація правового регулювання праці *найбільш повний свій вираз знаходить через методи (централізований і локальний) правового регулювання праці у нормативно-правових актах (джерелах правових норм)* [10, с. 110], *та й через колективно-договірний метод* як певний варіант поєднання централізованого і локального методів [11, с. 337]; 2) одним із основних елементів в механізмі правового регулювання трудових відносин є юридичні норми, що стосуються відповідно централізованого і локального (колективно-договірного) методів правового регулювання вказаних відносин [2, с. 208–211].

Отже, одним із основних елементів механізму правового регулювання відносин у сфері гідної праці є норми права. У спеціальній юридичній літературі достатньо багато вже є характеристик міжнародно-правових норм, в яких безпосередньо закріплено право на гідну працю, а також стратегічні завдання для всіх країн щодо впровадження концепції гідної праці МОП через внутрішньодержавні норми законодавства [12, 13, 14]. Проте, ще недостатньо проаналізовані саме норми внутрішньодержавного законодавства про працю, що регулюють складні відносини у сфері гідної праці, зокрема в Україні.

Спочатку варто розглянути норми, які здійснюють вплив на відносини у сфері гідної праці за допомогою централізованого способу регулювання. Насамперед, це стосується норм Конституції України. У ст. ст. 3, 43–46 Основного Закону людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, закріплюються права на працю, відпочинок, соціальний захист й ін. Це дійсно найважливіші конституційні засади для становлення та розвитку права на гідну працю, що є комплексним і природним. Однак, не можна не погодитися із твердженням Г. С. Гончарової, що ст. 43 Основного Закону, в якій гарантується кожному можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується, вже не відповідає сучасним викликам, ідея гідної праці примушує державу по-новому тлумачити вказану статтю [15, с. 156]. Виходячи з концепції гідної праці, й продовжуючи думку Г. С. Гончарової, слід зауважити, що Україна як член МОП повинна виконувати стратегічні завдання Програми гідної праці щодо забезпечення повної й

продуктивної зайнятості, гідних умов праці й ін. Тому слід в конституційних нормах, в першу чергу, у ст. ст. 43–46 Основного Закону України врахувати новий рівень гарантій у сфері гідної праці, передбачених Програмою гідної праці, які повинні значно підвищити якість життя працівників та членів їх сімей.

Безсумнівно велике значення у централізованому регулюванні відносин у сфері забезпечення гідної праці відіграють положення Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України). На думку В. В. Жернакова, з якою погоджується і автор, на шляху утвердження і реалізації права на гідну працю слід зробити багато кроків. Першим з них має бути внесення відповідних змін до чинного КЗпП України, де право на гідну працю слід закріпити серед основних прав працівників [16, с. 99] (ст. 2 КЗпП України «Основні трудові права працівників»). Крім того, нове завдання КЗпП України – забезпечення права на гідну працю – треба передбачити у ст. 1 цього акту «Завдання Кодексу законів про працю». У ст. 5-1 «Гарантії забезпечення права громадян на працю» Кодексу також варто закріпити гарантії забезпечення гідної праці (щодо стабільної і продуктивної зайнятості, професійного навчання протягом життя, поваги до трудових прав й ін.).

Враховуючи те, що в Україні розробляється проект нового Трудового кодексу України, слід також зауважити, що у ст. 2 зазначеного проекту одним з основних принципів правового регулювання трудових відносин задекларовано новий галузевий принцип – «забезпечення права кожного працівника на гідні умови праці» [17]. Зрозуміло, що цього недостатньо для повноцінної реалізації права на гідну працю. В. В. Жернаков слушно пропонує у проекті Трудового кодексу право на гідну працю працівників викласти в окремій статті з розкриттям його змісту. Відповідний обов’язок роботодавця, на його думку, має міститися серед основних обов’язків роботодавця і соціальних партнерів [16, с. 99].

Норми, які стосуються централізованого регулювання відносин у сфері забезпечення гідної праці, містяться також у законах України «Про охорону праці» від 14.10.1992, «Про оплату праці» від 24.03.1995, «Про зайнятість населення» від 05.07.2012, «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010, «Про основи загальнообов’язкового державного соціального страхування» від 14.01.1998 й ін. Однак, положення зазначених актів закріплюють в своїй більшості лише фундаментальні (класичні) трудові права працівників, а точніше мінімальний рівень гарантій цих прав. На жаль, нині цього рівня гарантій не достатньо для реалізації концепції гідної праці в Україні. Також важливо зауважити, що у вказаних законах законодавець не активно використовує систему понять у сфері гідної праці, що продукується концепцією гідної праці («гідна праця», «гідна або справедлива заробітна плата», «норми і стандарти гідної праці» й ін.), він лише фрагментарно використовує термін «гідні умови праці».

Зокрема, згідно зі ст. ст. 16, 18 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» законодавець оперує терміном «гідні умови праці», закріплюючи за де-

якими учасниками соціального діалогу (галузевими (міжгалузевими) радами, територіальними тристоронніми соціально-економічними радами) дорадчі, консультативні та узгоджувальні функції, які «реалізуються шляхом вироблення пропозицій і рекомендацій з урахуванням інтересів сторін соціального діалогу щодо забезпечення гідних умов праці», у ст. 15 Закону України «Про зайнятість населення» – при визначенні мети державної політики («створення належної кількості робочих місць з гідними умовами праці») й ін.

У централізованому регулюванні гідної праці важливу роль відіграють й норми деяких підзаконних актів України. Так, у постанові Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 18.12.2008 № 773-VI зазначається, що Україна потребує значних економічних затрат, обумовлених забезпеченням гідних умов праці, гарантування достойного рівня соціального захисту для всього населення. Також в цьому документі зауважується, що соціальні та політичні наслідки нехтування цими завданнями можуть коштувати для держави дорожче [18].

В Стратегії подолання бідності, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р, визначено одним із основних напрямів її реалізації – забезпечення умов гідної праці шляхом розширення доступу до продуктивної зайнятості, підвищення рівня доходів населення від зайнятості та виплат у системі державного соціального страхування. За зазначеним напрямом у Стратегії подолання бідності передбачено виконати такі основні завдання: 1) підвищити дієвість політики зайнятості шляхом перебудови системи державного сприяння працевлаштуванню на принципово нових засадах з урахуванням балансу інтересів роботодавців і громадян, які шукають роботу; 2) підвищити мобільність робочої сили на ринку праці шляхом: упровадження практики дистанційної та частково дистанційної зайнятості з відповідним законодавчим урегулюванням й ін.; 3) активно сприяти детінізації зайнятості та доходів населення шляхом: підвищення ефективності та результативності соціального діалогу між державою, профспілками та організаціями роботодавців з питань формування та реалізації соціальної політики, регулювання трудових відносин й ін.; 4) зменшити економічно необґрунтовану нерівність та сприяти утвердженню принципу соціальної справедливості в системі розподілу доходів шляхом: зміни принципу розподілу доходів у суспільстві у результаті перенесення основного податкового навантаження з груп населення з низьким і середнім доходом на заможні прошарки суспільства й ін. [19].

Далі варто взяти до уваги положення Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 15.10.2012 № 1008 [20], яка не втратила чинність на сьогоднішній день. Метою цієї Програми визначено

розширення можливостей реалізації права громадян на гідну працю, підвищення їх доходів. Зазначену мету заплановано досягнути шляхом: створення умов для підвищення рівня зайнятості населення; стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць; збереження та розвитку трудового потенціалу й ін.

Враховуючи те, що в Україні, як і в будь-якій державі, повинні визначатися правові індикатори (норми і стандарти гідної праці), завдяки яким можна постійно вимірювати гідну працю як багатоаспектне явище, необхідно взяти до уваги й наказ Міністерства соціальної політики України від 14.09.2017 № 1460, яким затверджено Положення про Директорат норм та стандартів гідної праці [21]. У цьому Положенні передбачається, що в своїй структурі Директорат норм та стандартів гідної праці має чотири експертні групи: 1) з питань оплати праці в бюджетній сфері та грошового забезпечення; 2) з питань трудових відносин; 3) з питань охорони, безпеки та гігієни праці; 4) з питань договірного регулювання оплати праці та доходів від зайнятості. Існування такої специфічної інституції в структурі Міністерства соціальної політики України є суттєвою організаційною й державно-правовою гарантією становлення й розвитку права на гідну працю в нашій країні, адже не можна не помітити, що створені експертні групи опікуються питаннями норм і стандартів, що належать до основних чотирьох компонентів гідної праці за концепцією МОП.

Доцільно звернути увагу й на договірне (колективно-договірне) регулювання гідної праці за допомогою норм актів договірного характеру. В першу чергу, це стосується Генеральної угоди про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019–2021 роки, яку укладено між всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців в особі Спільного представницького органу сторони роботодавців на національному рівні, всеукраїнськими об'єднаннями професійних спілок в особі Спільного представницького органу репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні та Кабінетом Міністрів України [22]. Відповідно до положень Розділу III «Гідні умови праці та соціальний захист працюючих» зазначеної Угоди її Сторони передбачили багато заходів у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, охорони праці й соціального захисту. Варто зауважити, що учасники соціального діалогу – підписанти цієї Угоди під гідними умовами праці в цьому документі розуміють умови, пов'язані лише з охороною праці і скороченням обсягів незадекларованої праці, що є усиченим баченням складного поняття «гідні умови праці».

Значну роль в реалізації концепції гідної праці сьогодні відіграють положення галузевих й територіальних угод учасників соціального діалогу [23, с. 32]. Необхідно відмітити, що все частіше сторони колективних переговорів щодо укладання цих угод домовляються про підвищення мінімальних гарантій у сфері

праці, поступово починають використовувати під час своєї нормотворчості поняття «гідна праця», «гідні умови праці», «гідний рівень оплати праці», «справедлива оплата праці» й ін. Так, згідно із п. 1.4. Галузевої угоди на 2016–2020 роки в сфері технічного регулювання між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України і Профспілкою машинобудівників та приладобудівників України метою укладання цієї Угоди визначено спрямування спільних зусиль Сторін на забезпечення соціально-економічного розвитку підприємств та установ сфери технічного регулювання і високих стандартів життя працівників шляхом підвищення конкурентоздатності підприємств, забезпечення продуктивної зайнятості, створення гідних умов і рівня оплати праці, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин на галузевому рівні [24].

В іншій, вже Територіальній угоді між Запорізькою обласною державною адміністрацією, Запорізькою обласною федерацією роботодавців та Запорізькою обласною радою профспілок на 2017–2020 роки, у п. 1.2. метою її укладання зазначено об'єднання зусиль Сторін на забезпечення: узгодження інтересів працівників та роботодавців, створення кращих умов для збереження, відтворення і розвитку трудового та людського потенціалу регіону, удосконалення економічних, виробничих, соціально-трудова відносин, регіональної соціально-економічної політики створення гідних умов праці, рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на договірній основі та партнерських засадах для попередження соціальної напруги в регіоні [25].

Нерідко також і на локальному рівні при укладенні колективних договорів учасники соціального діалогу домовляються забезпечувати гідні умови праці. Так, у п. 2.2.2 колективного договору Донецького національного університету імені Василя Стуса на 2019–2025 роки університет взяв на себе обов'язок створити систему професійного зростання і забезпечення гідних умов праці для працівників [26] й ін.

Все вищевикладене дозволяє зробити такі висновки:

1. Поняття «гідна праця» за Програмою гідної праці МОП характеризується, як правило, за економетричним підходом як засіб забезпечення сталого розвитку, ринкової економіки, через такі компоненти, як: повна і продуктивна зайнятість, соціальний діалог, соціальний захист, недопущення дискримінації працюючих, що не зовсім відповідає принципу гуманізму трудового права. Як вбачається, при характеристиці гідної праці в трудо-правових дослідженнях слід застосовувати людиноцентристський підхід, за яким розкривається характер поняття саме через ставлення до людини. До того ж визначати гідну працю бажано через категорію «трудова відносина», що є основною правовою конструкцією понятійного апарату трудового права, й безпосередньо пов'язана із людиною за своїм суб'єктивним складом.

2. Проведений аналіз норм внутрішньодержавного законодавства про працю, що регулюють відносини у сфері гідної праці в Україні, дозволив виявити деякі суттєві недоліки правового (централізованого, локального, колективно-договірного) регулювання відносин у сфері гідної праці. Законодавцем, учасниками соціального діалогу в недостатній мірі використовується розроблена МОП і представниками науки трудового права система понять гідної праці у процесі нормотворення. В базових актах законодавства закріплені в своїй більшості лише фундаментальні (класичні) трудові права працівників, а точніше мінімальний рівень гарантій цих прав. Як наслідок, зазначене впливає на якість нормотворення локальних актів й актів договірному характеру на генеральному, галузевому, територіальному рівнях з питань встановлення гідних умов праці для працюючих. Тому, Україні як члену МОП потрібно виконувати стратегічні завдання Програми гідної праці щодо забезпечення всіх компонентів гідної праці (повної та продуктивної зайнятості, соціального захисту, гідних умов праці, соціального діалогу) шляхом встановлення у нормах внутрішньодержавного законодавства трудових гарантій на рівні значно вище мінімального, встановленого чинними нормативно-правовими актами у сфері оплати праці, безпеки праці, соціального захисту працюючих й ін.

3. З метою удосконалення правового регулювання гідної праці доцільно внести зміни у чинний КЗпП України. Так, у ст. 1 цього акту «Завдання Кодексу законів про працю України» серед таких завдань пропонується передбачити забезпечення права на гідну працю. У ст. 5¹ «Гарантії забезпечення права громадян на працю» Кодексу варто закріпити конкретні гарантії щодо забезпечення гідної праці (щодо повної і продуктивної зайнятості, професійного навчання протягом життя, поваги до трудових прав й ін.).

Проведене дослідження не вичерпує всього комплексу проблемних питань, пов'язаних із правовим регулюванням гідної праці в Україні, з урахуванням чого ці питання мають стати предметом подальшого наукового опрацювання.

1. О пути в науку, евразийской интеграции и перспективах трудового права (интервью со Светланой Юрьевной Головиной). *Трудовое и социальное право*. 2018. № 3. С. 39–43.

2. Вишновецька С. В. *Методологія науки трудового права: монографія*. К.: Ніка-Центр, 2014. 320 с.

3. До 100-річчя Міжнародної організації праці. Департамент міжнародних зв'язків ФПУ. 08.10.2018. *Офіційний сайт Профспілки працівників освіти і науки України*. URL: <https://pon.org.ua/novyny/6636-do-100-rchchya-mzhnarodnoyi-organzacyi-prac.html>

4. Цілі Сталого Розвитку: Україна: Національна доповідь. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України*. 2017. С. 63. URL: <https://strategy2020.lg.ua/index.php/analitichni-materiali-i-doslidzhennya/27-tsili-stalogo-rozvitku-do-2030-roku>

5. Гостюк О. Концепція гідної праці як елемент правової політики держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 90–93.

6. Сахарук І. С. Розробка Національної стратегії гідної праці як ключовий вектор реформування трудового законодавства України. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: тези допов. учасн. II Всеукр. наук.-практ. конф. 26.10.2018 р., Київ / за ред. проф. М. І. Іншина, відп. ред. канд. юрид. наук І. С. Сахарук. Київ, 2018. С. 159–163.

7. Decent Work Country Report – The Russian Federation. URL: Vasiliouk T. Faculty of Economics, Lomonosov Moscow State University, Regional Office for Europe and Central Asia, 2008. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/meetingdocument/wcms_359814.pdf

8. Зыкина Т. А. Обеспечение права работника на достойный труд: современные проблемы: монография. Сев. (Арктич.) федер. ун-т им. М. В. Ломоносова. Арх. ИД САФУ. 2014. 108 с.

9. Капліна Г. А. Інституалізація поняття гідної праці як чинник розвитку трудових відносин. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 29. 2014. С. 41–47.

10. Кисельова О. І. Види диференціації правового регулювання трудових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2014. Серія ПРАВО. Випуск 29. Частина 2. Том 4/1. С. 107–110.

11. Лукаш С. С. Централізоване та локальне регулювання відносин в сфері оплати праці. *Форум права*. 2008. № 2. С. 333–338. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_2_43

12. Томашевський К. Л. Право на достойний труд: міжнародно-правовая концепция и опыт реализации в Беларуси. За права трудящихся! *Эффективная защита трудовых прав: проблемы теории и практики*: материалы третьей Междун. науч.-практ. конф., 7–8 дек. 2017 г., Екатеринбург / Уральский гос. юрид. ун-т; Профсоюз работников СЮИ-УрГЮА-УрГЮУ. Екатеринбург, 2017. 273 с.

13. Чанишева Г. І. Декларація МОП про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації: зміст і значення. *Актуальні проблеми держави і права*: збір. наук. праць. Одеса. 2010. Вип. 52. С. 7–11.

14. Лагутіна І. В. Особисті немайнові трудові права домашніх працівників. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків.: Право, 2012. № 2. С. 312–317.

15. Гончарова Г. С. Гідна праця: сучасний стан та перспективи. *Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення*: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 жовт. 2011 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. 2011. С. 154–157.

16. Жернаков В. В. Право на гідну працю: питання формування і забезпечення. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика*: тези доп. та наук. повідм. учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. 05.10.2018. Харків / за ред. О. М. Ярошенка. Харків, 2018. С. 95–99.

17. Проект Трудового кодексу України: реєстр. 27.12.2014 № 1658 (текст до другого читання 24.07.2017 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

18. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)»: постанова Верховної Ради України від 18 грудня 2008 р. № 773-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/773-17>

19. Про схвалення Стратегії подолання бідності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 23. Ст. 923.

20. Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2012 р. № 1008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-%D0%BF?find=1&text=%E3%B3%E4%ED>

21. Про затвердження положень про Директорати Міністерства соціальної політики України: наказ Міністерства соціальної політики України від 14 вересня 2017 р. № 1460. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/2908.html?PrintVersion>

22. Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019–2021 роки від 14.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-19>

23. Бондарчук Я. О. Роль галузевих угод у забезпеченні гідної праці. *Вісник АПСВТ*, 2016. № 1–2. С. 31–37.

24. Галузева угода на 2016–2020 роки в сфері технічного регулювання між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України і Профспілки машинобудівників та приладобудівників України. URL: http://fpsu.org.ua/images/images/2016/March/Президія-Рада/Галузева_угода_на_2016–2020_ГУ_ТР_пдф.pdf

25. Територіальна угода між Запорізькою обласною державною адміністрацією, Запорізькою обласною федерацією роботодавців та Запорізькою обласною радою профспілок на 2017–2020 роки. URL: <https://www.msp.gov.ua/files/ugody/ter/7-1.PDF>

26. Колективний договір ДонНУ імені Василя Стуса на 2019–2025 рр. URL: https://drive.google.com/file/d/1_zUKrhPQtVR2IvPDL9O3WojKD1kdnUw/view

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.2

УДК 343.35

О. О. Дудоров

завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем попередження, припинення та розслідування
злочинів територіальними органами
Національної поліції України
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
д-р юрид. наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Р. О. Мовчан

доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

ПОРУШЕННЯ ОБМЕЖЕНЬ ЩОДО ОДЕРЖАННЯ ПОДАРУНКІВ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Ключові слова: подарунок, неправомірна вигода, корупція, корупційне правопорушення, правопорушення, пов'язане з корупцією, гостинність, близькі особи.

Одним із інструментів, покликаних виключати виникнення конфлікту інтересів у діяльності публічних службовців, є передбачені ст. 23 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції» (далі – Закон від 14 жовтня 2014 р.) обмеження щодо одержання подарунків. Гарантією ж дотримання відповідних приписів з боку належних суб'єктів виступають положення ст. 172-5 Кодексу

України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), в якій встановлено відповідальність за порушення зазначених обмежень.

Утім, проаналізувавши матеріали судової практики, можна констатувати, що ефективність згаданої адміністративно-правової заборони на сьогодні є надзвичайно низькою, що зумовлено негативною дією декількох факторів. Зокрема, чи не головними серед них є невирішеність цілої низки питань кваліфікації правопорушення, передбаченого ст. 172-5 КУпАП, а також недосконалість законодавства, покликаною регулювати відповідні суспільні відносини.

Окремі аспекти вказаної проблематики раніше висвітлювались у працях К. В. Берднікової, О. З. Гладуна, І. В. Єрьоменко, З. А. Загинеї, В. М. Киричка, Т. О. Коломоєць, Р. Л. Максимовича, Д. Г. Михайленка, В. С. Рощупкіна, В. Г. Сенник, М. І. Хавронюка, Н. М. Ярмиш та інших авторів. Та попри значний науковий інтерес до цієї тематики у правовій доктрині і досі не було вирішено цілий ряд актуальних з практичної точки зору питань кваліфікації такого делікту, як «порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків».

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті, метою якої є розв'язання найбільш складних питань, які виникають при кваліфікації правопорушення, передбаченого ст. 172-5 КУпАП, а також обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення відповідного антикорупційного законодавства.

У зв'язку з бланкетністю адміністративно-правової заборони, передбаченої ст. 172-5 КУпАП, для з'ясування ознак вказаного правопорушення передусім потрібно звертатись до положень Закону від 14 жовтня 2014 р. У ньому відмічається, що особам, зазначеним у пунктах 1, 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону, забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: 1) у зв'язку із здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи (ч. 1 ст. 23). Йдеться, таким чином, про «заборонений» («неправомірний») подарунок.

В абз. 1 ч. 2 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р. зазначається, що відповідні суб'єкти можуть приймати подарунки, які відповідають загально визначеним уявленням про гостинність, крім випадків, передбачених ч. 1 цієї статті («заборонені» подарунки), якщо вартість таких подарунків не перевищує один прожитковий мінімум (далі – ПМ) для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох ПМ, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки. Звідси випливає, що «дозволений» подарунок має такі ознаки: не є «неправомірним» (тобто охоплюваним ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р.); відповідає загально-

визнаним уявленням про гостинність; має відповідні вартісну ознаку, джерело і періодичність надходження [1, с. 237].

Не відповідає загальноновизнаним уявленням про гостинність подарунок, який набуває форми грошей, сексуальних послуг, робіт з будівництва, послуг з безкоштовного ремонту автомобіля, його заправки паливом тощо. Водночас може розглядатись як подарунок пригостання, наприклад вечерею, зокрема під час проведення науково-практичної конференції, симпозіуму тощо. Це відповідає загальноновизнаним уявленням про гостинність, і, щоб не бути обвинуваченим у правопорушенні, передбаченому ст. 172-5 КУпАП, відповідний суб'єкт повинен керуватись вимогами антикорупційного законодавства і правилами етичної поведінки, бути скромним, обмежувати себе і відмовлятися від вживання вишуканої їжі і напоїв [2, с. 389, 392].

Для більш ефективного забезпечення застосування заходів запобігання корупції окремими дослідниками висувається конструктивна пропозиція вилучити з ч. 2 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р. положення щодо відповідності подарунків загальноновизнаним уявленням про гостинність, залишивши тільки вартісне обмеження щодо їх отримання [3, с. 134, 136]. Тим паче, що вказане положення «може спричинити зловживання правом, а отже, свідчить про корупціогенність законодавчої конструкції дозволеного подарунка» [4, с. 44–45].

У практиці застосування ст. 172-5 КУпАП одним із найбільш складних є питання відмежування цього правопорушення від близьких за змістом діянь, відповідальність за які регламентована Кримінальним кодексом України (далі – КК). Зокрема, відмежовуючи передбачений ст. 172-5 КУпАП проступок від складу злочину, передбаченого ст. 368 КК, слід, серед іншого, виходити з того, що: а) у згаданій статті КУпАП говориться про порушення певних обмежень, а не заборон; б) п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р. хоч і має назву «Обмеження щодо одержання подарунків», забороняє особам, зазначеним у пунктах 1, 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону (це, серед іншого, «публічні» службові особи, спроможні нести відповідальність за ст. 368 КК), безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб у зв'язку зі здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Таким чином, на відміну від того, хто вчиняє злочин (ст. 368, ст. 368-4 КК), особа, котра скоює адміністративний проступок (ст. 172-5 КУпАП), одержує подарунок не «у зв'язку», тобто не за виконання (невиконання) в інтересах певної особи дії з використанням службового становища, а, умовно кажучи, просто так, порушуючи при цьому приписи антикорупційного законодавства.

Коментуючи ст. 8 раніше чинного Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», Р. Л. Максимович писав, що для наявності корупційного

правопорушення має бути встановлений зв'язок між одержанням подарунка і виконанням особою, яка його одержала, функцій держави або місцевого самоврядування. «Якщо такий зв'язок у конкретному випадку не доведено або встановлено, що таке одержання мало місце не у зв'язку з виконанням особою функцій держави або органів місцевого самоврядування, то особа не підлягає юридичній відповідальності» [5, с. 118–119]. Та слід уточнити, що відсутність зазначеного зв'язку унеможлиблює інкримінування ст. 368 КК, але не ст. 172-5 КУпАП. Утім, Р. Л. Максимович має рацію в тому сенсі, що згідно з оновленим антикорупційним законодавством відмінне від злочину, передбаченого ст. 368 КК, адміністративно каране порушення встановлених законом обмежень щодо подарунків визнається не корупційним правопорушенням, а правопорушенням, пов'язаним із корупцією.

Враховуючи положення ч. 2 ст. 9 КУпАП, яка закріплює пріоритет за кримінально-правовими заборонами, одержання «публічною» службовою особою подарунка, забороненого п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р., має кваліфікуватись за ст. 368 КК – за наявності всіх ознак складу злочину, передбаченого цією статтею КК (зокрема за відсутності малозначності діяння). Фактично в згаданому пункті Закону від 14 жовтня 2014 р. йдеться не про подарунок (хай навіть і заборонений), а про неправомірну вигоду як предмет корупційного злочину, у зв'язку з чим цей пункт потребує виключення із Закону.

Ілюстрацією цієї тези може бути правова позиція, застосована Апеляційним судом Полтавської області, який скасував постанову Ожтвбрського районного суду м. Полтави щодо особи-1, притягнутої до адміністративної відповідальності за ст. 172-5 КУпАП. Як встановив апеляційний суд, за обставинами справи умисне, за винагороду (1 тис. грн і пачка цигарок) непритягнення особи-2 до адміністративної відповідальності свідчить не про отримання особою-1 подарунка, а про одержання нею неправомірної вигоди [6].

З урахуванням викладеного складно погодитися з доктринальною пропозицією кваліфікувати не за ст. 368 КК, а за ст. 172-5 КУпАП одержання відповідним суб'єктом незаконної вигоди за належне виконання службових обов'язків на тій підставі, що в цьому разі немає порушення обмежень щодо використання службового становища [7, с. 133–134; 1, с. 236]. По-перше, зазначена поведінка «публічної» службової особи посягає на відносини, які становлять основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 368 КК. По-друге, фактичне виконання (невиконання) дій по службі в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи знаходиться поза межами об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 368 КК. Тобто в оцінюваній поведінці суб'єкта вбачаються ознаки одержання «неправомірної вигоди-подяки».

Із цих самих міркувань помилковою слід визнати висловлену в юридичній літературі думку, згідно з якою пропонується вбачати одну з відмінностей між порівнюваними деліктами в тому, що злочин, передбачений ст. 368 КК, є закінченим за наявності двох обов'язкових умов – реалізації службових повноважень в інтересах іншої особи та одержання вигоди за це, тоді як для проступку, зазначеного у ст. 172-5 КУпАП, достатнім є факт одержання подарунка, а виконання (невиконання) дій в інтересах дарувальника значення не має [8, с. 31–32].

Аналіз правозастосовних матеріалів засвідчує, що деякі суди безпідставно допускають можливість інкримінування ч. 1 ст. 172-5 КУпАП за умови прийняття певного блага особою у зв'язку з виконанням нею відповідних функцій держави або органу місцевого самоврядування. Зокрема, з'ясувавши, що особа-1, працюючи на посаді головного державного інспектора митного поста «Удрицьк» Рівненської митниці ДФС, 30 листопада 2015 р. і 4 грудня 2015 р. неправомірно отримала у подарунок грошові кошти в сумі 500 грн від особи-2 за «безпроблемне (безперешкодне) ввезення товарів побутової хімії на територію України та неініціювання перевірки законності даного перевезення», Дубровицький районний суд Рівненської області кваліфікував відповідні дії за ч. 1 ст. 172-5 КУпАП [9].

Враховуючи той факт, що гроші були отримані за вчинення інспектором незаконних дій, пов'язаних із невиконанням ним своїх обов'язків щодо ініціювання перевірки законності відповідного перевезення, його дії мали б отримати правову оцінку з посиланням на ст. 368 КК. Врешті-решт правильність такої кваліфікації була підтверджена і судом апеляційної інстанції, який вказав, що одержання державним службовцем будь-чого під умовою вчинити на користь іншої особи будь-яку дію майнового або немайнового характеру може розглядатися лише як одержання неправомірної вигоди, за що передбачено кримінальну відповідальність [10].

Водночас під час вивчення практики застосування ст. 172-5 КУпАП виявлено випадки, коли відповідні особи одержували подарунки, не пов'язані з їхньою діяльністю як осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Наприклад, Дрогобицьким міськрайонним судом Львівської області встановлено, що особа-1, обіймаючи посаду старшого пожежного-рятувальника ДПРЧ з охорони об'єктів ГУ ДСНС у Львівській області, згідно з договором дарування земельної ділянки безоплатно набула у власність земельну ділянку площею 0,1475 га вартістю 2 278 грн. Особа-1 в судовому засіданні вину не визнала, зазначивши, що подарунок був отриманий не у зв'язку зі здійсненням завдань і функцій держави. Однак суд обґрунтовано не взяв до уваги аргументи особи-1, визнавши її винною у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-5 КУпАП, і пославшись при цьому не на ч. 1, а на ч. 2 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р. [11].

О. З. Гладун та І. В. Єрмоєнко не сумніваються в тому, що порушення абсолютної заборони, закріпленої в п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р., утворює об'єктивну сторону кримінально караного одержання неправомірної вигоди і має (залежно від категорії спеціального суб'єкта) кваліфікуватись як відповідний злочин (ст. 368, ст. 368-4 КК). Водночас, з'ясувавши співвідношення між забороною одержувати подарунки та обмеженнями щодо їх прийняття, дослідники роблять висновок про те, що адміністративна відповідальність за порушення заборони, закріпленої в п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р., унеможлиблюється, оскільки в чинній редакції ст. 172-5 КУпАП про порушення встановленої законом заборони щодо одержання подарунка не йдеться, а заборона не може розглядатись як один із різновидів обмежень. Виходячи з того, що п. 2 ч. 1 ст. 23 вказаного Закону присвячено випадкам «задобрювання» керівництва з розрахунком на подальше лояльне ставлення чи певне сприяння в роботі, О. З. Гладун та І. В. Єрмоєнко вважають, що одержання керівником такого подарунка у зв'язку зі здійсненням діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, повністю охоплюється положенням п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р., порушення якого, як вже зазначалось, тягне за собою кримінальну відповідальність, а тому п. 2 як надмірну заборону з ч. 1 ст. 23 вказаного Закону слід виключити [12, с. 112–114].

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р. відповідному суб'єкту заборонено вимагати, просити, одержувати подарунки від юридичних або фізичних осіб, якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такого суб'єкта. О. З. Гладун та І. В. Єрмоєнко, звичайно, мають рацію, наголошуючи, що існування заборони на певні дії виключає можливість розглядати їх з погляду наявних обмежень. Звідси випливає некоректність назви ст. 23 згаданого Закону «Обмеження щодо одержання подарунків», адже в цій статті говориться, серед іншого, і про заборони (ч. 1), і про обмеження (ч. 2) стосовно подарунків. Щодо ситуації з юридичною оцінкою порушення заборони, встановленої в п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р., то вона позбавлена однозначності.

По-перше, сумніви в доречності звернення в цьому разі до ст. 172-5 КУпАП справді існують (бо порушення заборони – це, вочевидь, не порушення обмеження, і про дотримання правил законодавчої техніки тут говорити не доводиться) при тому, що формальних перешкод для застосування згаданої адміністративно-правової заборони, мабуть, немає (позаяк назва і зміст ст. 172-5 КУпАП узгоджені принаймні з назвою ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р.).

По-друге, на відміну від позиції, висловленої О. З. Гладуном та І. В. Єрмоєнко, спадає на думку, що в порушенні заборони, закріпленої в п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р., не можна беззастережно вбачати порушення п. 1 ч. 1 цієї статті – підставу для настання кримінальної відповідальності. Адже з по-

гляду кваліфікації за ст. 368 КК про злочинне одержання від підлеглих неправомірної вигоди за сприятливе ставлення (за збереження добрих стосунків, за певну лінію поведінки по службі, «про всяк випадок», за протегування, заступництво тощо) можна вести мову лише в тому разі, коли відповідне ставлення виражається в певних діях чи бездіяльності службової особи по службі.

За викладених обставин більш доречним (порівняно з виключенням п. 2 із ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р.) виглядає шлях удосконалення ст. 172-5 КУпАП. Якщо бути послідовним у частині неототожнення пов'язаних із подарунками заборон та обмежень, то потрібно ставити питання про вилучення з ч. 1 ст. 23 згаданого Закону не лише п. 2, а й передусім п. 1.

Критикуючи викладений вище доктринальний підхід щодо розмежування деліктів, передбачених ст. 368 КК і ст. 172-5 КУпАП, В. М. Киричко характеризує його як такий, що не враховує суспільну небезпечність як базову категорію кримінального права. Посилаючись на легальне визначення поняття корупції (ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 р.), в якому фігурує мета схилити спеціального суб'єкта до протиправного використання наданих йому службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей, дослідник стверджує, що лише в тому разі, коли особа прагне в такий спосіб задовольнити свій незаконний інтерес, обидві сторони корупції підлягатимуть кримінальній відповідальності, зокрема за статтями 354, 368, 368-3, 368-4, 369 КК. Відповідно, відсутність зазначеної мети і незаконного інтересу вказує на відсутність суспільної небезпечності в діях обох сторін. Належність порушення обмежень щодо подарунків до адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, означає відсутність у ньому ознак корупції, що унеможливує віднесення такого порушення до тих, які охоплюються вказаними статтями КК. Тому, наприклад, у випадку надання подарунка державному службовцю за добросовісне виконання ним своїх службових обов'язків для цього суб'єкта має наставати не кримінальна, а адміністративна (ст. 172-5 КУпАП) відповідальність [13, с. 124–125].

Позиція В. М. Киричка є конструктивною, проте в аспекті *de lege ferenda*. Річ у тім, що в ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 р. зроблено застереження, згідно з яким визначення корупційного правопорушення і корупції вживаються у відповідному значенні «у цьому Законі». Водночас у ч. 3 ст. 3 КК недвозначно сказано, що злочинність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Одним із проявів неузгодженості між переліком корупційних злочинів (примітка ст. 45 КК), їхнім законодавчим описом і легальним визначенням поняття корупції є те, що ним не охоплюється обіцянка, пропозиція або надання неправомірної вигоди з метою схилити відповідного суб'єкта до правомірного використання наданих йому службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей у той час, як вказана і «дзеркальна» поведін-

ка вважається складовою корупційних злочинів, караних за статтями 354, 368, 368-3, 368-4, 369 КК. Законодавче визначення поняття корупції не дає однозначної відповіді на питання, чи охоплюється цим визначенням одержання «неправомірної вигоди-подяки»; звідси, однак, висновок про незлочинність такої поведінки не випливає. Оскільки регулювання відносин, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за корупційний злочин і звільненням від такої відповідальності, є виключною прерогативою КК, неузгодженості між цим Кодексом і Законом від 14 жовтня 2014 р. не повинні братись до уваги при вирішенні питання про розмежування правопорушень, передбачених чинними редакціями ст. 368 (368-4) КК і ст. 172-5 КУпАП. Поряд із цим *de lege ferenda* співвідношення понять «корупційний злочин» і «корупційне правопорушення» потребує вдосконалення.

Для забезпечення однаковості і стабільності правозастосовної практики, яка нерідко ігнорує обстоюваний підхід, безпідставно надаючи перевагу ст. 172-5 КУпАП, конче необхідні чіткі, сформульовані Верховним Судом орієнтири. Останніх на сьогодні явно бракує. Крім цього, для більш чіткого розмежування деліктів, передбачених ст. 368 КК і ст. 172-5 КУпАП, доцільно виключити п. 1 із ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р.

Також варто зазначити, що оскільки чинна редакція ст. 368 КК не враховує міжнародно-правові зобов'язання України в частині оцінки одержання «неправомірної вигоди-подяки», проблема декриміналізації такої поведінки потребує фахового обговорення і врешті-решт розв'язання, зокрема в контексті чіткого законодавчого (а не пов'язаного з дискреційним застосуванням ч. 2 ст. 11 КК) невизнання злочинною поведінки, скерованої загальноновизнаними уявленнями про вдячність і гостинність. У випадку сприйняття законодавцем такої ідеї вдосконалена ст. 172-5 КУпАП має передбачати відповідальність не лише за порушення встановлених законодавством обмежень щодо подарунків і заборонене одержання подарунків від підлеглих, а і за декриміналізовану у вказаний спосіб поведінку.

Обмеження щодо вартості подарунків, передбачені абз. 2 ч. 2 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р., не поширюються на два різновиди подарунків: 1) які даруються близькими особами; 2) одержуються як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси.

Близькі особи – особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у ч. 1 ст. 3 Закону від 14 жовтня 2014 р. (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також (незалежно від зазначених умов) чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклу-

вальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта (абз. 4 ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 р.).

Може здаватися, що зазначений у ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 р. перелік близьких осіб є необґрунтовано широким. Утім, детальне вивчення цього питання дозволило науковцям стверджувати зворотнє. Наприклад, у цьому переліку не вказані дядько (тітка), а також племінник (племінниця), які згідно з положеннями цивільного законодавства (ст. 1145 ЦК України) мають другий ступінь спорідненості (на відміну від прадіда та прабабки, які мають третій ступінь спорідненості) з особою, на яку поширюються обмеження, передбачені антикорупційним законодавством. Крім того, як видно із наведених вище положень Закону, до категорії близьких осіб, від яких можна приймати подарунок незалежно від його вартості, також не віднесено нареченого чи нареченої. Тому перелік осіб, які є близькими, слід привести у відповідність із положеннями цивільного та сімейного законодавства України, зокрема шляхом включення до нього дядька, тітки, племінника, племінниці, нареченого, нареченої [12, с. 124]. Допоки відповідні пропозиції не будуть враховані законодавцем, отримання подарунків від вказаних осіб не може розцінюватись як отримання подарунків «від близьких осіб», а тому має кваліфікуватись за ч. 1 ст. 172-5 КУпАП.

Наприклад, Троїцьким районним судом Луганської області встановлено, що особа-1, перебуваючи на посаді головного спеціаліста відділу адміністрування інформаційних систем Департаменту інформаційних технологій виконкому Маріупольської міської ради, 10 серпня 2017 р. отримала від своєї тітки, котра згідно зі ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 р. до категорії близьких осіб не належить, подарунок у грошовій формі (90 тис. грн), розмір якого перевищує 1 ПМ. Як наслідок, дії особи-1 кваліфіковані за ч. 1 ст. 172-5 КУпАП [14].

Отже, крім висловлених рекомендацій щодо найбільш актуальних питань кваліфікації адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-5 КУпАП, за результатами проведеного дослідження можна запропонувати такі зміни до законодавства:

1) перелік осіб, які є близькими (ст. 1 Закону від 14 жовтня 2014 р.), варто привести у відповідність із положеннями цивільного та сімейного законодавства України, зокрема шляхом включення до нього дядька, тітки, племінника, племінниці, нареченого, нареченої;

2) для більш чіткого розмежування деліктів, передбачених ст. 368 (ст. 368-4) КК і ст. 172-5 КУпАП, доцільно виключити присвячений «забороненому» подарунку п. 1 із ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р.;

3) у ч. 1 удосконаленої ст. 172-5 КУпАП необхідно вказати на заборону подарунку (від підлеглих). Тобто вдосконалена ст. 172-5 КУпАП має передбачати відповідальність не лише за порушення встановлених законодавством обмежень щодо подарунків, а й за заборонене одержання подарунків від підлеглих.

Крім того, заслуговує підтримки висловлена раніше пропозиція про вилучення з ч. 2 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р. положення щодо відповідності подарунків загально визнаним уявленням про гостинність, із залишенням тільки вартісного обмеження щодо їх отримання.

Разом із тим питання щодо вдосконалення інших норм, присвячених регламентації відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією (статті 172-4, 172-6–172-9 КУпАП), має стати предметом подальших наукових досліджень.

1. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / за заг. ред. Т. О. Коломосьць, В. К. Колпакова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 588 с.

2. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюка. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: ВД «Дакор», 2017. 522 с.

3. Шимон О. М. Вдосконалення правового регулювання встановлення обмежень і заборон як засобів запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією. *Запорізькі правові читання*: матеріали Щорічної міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 6 травня 2019 року / за заг. ред. Т. О. Коломосьць. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. С. 134–136.

4. Загинеї З. А. Загально визнане уявлення про гостинність як індикатор корупціогенності у тексті Закону України «Про запобігання корупції». *Судова апеляція*. 2018. № 2. С. 36–46.

5. Максимович Р. Л. Коментар Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 280 с.

6. Постанова Апеляційного суду Полтавської області від 8 травня 2015 р. у справі № 554/3923/15-п. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44079274>

7. Берднікова К. В. Адміністративна відповідальність за порушення встановлених заборон та обмежень у сфері запобігання корупції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 233 с.

8. Адміністративна відповідальність за правопорушення пов'язані із корупцією: практич. посіб. / К. Л. Бугайчук, О. І. Беспалова, О. В. Джафарова, В. О. Іванцов, С. О. Шатрава. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 100 с.

9. Постанова Дубровицького районного суду Рівненської області від 9 червня 2017 р. у справі № 560/436/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67083253>

10. Постанова Апеляційного суду Рівненської області від 21 серпня 2017 р. у справі № 560/436/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76899924>

11. Постанова Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 3 жовтня 2018 р. у справі № 442/3556/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76899924>

12. Судовий розгляд справ про правопорушення, пов'язані з корупцією: практич. посіб. / кол. авт.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Костенка. Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. 346 с.

13. Киричко В. М. Проблема розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення заборон одержання неправомірної вигоди й подарунків, шляхи її вирішення. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 118–131.

14. Постанова Троїцького районного суду Луганської області від 22 серпня 2018 р. у справі № 433/811/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76051509>

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.3

УДК 346.11

I. В. Стаднік

старший викладач кафедри теорії та історії
держави і права та адміністративного права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

ФУНКЦІОНАЛЬНА ДІЄВІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Ключові слова: механізм правового регулювання господарських відносин, функції механізму правового регулювання господарських відносин, ідеологічна функція, інтегративна функція, функція моделювання, трансляційна функція, функція перетворення.

Функціонування механізму правового регулювання господарських відносин являє собою відносно замкнутий, безперервний цикл, який охоплює і процес визначення дії господарсько-правових норм, і процес безпосереднього впорядковуючого впливу цих норм на господарські відносини (через суб'єктивні права та юридичні обов'язки, акти їх реалізації, акти застосування права). При цьому дієвість зазначеного механізму визначається не тільки послідовністю залучення цих спеціальних правових засобів, а і несуперечливістю, взаємопов'язаністю та узгодженістю функцій кожного з них. В свою чергу, реалізація останніх виступає необхідною умовою ефективного виконання функцій самого механізму. В цьому сенсі особливого значення набувають динамічні властивості механізму правового регулювання господарських відносин, які багато в чому зумовлюються його функціональним призначенням, здатністю виступати засобом здійснення якісних перетворень у сфері господарювання та економіці загалом.

Різні аспекти цієї проблематики неодноразово досліджувалися у правознавстві. Так, теоретико-правову модель механізму правового регулювання суспільних відносин в різні часи характеризували С. С. Алексєєв [1], О. М. Куракін [2], механізм правового регулювання зовнішньоекономічних відносин аналізує О. М. Толочко [3], функції правового регулювання досліджує С. А. Лошакова [4] та інші. В галузевому правознавстві питання правового регулювання господарських відносин висвітлено в роботах О. М. Вінник [5], Г. Л. Знаменського [6],

В. К. Мамутова [7], Г. В. Пронської [8], Ю. О. Тихомірова [9] та інших. В той же час ґрунтовні дослідження вказаних та багатьох інших авторів не вичерпують всієї проблематики механізму правового регулювання господарських відносин. Зокрема, характеристика останнього передбачає дослідження його специфічних функцій, з тим щоб визначити основні напрями його впливу на господарські відносини, розкрити його сутність як найважливішого засобу досягнення господарського правового порядку.

Наведене підтверджує актуальність теми цього дослідження, метою якого є визначення поняття та видів функцій механізму правового регулювання господарських відносин, обґрунтування їх змісту і значення для утвердження господарського правового порядку в суспільстві.

Насамперед, слід визнати неоднозначність доктринального визначення поняття «функції», на чому вже наголошувалося в літературі. Так, Академічний тлумачний словник української мови дає такі визначення вказаного поняття: 1) явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2) робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; 3) призначення, роль чого-небудь. Всі ці значення в цілому можуть бути застосовані при визначенні поняття «функції механізму правового регулювання господарських відносин».

З цієї точки зору заслуговує на увагу позиція А. І. Абрамова, який наголошує, що функція права в її класичному розумінні являє собою єдність двох моментів: а) ролі (призначення) права в суспільстві; б) основних напрямів його впливу на суспільні відносини. Виходячи з цього, під функцією права науковець розуміє внутрішнє притаманне праву явище, що визначається роллю (призначенням) права в суспільстві, яке являє собою основний (головний) напрям його впливу на об'єктивну реальність і виражає зв'язок права з іншими явищами соціальної дійсності [10, с. 71, 82]. Представляється, що підхід, запропонований цим автором, в цілому охоплює всі сутнісні характеристики функції як явища соціальної дійсності і може бути взятий за основу при визначенні поняття «функції механізму правового регулювання господарських відносин». Тим більше, що саме функції права зумовлюють дієвий вплив будь-яких правових явищ на соціальну дійсність, оскільки знаходять своє вираження і конкретизацію в специфічних функціях кожного з них.

Таким чином, представляється можливим сформулювати таке визначення: «Функції механізму правового регулювання господарських відносин – це основні напрями його впорядковуючого впливу на сферу господарювання, що виражають його сутність і призначення в суспільстві, а також зв'язок з господарською системою та економікою загалом». Тобто, функції механізму відображають ті напрями його впливу на соціальну дійсність, які обумовлені необхідністю вирі-

шення конкретних завдань у сфері господарювання і вимагають використання спеціального правового інструментарію.

Механізм правового регулювання господарських відносин є надскладною і, як наслідок, багатофункціональною системою. При цьому цілісність і неминуча розчленованість кожної функції зазначеного механізму, взаємозалежність різних функцій вимагають правильного визначення та ефективного перерозподілу функцій його ланок. Таким чином, можна говорити про певну ієрархію функцій, де функції кожної ланки (елементу) сприяють виконанню функцій самого механізму в цілому, а ті, в свою чергу, виступають засобом реалізації функцій права та держави у сфері економіки.

В контексті залежності зазначеного механізму від типу і характеру господарсько-правового регулювання не викликає сумнівів, що, забезпечуючи господарський правовий порядок в суспільстві, він задіяний в реалізації двох безпосередньо юридичних функцій права: регулятивної та охоронної. Так, в межах регулятивної функції він забезпечує вплив права на господарські відносини з метою їх впорядкування. Охоронні властивості зазначеного механізму виражаються в його здатності забезпечувати використання та захист суб'єктивних прав суб'єктами господарювання, а також виконання ними юридичних обов'язків. В цілому задіяність механізму в здійсненні цих функцій визначається його правовим характером і сутністю права як регулятора суспільних відносин.

Крім цього, механізм правового регулювання господарських відносин задіяний в реалізації загально-соціальних та інших функцій права у сфері економіки, таких як: функція громадянської згоди, соціального захисту, інформаційна, виховна, комунікативна, економічна, політична тощо [11, с. 49–51]. Так, економічна функція проявляється в тому, що цей механізм сприяє забезпеченню економічної різноманітності, свободи підприємницької діяльності, вільного руху капіталів, товарів і послуг на території України. Виконуючи політичну функцію, механізм виступає як засіб забезпечення економічної безпеки суспільства і держави, рівного захисту державою всіх суб'єктів господарювання, обмеження безпідставного державного втручання в економічні процеси тощо. При цьому слід враховувати подвійність становища механізму правового регулювання господарських відносин, оскільки він, з одного боку, втілює потреби суспільства і держави, виступає засобом здійснення державної влади, а з іншого – являє собою відносно самостійне явище, що забезпечує інтереси і потреби суб'єктів господарювання. Саме тому, економічна політика держави у сфері господарювання повинна бути спрямована на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому (ч. 1 ст. 9 Господарського кодексу України) [12].

Важливо акцентувати увагу, що призначення господарсько-правового механізму не обмежується виконанням лише тих функцій, що впливають із сутності

права. Дієвість механізму правового регулювання господарських відносин зумовлюється наявністю у нього низки особливих функцій, а саме: ідеологічної, інтегративної, моделювання, трансляційної, перетворення.

Ідеологічна функція проявляється в тому, що механізм правового регулювання господарських відносин, відображаючи принципи, очікування і вимоги суспільства у сфері господарювання, виступає як інструмент досягнення господарського правового порядку, що, в свою чергу, дозволяє створити економіко-правову основу для формування і розвитку громадянського суспільства і правової держави. Він є провідником державної волі і несе в собі інформацію про можливість та /або належну поведінку суб'єктів господарювання. Крім того, його дієвість зумовлює здійснення ним виховного впливу на суб'єктів господарських відносин, формування у останніх стійких правових установок на правомірну поведінку. Фактично саме через виконання ідеологічної функції втілюється управлінсько-правова природа зазначеного механізму, що проявляється, в тому числі, в його зв'язку (поєднанні) з соціальним та психологічним механізмами дії права у сфері господарювання.

На основі обґрунтованих у науковій літературі положень [13] інтегративна функція механізму правового регулювання господарських відносин може бути визначена як здатність об'єднання і актуалізації спеціальних правових (загально-правових та господарсько-правових) засобів, які забезпечують цілісність, стійкість, гармонійну рівновагу господарської системи (економіки загалом), її відтворення і самозбереження при вирішенні внутрішніх і зовнішніх протиріч. Зміст інтегративної функції полягає в його спрямуванні на забезпечення функціональних і структурних зв'язків усередині національної економічної системи шляхом органічної інтеграції спеціальних правових засобів. В межах цієї функції механізм правового регулювання господарських відносин послідовно організує спеціальні правові засоби, за допомогою яких господарюючі суб'єкти реалізують свої суб'єктивні права, законні інтереси, виконують юридичні обов'язки, тим самим задовольняючи потреби (власні, суспільства, держави) і досягаючи поставлених цілей. У той же час, при характеристиці інтегративної функції слід враховувати, що ринкова господарська система є саморегульованою системою, яка функціонує за своїми власними законами, що не мають нічого спільного з уявленнями про екологічні, культурні, гуманітарні цінності суспільної свідомості, накопичені в ході історичного досвіду і пов'язані з духовними уявленнями суспільства [14, с. 52]. У зв'язку з цим, механізм правового регулювання господарських відносин, маючи на меті досягнення господарського порядку, повинен враховувати процеси саморегуляції, бо інакше він буде блокувати, порушувати ці процеси. Тобто, цей механізм повинен забезпечувати оптимальне поєднання економічних закономірностей і соціального благополуччя суспільства. А це означає, що вплив зазна-

ченого механізму на поведінку суб'єктів господарських відносин повинен бути соціально виправданим. Виходячи з цього, інтегративна функція господарсько-правового механізму спрямована на коригування саморегуляції шляхом взаємного узгодження економічних і соціальних інтересів.

Функція моделювання, яку виконує цей механізм, полягає у визначенні алгоритму дій суб'єктів господарювання, чия поведінка має відповідати ідеальному (з точки зору суспільства і держави) стану господарської системи і економіки. З цієї точки зору механізм виступає в якості певної теоретичної конструкції, що відображає логіку спеціально-правового впливу на відносини господарювання, розкриває послідовність етапів даного процесу, а також закріплює систему правових засобів, задіяних на кожному етапі, по суті представляючи оптимальну модель господарсько-правового регулювання. Ця функція задає вектор розвитку господарської системи і економіки в цілому, що, в свою чергу, дозволяє забезпечити підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість. У цьому сенсі соціально-орієнтована економічна система може розглядатися в якості ідеальної (бажаної) моделі, кінцевої мети функціонування механізму правового регулювання господарських відносин. Одночасно з цим, реалізація функції моделювання характеризує механізм як засіб запобігання безпідставному державному втручанню в господарську сферу, оскільки передбачає визначення консенсусу між загальнодержавними і приватними інтересами в економіці.

Трансляційна функція господарсько-правового механізму тісно пов'язана з функцією моделювання. Її зміст характеризує механізм як засіб втілення належної моделі в реальних господарських відносинах. Це означає, що господарсько-правовий механізм є трансляційним каналом формування правової поведінки суб'єктів господарювання, що зумовлена нормами права.

Функція перетворення полягає в тому, що господарсько-правовий механізм трансформує економічну сферу соціуму з метою побудови громадянського суспільства і правової держави. Ця функція забезпечує досягнення прогресивних змін в структурі господарювання та економіки загалом, створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, досягнення соціальної справедливості в економічній сфері тощо.

Таким чином, функції механізму правового регулювання господарських відносин як напрями його впорядковуючого впливу на сферу господарювання визначають його задіяність в реалізації функцій права (як загально-соціальних, так і спеціально-юридичних). Зв'язок же зазначеного механізму з господарською системою та економікою загалом (в тому числі, в контексті реалізації державної влади) виражається в його особливих функціях: ідеологічній, інтегративній, моделювання, трансляційній, перетворення.

При цьому загальні функції механізму правового регулювання господарських відносин визначають зміст і види функцій кожного структурного елемента, що

входить до його складу. Однак задіяність цих елементів в реалізації загальних функцій механізму є різною. Так, якщо функція моделювання реалізується, насамперед, за допомогою господарсько-правових норм, то в реалізації ідеологічної та інтегративної функцій задіяні всі структурні елементи. Сам же механізм правового регулювання господарських відносин як система, що об'єднує різні за характером і функціональним призначенням засоби, викликає певні зміни в соціальному середовищі і отримує власний динамічний розвиток лише за умови функціонування (реальної дії). Тому подальша розробка проблем функціональної дієвості господарсько-правового механізму повинна здійснюватися на основі системного підходу, що дозволить не тільки визначити особливості дії кожного структурного елемента зазначеного механізму, а і характер їх взаємодії та ступінь задіяності в реалізації його загальних функцій.

1. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит., 1966. 187 с.
2. Куракін О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харківський нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2016. 40 с.
3. Толочко О. Н. Механизм правового регулирования внешних экономических отношений: монография. Гродно: ГрГУ, 2007. 262 с.
4. Лошакова С. А. О функциях правового регулирования. *Юридическая наука*. 2011. № 1. С. 3–5.
5. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія. К.: Атіка, 2003. 352 с.
6. Знаменский Г. Л. Хозяйственный механизм и право. Киев: Наук. думка, 1988. 160 с.
7. Мамутов В. К. О сочетании госрегулирования и рыночной саморегуляции. *Экономика Украины*. 2006. № 1. С. 59–65.
8. Пронская Г. В. Правовая организация отраслевых хозяйственных систем. К.: Вища школа, 1995. 124 с.
9. Тихомиров Ю. А. Эффективность закона и экономика. *Вопросы государственного и муниципального управления*. 2009. № 4. С. 5–16.
10. Абрамов А. И. Понятие функции права. *Журнал российского права*. 2006. № 2. С. 71–83.
11. Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: навчальний посібник. Донецьк: Донбасс, 2011. 341 с.
12. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 18–22. Ст. 144. (Із змінами).
13. Землянинова Е. А. Интегративная функция права: история исследования, понятие и особенности. *Молодежь в науке*. 2009: прил. к журн. «Весті національної академії наук Білорусі»: в 5 ч. Минск: Беларус. навука, 2010. Ч. 2: Серія гуманітарних наук. С. 161–167.
14. Завадская Л. Н. Механизм реализации права. М.: Наука, 1992. 288 с.

В. І. Новошицька

доцент кафедри господарського права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук

ЩОДО ВАРТОСТІ ВТРАЧЕНОГО, ПОШКОДЖЕНОГО АБО ЗНИЩЕНОГО МАЙНА У СКЛАДІ ЗБИТКІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Ключові слова: збитки у сфері господарювання, відшкодування збитків, склад збитків, вартість втраченого майна, вартість пошкодженого майна, вартість знищеного майна.

Збитки у сфері господарювання, серед іншого, можуть бути завдані внаслідок втрати, пошкодження або знищення майна, вартість якого включається до складу збитків та підлягає відшкодуванню особою, яка їх завдала.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює відносини зі стягнення зазначеної складової збитків у сфері господарювання є Господарський кодекс України (далі – ГК України), однак окремі його положення в цій частині містять низку недоліків і потребують уточнення [1].

Практика вказує на те, що у багатьох випадках задоволення вимог про стягнення вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна у складі збитків виявляється неможливим через неоднозначність застосування норм законодавства про відшкодування цієї складової збитків та складність розрахунку суми таких збитків. Крім цього, при обґрунтуванні своїх позовних вимог суб'єкти господарювання часто розповсюджують на ці відносини норми Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2] без врахування особливостей, які сьогодні встановлено для сфери господарювання.

Окремі аспекти відшкодування вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна у складі збитків висвітлювали у своїх дослідженнях представники різних галузей юридичної науки, зокрема, в останні роки, такі автори як Т. Є. Крисань, І. В. Подколзін, І. В. Розізнана, З. Ф. Татькова, А. В. Янчук та ін., проте в їх роботах зазначені аспекти розглядалися або опосередковано або без урахування особливостей такого відшкодування саме у сфері господарювання.

Наведене вказує на актуальність та доцільність наукового дослідження порушеного питання.

Метою дослідження є обґрунтування пропозицій щодо визначення вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна у складі збитків у сфері господарювання.

Збитки у сфері господарювання за своєю природою є неоднорідними та можуть складатися з декількох частин. Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 225 ГК України до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, серед іншого, включається вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства.

Характеризуючи зазначену складову збитків, перш за все необхідно звернути увагу, що в ГК України мова йде про майно, на відміну від ЦК України, де мова йде про речі (п. 1 ч. 2 ст. 22). При цьому, під майном розуміється сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів (ч. 1 ст. 139 ГК України). ЦК України також надає визначення поняттю «майно», під яким розуміється окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ч. 1 ст. 190). В той же час річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 179 ЦК України). Отже, поняття майна є ширшим.

З цього приводу Т. Є. Крисань зазначає, що у літературі є точка зору, згідно з якою законодавець, визначаючи у п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України досліджувану складову збитків як втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, мав на увазі майно у вузькому значенні, тобто мав на увазі під майном матеріальні цінності, а не права кредитора, оскільки права кредитора не можуть бути об'єктом пошкодження або втрати. В даний час в обігу беруть активну участь не тільки речі, але і права вимоги, а також інформація, які, інколи, представляють більшу цінність, ніж самі предмети матеріального світу – речі. Проте в сучасному світі права вимоги так міцно увійшли до цивільного обігу, набули такої високої вартості, що стали витіснити речі. Оскільки значення існування права в цілому обертається навколо майна, яке представляє цінність для конкретних осіб і для обігу в цілому, остільки і збитки можуть бути заподіяні будь-якому такому майну. Тому, на її думку, не можна зводити розуміння поняття «майно» в ч. 2 ст. 190 ЦК України виключно до речей [3, с. 7].

Таким чином, важливою особливістю досліджуваної складової збитків у сфері господарювання є те, що стосується вона саме вартості майна господарсько-виробничого призначення, у тому значенні, яке воно має у цій сфері.

Заслуговує уваги і те, що до складу вказаних збитків входить саме вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна (абз. 2 ч. 1 ст. 225 ГК України),

а не втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі (п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України). При цьому визначення вартості може бути взято як еквівалент цінності об'єкта оцінки, виражений у ймовірній сумі грошей, тобто найбільша сума грошей, яку може отримати продавець та може погодитися сплатити покупець (п. 3 Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440) [4].

Така вартість може бути поточною, під якою розуміється вартість, приведена у відповідність з цінами на дату оцінки шляхом дисконтування або використання фактичних цін на дату оцінки, чи ринковою, тобто вартістю, за якою можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем та продавцем, після проведення відповідного маркетингу за умови, що кожна із сторін діяла із знанням справи, розсудливо і без примусу (п. 3 вищезазначеного Національного стандарту).

Для розуміння сутності терміну «втрачене майно» можна взяти за основу визначення втрати речі (майна), під якою розуміють вибуття з володіння кредитора речі (майна), яка є його власністю або знаходиться у нього на основі іншого титульного володіння. При цьому не має значення сам спосіб втрати (загублення, залишення без нагляду, не витребування тощо), а також вид майна, яке втрачене (річ, гроші, інші матеріальні цінності). Важливо, щоб внаслідок такої втрати майнова сфера кредитора зазнала зменшення [5, с. 79].

При вирішенні питання про стягнення збитків у вигляді вартості втраченого майна можна звернутися до Роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди» від 1 квітня 1994 р. № 02-5/215, в якому щодо відшкодування вартості втраченої речі зазначається, що позовні вимоги підлягають задоволенню в розмірі дійсної її вартості на момент розгляду справи (п. 7). Однак це не виключає права потерпілої особи крім вартості речі вимагати стягнення збитків, заподіяних у зв'язку із втратою речі [6].

Доволі близьким за змістом, але не тотожним до поняття «втраченого майна» є поняття «знищеного майна», яке також вказує на фактичне вибуття речі (майна) із володіння особи, власника чи титульного володільця. Однак відмінність між цими поняттями полягає у тому, що внаслідок знищення майна останнє перестає існувати і його відновлення можливе лише через придбання аналогічного майна (у разі, коли знищена річ, визначена родовими ознаками) або шляхом відшкодування її вартості (у випадку знищення речей, визначених індивідуальними ознаками). Натомість у випадку втрати майна його фізична загибель (фізичне знищення) не завжди має місце, адже втрата – це і загублення, і втрата через викрадення [5, с. 80].

І. В. Подколзін зазначає, що під знищенням майна необхідно розуміти повну загибель майна внаслідок дій сторін чи інших осіб, а також різних подій чи явищ. При цьому зменшення майнового активу потерпілої особи може відбутися і без його загибелі, наприклад, у зв'язку з його викраденням чи загубленням, що охоплюється поняттям «втрата майна», але не враховано в ЦК України. Власне цей висновок підтверджувався ст. 203 ЦК УРСР, в якій збитками визнавалася втрата майна. У широкому розумінні під втратою майна можна розуміти різні способи його ліквідації, у тому числі шляхом його загублення, знищення. Крім цього, І. В. Подколзін звертає увагу, що в ст. 224 ГК України не передбачено знищення майна, яке призводить до виникнення збитків. Натомість вже в ст. 225 ГК України, яка має назву «Склад та розмір відшкодування збитків», прямо зазначається, що вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна включається до складу збитків, які підлягають відшкодуванню. Отже, наявною є також суперечність між ст. 224 і ст. 225 ГК України [7, с. 15].

З огляду на зазначене, доцільно визначити у ст. 224 ГК України, що збитки у сфері господарювання можуть бути наслідком також і знищення майна. Це впливає з положень ч. 1 ст. 225 ГК України, де перелічено склад збитків, адже поняття «втрата» та «знищення» є різними за своїм змістом.

Ще однією частиною цієї складової збитків у сфері господарювання є вартість пошкодженого майна. З приводу визначення поняття «пошкодження майна» Т. Є. Крисань відзначає, що за змістом ЦК України це поняття охоплює всі несприятливі зміни як тимчасового характеру, які вимагають витрат по їх усуненню, так і необігові, які допускають використання речей за тим або іншим призначенням із зниженням їх вартості (часткове пошкодження), а іноді приводять до втрати цінності майна повністю і до абсолютної неможливості його використання, тобто загибелі (повне пошкодження). Пошкодження майна виражається у втраті майном його корисних властивостей [3, с. 6].

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» від 2 липня 1976 р. № 4 визначає, що під пошкодженням речі слід розуміти погіршення якості, зменшення цінності речі або приведення її на якийсь час у непридатний до використання за цільовим призначенням стан (п. 2) [8].

З наведеного слідує, що внаслідок пошкодження майно або може підлягати відновленню, або його відновлення і подальше використання за цільовим призначенням є неможливим. Очевидно, що стан майна після пошкодження повинен бути одним із критеріїв розрахунку розміру збитків, що підлягатимуть відшкодуванню.

З цього приводу слід звернути увагу, що ГК України передбачає стягнення саме вартості пошкодженого майна, при цьому ступінь пошкодження не врахо-

ується, а отже стягнення вартості майна передбачається і для тих випадків, коли майно може бути відновлено та використано за призначенням у діяльності суб'єкта господарювання. Однак таке формулювання може бути прийнятним тільки в тому випадку, якщо внаслідок пошкодження речі її якість змінилася настільки, що вона не може бути використана за первісним призначенням, бо в інших випадках матиме місце отримання кредитором необґрунтованого доходу.

Зазначене питання викликає неоднозначне тлумачення і на практиці. Зокрема, становить інтерес рішення господарського суду м. Києва від 17 червня 2015 р. у справі № 910/11716/15, у якому пояснюється, що саме слід мати на увазі під вартістю втраченого, знищеного або пошкодженого майна та чи є придбання нової речі замість втраченої підставою для стягнення збитків. При цьому обґрунтовується, що вартість пошкодженого майна (ч. 1 ст. 225 ГК України) слід тлумачити як грошову суму, на яку зменшилась вартість такого майна [9]. Представляє інтерес і рішення господарського суду м. Києва від 18 квітня 2018 р. у справі № 910/21667/17, в якому суд з посиланням вже на ст. 1192 ЦК України зазначив, що наведеною нормою не передбачено обов'язку особи, яка має відповідати за завдану шкоду, відшкодовувати вартість саме нової речі, яка у даному випадку придбана позивачем, а тому суд дійшов висновку, що підстави для стягнення з відповідача на користь позивача 143 810,00 грн матеріальної шкоди, що є фактично частиною вартості придбання позивачем нової конструкції, – відсутні [10].

Підтвердження зазначеної позиції знаходить своє відображення і в нормах спеціального законодавства. Так, згідно зі ст. 29 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» у зв'язку з пошкодженням транспортного засобу відшкодовуються витрати, пов'язані з відновлювальним ремонтом транспортного засобу з урахуванням зносу, розрахованого у порядку, встановленому законодавством [11].

При вирішенні питання про стягнення збитків у вигляді вартості пошкодженого майна можна звернутися до Роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди» від 1 квітня 1994 р. № 02-5/215, де зазначено, що витрати потерпілої особи з виправлення пошкодженого майна її засобами і коштами визначаються, виходячи з реальних витрат позивача (п. 7).

Щодо сфери господарювання Тимчасова методика визначення розміру шкоди (збитків), заподіяної порушенням господарських договорів вирішує зазначене питання шляхом встановлення правила, за яким при пошкодженні майна визначається сума уцінки або витрати з усунення пошкодження (п. 3). Збитки такого роду можуть бути нанесені, наприклад, в результаті порушення умов договору щодо тари та упаковки, несправності поставленого обладнання та з інших причин [12].

Разом з тим таке вирішення питання також потребує доопрацювання, адже не враховує випадки, коли пошкоджене майно не може бути відновлено.

Для вирішення зазначеного питання доцільно звернутися до ст. 951 ЦК України, положення якої може бути взято за основу при доопрацюванні питання щодо стягнення збитків від пошкодження майна. Згідно з цією статтею збитки, завдані поклажодавцеві пошкодженням речі, відшкодовуються зберігачем у розмірі суми, на яку знизилася її вартість. При цьому, якщо внаслідок пошкодження речі її якість змінилася настільки, що вона не може бути використана за первісним призначенням, поклажодавець має право відмовитися від цієї речі і вимагати від зберігача відшкодування її вартості.

Наведене стосується конкретних відносин, але може бути використано для уточнення такої складової збитків у сфері господарювання як вартість пошкодженого майна. При цьому включення до складу збитків вартості пошкодженого майна може бути прийнятним тільки в тому випадку, якщо внаслідок пошкодження майна його якість змінилася настільки, що воно не може бути використаним за первісним призначенням. У всіх же інших випадках мова повинна йти про відшкодування вартості витрат на усунення таких пошкоджень, адже стягнення вартості пошкодженого майна за можливості його відновлення приводить до отримання кредитором необґрунтованого доходу.

З урахуванням цього, доцільно викласти абзац 2 частини 1 статті 225 ГК України у такій редакції: «вартість втраченого, пошкодженого (яке не може бути використано за первісним призначенням) або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; вартість витрат на усунення пошкоджень, якщо майно підлягає відновленню».

Внесення зазначених змін та врахування суб'єктами господарювання викладених пропозицій сприятиме застосуванню господарськими судами однакових правових позицій та надасть можливість суб'єктам господарювання, права яких порушено, стягнути збитки у повному обсязі, в той же час, не приводить до їх необґрунтованого збагачення.

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144. (Із змінами).

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. (Із змінами).

3. Крисань Т. Є. Збитки як категорія цивільного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2008. 19 с.

4. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440. *Офіційний вісник України*. 2003. № 37. Ст. 1995.

-
5. Розізана І. В. Поняття та зміст збитків при порушенні договірних зобов'язань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 26. С. 78–81.
6. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди: Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 1 квітня 1994 р. № 02-5/215. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_215800-94 (дата звернення 16.05.2019).
7. Подколзін І. В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київський нац. університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. 22 с.
8. Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 1976 р. № 4. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-76> (дата звернення 16.05.2019).
9. Рішення господарського суду м. Києва від 17 червня 2015 р. у справі № 910/11716/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45903246> (дата звернення 16.05.2019).
10. Рішення господарського суду м. Києва від 18 квітня 2018 р. у справі № 910/21667/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73629733> (дата звернення 16.05.2019).
11. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 1 липня 2004 р. № 1961-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 30. Ст. 2000.
12. Временная Методика определения размера ущерба (убытков), причиненного нарушениями хозяйственных договоров: одобрена Государственной комиссией Совета Министров СССР по экономической реформе 21 декабря 1990 г. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-90> (дата звернення 16.05.2019).

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.5

УДК 346.9 (043.3)

Ю. М. Павлюченко

виконувач обов'язків завідувача
кафедри господарського права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

А. А. Кошевець

студентка юридичного факультету
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

ПРАВОВА РОБОТА З ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ПОРУШЕННЯМИ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ

Ключові слова: правова робота, відшкодування збитків, господарське правопорушення, склад збитків, додаткові витрати, недержаний прибуток (втрачена вигода), причинно-наслідковий зв'язок.

Господарські договори виступають основною формою опосередкування відносин між суб'єктами господарювання, забезпечують рух товарів (робіт, послуг) на товарних, зокрема аграрному, ринках. У сфері господарювання випадки порушення господарських договорів є доволі розповсюдженими. При цьому порушення договірних зобов'язань на аграрному ринку, особливо щодо виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції, негативно відбивається не тільки на інтересах сторін договору, але й певною мірою на задоволенні загальних потреб суспільства у продуктах харчування та сільськогосподарській сировині. При порушенні господарських договорів постає питання про застосування господарсько-правової відповідальності, зокрема, відшкодування збитків. Водночас правова робота щодо відшкодування завданих збитків є досить складною, зокрема через проблемність доведення усіх елементів правопорушення для застосування цієї форми господарсько-правової відповідальності. При цьому на практиці специфіка самого сільськогосподарського виробництва часто виступає причиною вкрай важкого доказування причинно-наслідкового зв'язку між фактом порушення договору щодо виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції та завданими збитками.

Положення щодо відшкодування збитків містяться у Господарському кодексі України (далі – ГК України) та деяких інших законах України. Процесуальні питання розгляду справ про відшкодування збитків за порушення господарських договорів регламентовано у Господарському процесуальному кодексі України

(далі – ГПК України). Проте недостатність та неконкретність норм стосовно визначення розміру та доказування збитків ускладнюють правову роботу з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарсько-договірних зобов'язань.

Правовим аспектам відшкодування збитків присвятили свої дослідження Т. О. Гордієнко, С. П. Довбій, О. О. Кикоть, Д. Х. Липницький, В. К. Мамутов, В. І. Новошицька, І. В. Подколзін, В. С. Щербина та багато інших науковців, однак малодослідженими залишаються питання правової роботи з відшкодування збитків за порушення господарських договорів.

Викладене свідчить про актуальність обраної теми дослідження, метою якого є конкретизація положень щодо правової роботи з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарських договорів.

Застосування господарських санкцій, зокрема відшкодування збитків учасникам господарських відносин, повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій і держави та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання. Це положення, закріплене у ч. 2 ст. 216 ГК України, вказує на мету застосування господарсько-правової відповідальності [1, с. 679].

В контексті правової роботи досягнення зазначеної мети при застосуванні господарсько-правової санкції у виді відшкодування збитків потрібно вважати виконанням завдання правової роботи щодо захисту прав та законних інтересів суб'єкта господарювання.

У судовій практиці вироблено єдину позицію, згідно з якою для застосування господарської санкції у виді відшкодування збитків потрібна наявність усіх елементів складу правопорушення, а саме: протиправної поведінки, дії чи бездіяльності, негативного результату такої поведінки (збитків), причинного зв'язку між протиправною поведінкою та збитками, вини правопорушника. За відсутності хоча б одного із цих елементів цивільно-правова відповідальність не настає [2–4]. При цьому основоположним для застосування цієї форми господарсько-правової відповідальності є визначення складу і розміру збитків, заподіяних порушенням конкретного господарсько-договірного зобов'язання, з урахуванням ч. 1 ст. 225 ГК України, у якій йдеться про склад збитків.

Відповідно до чинного законодавства склад і розмір збитків, завданих порушенням конкретного зобов'язання, доказується особою, яка заявляє вимогу про відшкодування збитків (ч. 2 ст. 218 ГК України; ч. 2 ст. 623 ЦК України). У судовій практиці простежується підхід, за яким особа, що заявляє вимогу про відшкодування збитків, повинна довести наявність протиправної поведінки відповідача щодо невиконання зобов'язань за договором, наявність відповідних збитків та причинно-наслідкового зв'язку між порушенням та завданими збитками. Вина порушника законодавчо презюмується та може бути спростована ним.

Першою складовою збитків згідно зі ст. 225 ГК України є вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законо-

давства. Згідно з Порядком визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 116, розмір збитків в перерахованих випадках визначається шляхом проведення незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки [5]. Викладене кореспондується з приписами Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність», у ст. 7 якого передбачено, що обов'язкове проведення оцінки здійснюється для визначення збитків або розміру відшкодування у випадках, встановлених законом. Проведення оцінки для визначення збитків здійснюється відповідно до Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440 [6].

Водночас, у судовій практиці наявні випадки підтвердження розміру цієї складової збитків в інший спосіб. Так, господарський суд Дніпропетровської області у рішенні за позовом ТОВ «Юнайтед Форест» до ТОВ Східно-Українська компанія «Золотий лев» про стягнення 632 420,11 грн, що складають суму збитків у розмірі вартості знищеного вантажу, визнав належними доказами накладні на внутрішнє перевезення з розшифруванням вартості товару та довідку про вартість майна та зазначив, що не бере до уваги заперечення відповідача щодо вартості знищеного вантажу, оскільки, в порушення ст. ст. 73, 74 ГПК України, жодних доказів, які б свідчили, що вартість знищеного вантажу є іншою, останнім суду не надано. З цим рішенням погодилася й колегія суддів апеляційної інстанції [4].

Щодо розрахунку цієї складової збитків слушною є думка В. І. Новошицької, яка звертає увагу, що до складу цієї категорії збитків входить саме вартість майна, а не витрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі [7, с. 52].

Отже, правова робота з визначення цієї складової збитків полягає у розрахунку (сприятні розрахунку) розміру збитків відповідно до вимог законодавства та збиранні належних доказів для їх доведення. Проте з аналізу судових рішень випливає, що недоліки, допущені при укладанні договорів, можуть завадити доказуванню збитків у майбутньому. Так, у позові ПАТ «Імексбанк» до ТОВ «Комплексна охорона майна» про відшкодування збитків у вигляді втраченого майна у результаті пограбування банку позивач на підтвердження розміру збитків посилався на акт нестачі основних засобів, нематеріальних активів та інших необоротних матеріальних активів, затверджений уповноваженою особою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на ліквідацію Банку; акт нестачі терміналів та пінпадів Банку; витяг зі звітів про оцінку майна, які використовували при формуванні ліквідаційної маси Банку. Проте місцевим судом та судом апеляційної інстанції не було задоволено позовні вимоги з посиланням на те, що позивачем не надано доказів передачі будь-яких матеріальних цінностей під охорону, і, зокре-

ма, саме тих, про відшкодування вартості яких заявлено вимогу. Судом зазначено, що ані договір про охорону та здійснення внутрішньо-об'єктового режиму, ані додатки до нього не містять доказів передачі матеріальних цінностей під охорону; акти нестачі основних засобів, нематеріальних активів та інших необоротних матеріальних активів не є належними доказами викрадення матеріальних цінностей позивача, оскільки ці документи складені в одноособовому порядку виключно представниками позивача, тобто зацікавленими особами, без залучення представників відповідача [8].

Отже, упущення при укладенні договору в подальшому унеможливило визначення збитків. Натомість, зазначення складу та вартості майна у господарському договорі (або додатках до нього) може істотно полегшити правову роботу по доказуванню збитків у майбутньому. Наприклад, рішенням господарського суду Тернопільської області враховано встановлення вартості переданого на зберігання майна в акті приймання-передачі товару на відповідальне зберігання, і в повній мірі задоволено вимогу позивача про відшкодування вартості майна відповідно до наданих документів [9].

Наступною складовою збитків є додаткові витрати, понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною. Загальний перелік додаткових витрат наведено у ГК України та Цивільному кодексі України, проте між Кодексами існує відмінність, яка полягає у тому, що ГК України не передбачено відшкодування витрат, які особа мусить зробити (так званих передбачуваних, або потенційних, або майбутніх збитків, наприклад, нараховані, але не сплачені штрафні санкції, нарахована, але не сплачена заробітна плата тощо). Ця суттєва розбіжність між Кодексами у господарських правовідносинах повинна вирішуватися на користь ГК України, хоча у науковій літературі висловлюються й інші думки [10, с. 7]. Підхід, започаткований у ГК України, відповідає принципу запобігання безпідставному збагаченню потерпілої сторони. Крім того, за позивачем завжди залишається право пред'явити позов про стягнення цих збитків в майбутньому, після того як вони будуть фактично понесені.

При визначенні цієї складової збитків потрібно враховувати, що одне й те саме правопорушення може спричинити різні негативні наслідки, які залежать від багатьох чинників і можуть бути конкретизовані щодо кожної окремої ситуації. Наприклад, у зв'язку з неналежним виконанням відповідачем свого обов'язку щодо вжиття заходів, спрямованих на своєчасне повернення (прийняття) цілісного майнового комплексу Державної судноплавної компанії «Укрферрі» з оренди позивач зазнав збитків у вигляді витрат на утримання збереження об'єкту оренди у належному стані, зокрема, т/х «Каледонія», т/х «Герої Шипки», т/х «Герої Плевни», а саме витрат на стоянку цих суден, витрат на сплату заробітної плати членам екіпажів означених суден та сплату єдиного соціального внес-

ку, витрат на відрядження екіпажів суден на загальну суму 8 713 763,40 грн. За результатами розгляду позову господарський суд дійшов висновку, що матеріалами справи підтверджується понесення Товариством додаткових витрат у заявленій сумі. З таким висновком суду першої інстанції погодилася і колегія суддів апеляційної інстанції [11].

Для встановлення у рамках здійснення правової роботи переліку додаткових витрат у складі збитків доцільно користуватися Тимчасовою методикою визначення розміру шкоди (збитків), спричинених порушеннями господарських договорів [12], яка на сьогодні хоча і не має обов'язкового характеру, проте містить найбільш повний перелік негативних наслідків, які можна віднести до додаткових витрат, які може понести сторона договору внаслідок порушення зобов'язання другою стороною.

При визначенні переліку та розрахунку додаткових витрат необхідно враховувати, що відшкодуванню підлягають не будь-які витрати управленої сторони, які складають реальну шкоду, а лише так звані вимушені, потрібні витрати, тобто витрати, які є дійсно необхідними, мінімальними за даних умов, в конкретній ситуації, щоб усунути наслідки порушення господарського договору. До таких витрат відносять також витрати, які були понесені з метою запобігти збиткам або зменшити їх розмір. Втім не підлягають відшкодуванню витрати, які дійсно були зроблені, але з перевищенням їх нормально допустимого рівня.

Зазначене відповідає Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Відень, 1980 р.), яка є частиною національного законодавства України в силу ст. 9 Конституції України і положення якої застосовуються до відносин, що складають її предмет, переважно перед нормами українського національного законодавства (ст. 1 Віденської конвенції, ч. 2 ст. 10 ЦК України). Зокрема, у ст. 74 Конвенції закріплено застереження, згідно з яким збитки, що підлягають відшкодуванню, понесені внаслідок порушення договору (які за Конвенцією включають прямі збитки і втрачену вигоду), не можуть перевищувати шкоди, яку сторона, що порушила договір, передбачувала або повинна була передбачувати в момент укладення договору як можливий наслідок його порушення, враховуючи обставини, про які вона в той час знала чи повинна була знати [13].

Аналіз матеріалів судової практики свідчить про різні підходи щодо вирішення цього питання. Яскравий приклад наводить Т. О. Гордієнко, порівнюючи постанову Вищого господарського суду України від 17.03.2013 р. у справі № 5004/927/12 з постановою цього ж суду від 10.02.2015 р. у справі № 904/3777/13, на підставі чого зазначає, що у першому випадку суд обмежив заявлений до відшкодування розмір збитків мінімальною сумою, визначеною за результатами судової експертизи, при цьому вказавши, що такий розмір відшкодування є реальною вартістю робіт, а вимоги позивача є завищеною вартістю. У другому ж ви-

падку суд задовільнив вимоги позивача щодо відшкодування витрат в повному обсязі, залишивши поза увагою подані відповідачем докази щодо безпідставного включення певних робіт до договірної ціни та завищення ціни робіт [14, с. 29].

З аналізу цих та інших судових рішень випливає, що заявляючи вимогу про відшкодування додаткових витрат, позивачу важко довести наявність причинно-наслідкового зв'язку між порушенням та понесеними збитками, особливо у разі порушення договорів, які укладаються на аграрному ринку і спрямовані на реалізацію сільськогосподарської продукції. Це можна пояснити варіативністю видів та обсягів сільськогосподарських робіт, що залежать від багатьох факторів, які можуть і не настати, а також наявністю на ринку подібної продукції (придатної для заміни, наприклад, непоставленої). До прикладу, господарський суд Чернігівської області відмовив у задоволенні позовних вимог щодо стягнення з відповідача 587 100,00 грн збитків у вигляді штрафу, який позивач сплатив у зв'язку з неналежним виконанням відповідачем зобов'язань за договором контрактації, за недоведеністю (відсутністю) повного складу цивільного правопорушення, а саме причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою відповідача та шкідливим результатом такої поведінки (збитками). Оцінивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що позивач ще до настання строку виконання відповідачем зобов'язань за спірним договором знав про неможливість виконання та не надав суду будь-якого документального підтвердження про взаємопов'язаність договору поставки (за яким позивач сплатив штраф) та договору контрактації сільськогосподарської продукції (порушення якого допустив відповідач) [15].

Отже, готуючи позовну заяву про відшкодування збитків у виді додаткових витрат, варто переконатися у тому, що зібрані докази свідчать про наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку, тобто що додаткові витрати потерпілої сторони викликані та обумовлені правопорушенням та / або спрямовані на подолання його наслідків.

Наступним поширеним на практиці, проте надзвичайно складним у доказуванні видом збитків є неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною.

Для правильного визначення розміру цієї складової збитків потрібно брати до уваги, що згідно з ч. 1 ст. 142 ГК України прибуток (доход) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань.

У судовій практиці неодержаний прибуток (втрачена вигода) розглядається як рахункова величина втрат очікуваного приросту в майні, що базується на документах, які беззастережно підтверджують реальну можливість отримання по-

терпілим суб'єктом господарювання грошових сум (чи інших цінностей), якби учасник відносин у сфері господарювання не допустив правопорушення [3].

Аналіз законодавства та судової практики дозволяє зробити висновок, що суд перевіряє позовні вимоги щодо відшкодування збитків у виді неодержаного прибутку (втраченої вигоди) на відповідність таким вимогам: 1) прибуток не є абстрактним, а дійсно був би отриманий позивачем; 2) прибуток не отриманий через порушення боржником своїх обов'язків; 3) позивач вживав заходів для одержання прибутку. Іншими словами, у вигляді упущеної вигоди відшкодовуються збитки, які могли б бути реально отримані при належному виконанні зобов'язання. Наявність теоретичного обґрунтування можливості отримання доходу ще не є підставою для його стягнення [3, 16, 17]. При цьому, якщо неодержання кредитором очікуваних доходів є наслідком недбалої поведінки самого кредитора, така упущена вигода не підлягатиме відшкодуванню [18].

Отже, правова робота з відшкодування цієї складової збитків має бути зосереджена на зібранні доказів, які вказують на реальність (гарантованість) одержання прибутку (вигоди), якби сторона договору не порушила свої зобов'язання, його розмір та на вжиття позивачем заходів для отримання прибутку. При цьому надважливим, проте вкрай складним елементом доказування наявності неодержаного прибутку (втраченої вигоди) є встановлення прямого причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою боржника та збитками потерпілої особи.

У судовій практиці наявна велика кількість рішень господарських судів, в яких учасникам аграрного ринку відмовлено у задоволенні позовів з відшкодування неодержаного прибутку (втраченої вигоди). Так, ДП «Агрофірма Луга-Нова» ПП «Універсам» подало позов до Державного підприємства «Дослідне господарство «Зоря» Інституту сільського господарства Західного Полісся НААН України про відшкодування збитків у вигляді упущеної (втраченої) вигоди від реалізації сільськогосподарської продукції (ячменю) через перешкодження позивачу у доступі до земельних ділянок за договором виробництва сільськогосподарської продукції. Своє рішення суд обґрунтував тим, що у нього відсутні правові підстави вважати, що у 2014 році урожайність ярого ячменю саме на полях відповідача становила б 33,4 ц/га, і позивач реалізував би вказаний врожай за визначеними ним цінами, оскільки надані у матеріали справи докази не стосуються діяльності з вирощування ярого ячменю на земельних ділянках відповідача, а відтак не є належними. Посилання позивача на можливість отримання прибутку в заявленому розмірі у випадку відсутності порушень з боку відповідача суд визнав припущенням, яке ґрунтується на можливих очікуваннях обсягу збору врожаю ярого ячменю та отримання певного доходу від його реалізації, проте доказів на підтвердження наявності фактичної можливості отримання доходу у заявленому розмірі від виконання умов укладеного між сторонами договору по-

зивачем не надано. Апеляційна інстанція погодилася з такими висновками суду [17].

В іншій справі апеляційний господарський суд залишив рішення суду першої інстанції в силі, погодившись з висновками про недоведеність причинного зв'язку між вчиненими відповідачем порушеннями, які полягають у недопоставці соняшника, та неотриманням прибутку позивачем за продаж олії, виробленої з нього. Апеляційний господарський суд визнав правильними висновки суду першої інстанції щодо недоведеності позивачем відсутності у нього можливості: 1) закупити відповідну кількість соняшника у інших постачальників, тим більше, що Договором передбачено закупку соняшника у відповідача за ринковими цінами товарного соняшника на день поставки; 2) виробити кількість олії, яку він міг поставити додатково нерезиденту, із соняшника, який ним було придбано у інших постачальників. Також позивач не довів, що усі його постачальники соняшника виконали свої зобов'язання з поставки товару і лише внаслідок недопоставки соняшника відповідачем він упустив вигоду за Контрактом з нерезидентом [19].

Ще в одній справі господарський суд відмовив у відшкодуванні збитків у виді недержаного прибутку (втраченої вигоди), розрахованого позивачем шляхом порівняння своїх доходів при умові виконання відповідачем своїх зобов'язань належним чином та реально одержаного доходу при односторонній відмові відповідача від виконання умов Договору поставки сільськогосподарської продукції. Апеляційна інстанція залишила це рішення суду в силі, погодившись з висновком місцевого господарського суду, що надані позивачем договір, видаткова накладна та докази поставки ячменю від іншого постачальника не є належними та допустимими доказами заподіяння збитків у вигляді втраченої вигоди (неотриманого прибутку), оскільки доводять виконання позивачем взятих на себе окремих зобов'язань перед іншим замовником, а не заміну тих, які не виконані відповідачем. Враховуючи вищенаведене, позивачем не доведено належними та допустимими доказами в розумінні ст. 34 ГПК України понесення ним збитків у вигляді недержаних прибутків з вини відповідача, а відтак судом правомірно відмовлено в задоволенні цих вимог [20].

У більшості проаналізованих судових рішень щодо відшкодування збитків міститься посилання на ст. 86 ГПК України, згідно з якою суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Хоча наведене положення може залишати вірогідність суб'єктивізму при оцінці доказів та винесенні рішення, особливо щодо відшкодування недержаного прибутку (втраченої вигоди), проте воно слугує запобіганню безпідставному збагаченню потерпілої від правопорушення сторони, адже жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили; суд оцінює належність, допустимість, достовірність

кожного доказу окремо та достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності, надає їм оцінку в цілому, а також кожному доказу (групі однотипних доказів) окремо. Це і потрібно враховувати у правовій роботі з відшкодування збитків.

Резюмуючи проведений аналіз, потрібно наголосити на тому, що відшкодування збитків не є санкцією заздалегідь визначеного розміру, а тому для її застосування потерпіла сторона має провести певні розрахунки збитків та надати відповідні докази. Цим і визначається зміст правової роботи з відшкодування збитків.

На основі викладеного правову роботу з відшкодування збитків, завданих порушенням господарських договорів, можна визначити як діяльність, що пов'язана із застосуванням правових норм, спрямовану на визначення складу і розміру збитків, спричинених конкретним правопорушенням, відповідно до вимог законодавства та збір належних доказів для доведення причинно-наслідкового зв'язку між збитками та фактом порушення господарського договору з урахуванням особливостей кожної складової збитків.

Змістом правової роботи по визначенню та доказуванню складових збитків можна визначити наступне:

щодо вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна – здійснення розрахунку розміру збитків саме як вартості цього майна на основі проведеної незалежної оцінки або на основі вартості майна, вказаної у господарському договорі (та / або додатках до нього) з підтвердженням відповідними доказами (накладні, довідки про вартість майна, акти приймання-передачі тощо);

щодо додаткових витрат – визначення переліку таких витрат (можливо з використанням Тимчасової методики визначення розміру шкоди (збитків), спричинених порушеннями господарських договорів), доведення, що ці витрати є вимушеними, потрібними, мінімальними за даних умов та понесеними, з підтвердженням відповідними доказами наявності прямого причинно-наслідкового зв'язку між фактом порушення господарського договору та додатковими витратами;

щодо неoderжаного прибутку (втраченої вигоди) – збір доказів, які вказують на: реальність (гарантованість) одержання прибутку (вигоди), якби сторона договору не порушила свої зобов'язання; розмір неoderжаного прибутку; вжиття потерпілою стороною заходів для його отримання.

Перспективним напрямом подальших досліджень у цій сфері може стати аналіз правової роботи щодо використання затверджених відповідними органами Методик з розрахунку збитків, спричинених правопорушеннями у певних сферах господарювання.

1. Хозяйственный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. А. Г. Бобковой. Харьков. Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н. Н. 2008. 1296 с.

2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 3 серпня 2018 р. у справі № 923/700/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75770409>
3. Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 14 червня 2017 р. у справі № 923/2075/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67621495>
4. Постанова Центрального апеляційного господарського суду від 22 квітня 2019 р. у справі № 904/4367/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81436051>
5. Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 116. *Урядовий кур'єр*. 1996. 1 лютого. (Із змінами).
6. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440. *Офіційний вісник України*. 2003. № 37. Ст. 1995. (Із змінами).
7. Новошицька В. І. Відшкодування збитків у сфері господарювання: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.04. Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса. Вінниця. 2016. 288 с.
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20 грудня 2018 р. у справі № 916/2740/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78715894>
9. Рішення господарського суду Тернопільської області від 12 січня 2017 р. у справі № 921/712/16-г/6. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO12683.html
10. Подколзін І. В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ. 2009. 20 с.
11. Постанова Північного Апеляційного господарського суду від 18 березня 2019 р. у справі № 910/18914/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80857836#>
12. Временная методика определения размера ущерба (убытков), причиненного нарушениями хозяйственных договоров. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-90>
13. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003
14. Гордієнко Т. О. Щодо розміру відшкодування матеріальних збитків (шкоди) у господарській діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 28–31.
15. Рішення господарського суду Чернігівської області від 26 червня 2014 р. № 927/711/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39470717#>
16. Рішення господарського суду Львівської області від 10 червня 2015 р. у справі № 914/344/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45038181>
17. Постанова Рівненського апеляційного господарського суду від 17 лютого 2015 р. у справі № 924/740/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42788677>
18. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 квітня 2018 р. у справі № 921/377/14-г/7. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73533016>
19. Постанова Рівненського апеляційного господарського суду від 20 вересня 2016 р. у справі № 902/248/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61479554>
20. Постанова Львівського апеляційного господарського суду від 28 вересня 2015 р. у справі № 914/344/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51690473>

Л. М. Дорошенко
доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

СПОСОБИ УСУНЕННЯ ДЕДЛОКА ЯК РІЗНОВИДУ КОРПОРАТИВНИХ КОНФЛІКТІВ

Ключові слова: дедлок, корпоративний тупик, статутний капітал, корпоративні підприємства, засновники, корпоративний конфлікт.

За останні роки корпоративні конфлікти стали центром уваги судової практики та правників-науковців. Як зауважує О. В. Бігняк, підґрунтям для виникнення такого роду конфліктів (зокрема, недружніх поглинань, прийняття незаконних судових рішень) є недосконалість правового регулювання корпоративних відносин, відсутність реформування корпоративного законодавства та ефективної доктрини корпоративного права, низька якість локальних актів господарських товариств [1, с. 261]. Нині в законодавстві відсутнє поняття «корпоративний конфлікт», недостатньо розкритим воно залишається і в національній правовій доктрині.

Корпоративні конфлікти – це спори, які виникають між господарським товариством, його учасниками (акціонерами), менеджментом. Останнім часом активними учасниками таких конфліктів стають й бенефіціари компаній. В основі корпоративних конфліктів, як правило, полягають протиріччя між інтересами мажоритарних та міноритарних акціонерів, акціонерів і управлінців, бенефіціарів і менеджменту компанії.

Одним з поширених різновидів корпоративних конфліктів є той, що позначається серед юристів-корпоративістів та представників менеджерського складу великих компаній терміном «дедлок». Дедлок (від англ. – deadlock – тупик, безвихідь) – це стан, конфліктна ситуація, коли засновники корпоративних підприємств, відносини між якими є антагоністичними, не можуть розв'язати цю конфліктну ситуацію, тому що первісно все поділили порівну, тобто володіють рівною кількістю голосів. Якщо в інших конфліктах можна було передбачити можливість настання негативного сценарію всередині товариства для його учасників, то в товаристві, де з часом має місце дедлок, ніхто з учасників не готовий до такої ситуації і не передбачав її. У цьому випадку на етапі створення товариства його засновники поводять себе необачливо, беруть зобов'язання і покладаються на чесне слово один одного, їх відносини мають фідуціарний характер. Статут-

ний капітал сформований внесками 50 на 50 відсотків і засновники на момент створення товариства сподіваються на збереження безконфліктних відносин й надалі. Може існувати ситуація, коли учасники не обмежуються рівним поділом часток у статутному капіталі, і надають певним особам право вето, призначають їх на керівні посади в компанії і все це юридично оформлюють (це може бути викликано відсутністю знань в галузі права, власною необачністю) [2, с. 40]. Такі дії згодом сприяють виникненню можливості зловживання правом, виникненню вищеназваних корпоративних конфліктів.

У юридичній науці значну увагу корпоративним конфліктам приділено О. М. Вінник, яка ввела поняття корпоративної конфліктології як одного з сучасних напрямів юридичної та правової конфліктології [3, с. 114]. Певну наукову цінність для розробки проблематики корпоративних конфліктів представляють праці окремих авторів, присвячені дослідженню корпоративних спорів і захисту прав учасників господарських товариств (Д. В. Ломакіна [4], Г. В. Полковнікова [5], І. В. Спасибо-Фатєєвої [6]). Разом з тим проблеми щодо такого виду корпоративних конфліктів як дедлок розглядалися лише поруч із загальними питаннями корпоративних конфліктів та досі не одержали належної наукової розробки. Комплексний аналіз відповідних проблем потрібен перш за все для визначення механізмів і способів попередження дедлока та ефективного виходу з корпоративного тупика.

У зв'язку з набранням чинності Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон про ТОВ та ТДВ), істотною зміною корпоративного законодавства, яке не принесло очікуваної чіткості у вирішенні питань розв'язання корпоративних конфліктів, відсутністю однакової правозастосовчої практики, а також з урахуванням недостатньої наукової розробки порушених питань є підстави стверджувати про об'єктивну необхідність їх подальшого дослідження.

Наведене вище вказує на актуальність заявленої теми цього дослідження, *метою якого є обґрунтування пропозицій з удосконалення законодавства щодо способів усунення дедлока в корпоративних підприємствах.*

На практиці доволі часто виникають ситуації, коли в компаніях, де частка в статутному капіталі складає 50 на 50, між засновниками складаються неприязні відносини і, як наслідок, практично будь-який корпоративний конфлікт повністю паралізує подальше функціонування підприємства і стає тим тупиком, для виходу з якого потрібні спеціальні правові засоби.

Вбачається, що в залежності від специфіки розбіжностей і наявності у засновників (учасників) бажання продовжувати вести справи може бути обрано один зі способів усунення дедлока:

- 1) виключення учасника з товариства;

- 2) ліквідація суб'єкта господарювання;
- 3) примусовий викуп частки на умовах, визначених в корпоративному договорі.

Перший спосіб виходу з корпоративного тупика – *виключення учасника з товариства*. Відповідно до положень ч. 2 ст. 100 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) учасник товариства у випадках та в порядку, встановлених законом, може бути виключений з товариства [7]. В ч. 13 ст. 24 Закону про ТОВ і ТДВ [8] йдеться тільки про наслідки прийняття загальними зборами учасників рішення про виключення учасника з товариства. Передбачено, що не пізніше 30 днів з дня прийняття загальними зборами учасників такого рішення товариство зобов'язане повідомити колишньому учаснику (його спадкоємцю, правонаступнику) вартість його частки. Визначено момент, на який розраховується вартість частки, а саме він визначається станом на день, що передував дню прийняття загальними зборами учасників рішення про виключення учасника з товариства. При цьому тільки одна чітка підстава виключення міститься у вищезазначеному Законі, а саме ч. 2 ст. 15 встановлює, що якщо учасник товариства не вніс вклад для погашення заборгованості протягом наданого додаткового строку, виконавчий орган товариства має скликати загальні збори учасників, які можуть прийняти рішення про виключення учасника товариства, який має заборгованість із внесення вкладу. Тобто, чіткого переліку підстав виключення учасника Закон не передбачає. І хоча механізм виключення учасника з товариства повинен був би стати універсальним засобом усунення небажаного учасника, який блокує роботу суб'єкта господарювання, практика з цього приводу неодноманітна. Це обумовлено складністю проблеми. Суду важко визначитися з тим, хто з опонентів правий, а хто – ні, оскільки вони – повноцінні партнери, але мають взаємні претензії та втратили спільну мету при здійсненні господарської діяльності свого товариства.

Іноді використовується схема, за якої до двох учасників, між якими навпіл поділено статутний капітал, приєднується третій, тобто частки стають 33,3 відсотки і два учасника можуть об'єднати свої зусилля і позбавитися засновника, який став на заваді. Оскільки нова судова практика з цього питання ще не сформована, можна це проілюструвати на прикладі одного із спорів, розглянутих судом у 2012 році. Так, позивачем заявлено позовні вимоги про визнання недійсним рішення загальних зборів ТОВ «Вільний» в частині прийняття до складу учасників ТОВ «Вільний» ОСОБИ_4 й перерозподілу часток в статутному фонді та визнання недійсною редакції статуту ТОВ «Вільний», яка була зареєстрована після цих змін. В обґрунтування позову зазначено, що раніше ОСОБА_1 був учасником ТОВ «Вільний», частка в статутному капіталі позивача ТОВ «Вільний» складала 50 відсотків. Іншим учасником товариства також з часткою 50 відсотків був ОСОБА_5. Оскаржуваним рішенням загальних зборів учасників ТОВ «Вільний» за

пропозицією ОСОБИ_5 до складу учасників ТОВ «Вільний» прийнято ОСОБУ_4; перерозподілено статутний фонд товариства між учасниками товариства: вирішено, що частка кожного з учасників буде складати 33,33 відсотка від загального розміру статутного фонду і проведено державну реєстрацію змін до установчих документів ТОВ «Вільний». Позивач вважав це рішення загальних зборів учасників ТОВ «Вільний» незаконним та таким, що порушує права та законні інтереси позивача, і просив визнати рішення недійсним. Ухвалою господарського суду Запорізької області зупинялось провадження по цій справі до вирішення іншої справи, предметом спору в якій було визнання недійсним іншого рішення зборів учасників ТОВ «Вільний», яким виключено ОСОБУ_1 із складу учасників товариства за невиконання своїх обов'язків. Постановою Донецького апеляційного господарського суду відмовлено в задоволенні позову ОСОБИ_1 про визнання недійсним рішення зборів учасників ТОВ «Вільний», яким виключено його із складу учасників товариства за невиконання своїх обов'язків. При цьому, колегією суддів встановлено, що рішення про виключення ОСОБИ_1 прийнято правомочними зборами учасників товариства, в порядку, передбаченому статутом та відповідає вимогам ст. ст. 58–61 Закону України «Про господарські товариства». Господарським судом Запорізької області зазначено, що оскільки на дату розгляду цього спору ОСОБА_1 не є учасником ТОВ «Вільний» та спір не пов'язаний з вибуттям учасника із товариства, то заявлені вимоги є безпідставними та суд відмовляє у їх задоволенні. Щодо вимоги про визнання недійсною нової редакції статуту ТОВ «Вільний» в задоволенні позову суд відмовив, зазначивши таке: установчі документи господарського товариства можуть бути визнані недійсними лише з підстав, передбачених законодавством. З урахуванням положень ч. 2 ст. 110 ЦК України, підставами прийняття рішення про визнання недійсними установчих документів господарського товариства є порушення закону, які не можуть бути усунуті. Оскільки за наслідками розгляду справи господарським судом не встановлено порушення прав або охоронюваних законом інтересів позивача, суд не має підстав для прийняття рішення про визнання установчих документів товариства недійсними [9].

Дії засновників з виключення учасника, як в цьому випадку, можуть бути виходом з корпоративного тупика, якщо, звісно, вони є добросовісними, і не є формою зловживання правом та не спрямовані на позбавлення корпоративних прав первісного засновника.

Виходом із ситуації, коли до суду потрапляє позов про виключення засновника, який володіє 50 відсотками статутного капіталу, може стати не формальний підхід судових органів – залишити все як є, адже закон в цьому випадку не визначає кого саме слід виключати з рівноцінних партнерів, а підхід, за якого суду треба оцінити обставини справи, визначити ступінь вини, перевірити дово-

ди сторін. Тобто сам по собі рівний розподіл часток не може бути підставою відмови у позові.

Способом розв'язання цієї проблеми може стати встановлення в Законі про ТОВ та ТДВ чіткого переліку випадків виключення учасника товариства (навіть з часткою в статутному капіталі 50 відсотків). Такими обставинами можуть бути:

1) систематичне або грубе порушення засновником (учасником) своїх обов'язків;

2) якщо дії учасника унеможливають роботу товариства (наприклад, на його вимогу обслуговуючий банк блокує рахунки компанії, за його заявою в правоохоронні органи ними вилучено документи бухгалтерського обліку, техніка і т. п.);

3) за наявності вини в діях такого учасника, наслідком яких стало зупинення роботи товариства.

Виключення одного з учасників – це вихід з дедлоку у виняткових випадках і не може сприйматися як універсальний засіб.

Ще одним способом вирішення цієї проблеми може стати остаточне припинення корпоративних відносин між учасниками шляхом здійснення ліквідації товариства, але не завжди засновники знаходять можливість скооперуватися і здійснити цю процедуру, хоча *ліквідація корпоративного підприємства* може стати найбільш ефективним і зрозумілим варіантом виходу з корпоративного тупика. Так, ТОВ «Дніпрометхолдінг» звернулося до суду з позовом до ОСОБИ_1 про стягнення з останнього на свою користь суми несформованої ним частки у статутному капіталі товариства у розмірі 25 750 грн, визнання недійсним рішення загальних зборів учасників ТОВ «Дніпрометхолдінг» в частині того, що частка у статутному капіталі ТОВ «Дніпрометхолдінг» у розмірі 50 %, яка передавалась від ОСОБИ_1 до ОСОБИ_2, є несплаченою, та в частині визначення термінів її сплати. Позовні вимоги мотивовані тим, що до моменту державної реєстрації ТОВ «Дніпрометхолдінг», статутний капітал якого при створенні товариства визначений у розмірі 51 500 грн, ОСОБОЮ_2, як одноособовим засновником товариства, внесено 50 % його частки в статутному капіталі Товариства, що складає 25 750 грн. Частка у розмірі 50 % статутного капіталу, що залишилася несплаченою, підлягала сплаті протягом першого року діяльності товариства. З часом рішенням загальних зборів учасників ТОВ «Дніпрометхолдінг» до складу учасників товариства прийнято ОСОБУ_1, якому учасник товариства ОСОБА_2 вирішив переуступити частку у статутному капіталі товариства у розмірі 50 % своєї несплаченої частки. Цим же рішенням на ОСОБУ_1 покладался обов'язок сплатити свою частку у статутному капіталі товариства, яка становить 50 %, протягом року після державної реєстрації статуту товариства у новій редакції. Позивач посилався на ті обставини, що свої зобов'язання по формуванню статутного (складеного) капіталу товариства ОСОБА_1 не виконав, чим порушив вимоги ст. 52 Закону України «Про господарські товариства».

ОСОБА_1 (відповідач) подав зустрічний позов до ТОВ «Дніпрометхолдінг» про: 1) визнання недійсним з моменту прийняття рішення загальних зборів учасників ТОВ «Дніпрометхолдінг» в частині того, що частка у статутному капіталі ТОВ «Дніпрометхолдінг» в розмірі 50 %, яка передавалась від ОСОБИ_2 до ОСОБИ_1, є несплаченою, та в частині визначення термінів її сплати; 2) визнання недійсною державної реєстрації та припинення як юридичної особи ТОВ «Дніпрометхолдінг». На думку відповідача, відчуження учасником ТОВ частки у статутному капіталі, яка несплачена, суперечить ч. 4 ст. 53 Закону України «Про господарські товариства», ч. 3 ст. 147 ЦК України. Відповідно, ОСОБА_2 не міг передати належну йому несплачену частку. ОСОБА_1 зазначав, що він фактично прийняв частку у статутному капіталі товариства, став його учасником, брав участь у діяльності товариства, що свідчить про те, що йому фактично передана сплачена частка у статутному капіталі товариства. Також, оскільки статутний капітал товариства не сформований як у встановлений законодавством строк, так і в подальшому, а зменшити статутний капітал товариства неможливо через неможливість проведення загальних зборів учасників товариства, оскільки між учасниками, кожен з яких має по 50 % статутного капіталу, існують внутрішні протиріччя, які не можна подолати, ОСОБА_1 вбачає підстави для визнання недійсною державної реєстрації товариства та припинення товариства. При цьому ОСОБА_1 посилає на п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України, ч. 1 ст. 150 ЦК України.

Господарський суд з'ясував, що нового учасника рішенням зборів товариства зобов'язано внести свій внесок протягом року після державної реєстрації статуту (нова редакція). Між учасниками статутний (складений) капітал розподіляється наступним чином: 1) ОСОБА_2 – 50 % статутного капіталу, що у сумі становить 25 750 грн; 2) ОСОБА_1 – 50 % статутного капіталу, що у сумі становить 25 750 грн.

В судовому рішенні зазначається, що відповідно до ч. 4 ст. 53 Закону України «Про господарські товариства», ч. 3 ст. 147 ЦК України частка учасника ТОВ може бути відчужена до повної її сплати лише в тій частині, в якій її уже сплачено. Тобто рішення загальних зборів учасників Товариства у цій частині суперечить вимогам Закону України «Про господарські товариства» та ЦК України. Оскільки рішення загальних зборів учасників Товариства в частині відступлення частини частки у статутному капіталі, яка не була оплачена, суперечить вимогам закону, то відсутні підстави стверджувати про невиконання відповідачем зобов'язань перед Товариством та стягнути з відповідача за первісним позовом на користь Товариства вартість отриманої неоплаченої частини частки у статутному капіталі Товариства. Тобто заявлені позивачем вимоги про стягнення з ОСОБИ_1 на користь Товариства суми несформованої частки у статутному капіталі Товариства є неправомірними та не підлягають задоволенню.

Крім того, в судовому рішенні визначено, що не підлягають задоволенню також заявлені позивачем за зустрічним позовом вимоги про визнання недійсною державної реєстрації та припинення як юридичної особи ТОВ «Дніпрометхолдінг» в зв'язку з тим, що статутний капітал Товариства є несформований у строк, встановлений законом. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України юридична особа ліквідується за рішенням суду про визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом. У зустрічному позові позивач не послався на жодні обставини, які б свідчили про порушення, допущені при створенні Товариства, та які не можна усунути. Недотримання вимог закону щодо оплати частини статутного капіталу, що залишилася несплаченою, протягом першого року діяльності товариства відповідно до ст. 110 ЦК України не є підставою для ліквідації юридичної особи за рішенням суду [10].

Вбачається, що суд підійшов до цієї ситуації формально, не застосував таку жорстку адміністративно-господарську санкцію як ліквідація, вирішив зберегти суб'єкт господарювання і відмовив у позові на підставі норми ЦК України, яка встановлює загальні підстави ліквідації юридичної особи, тобто не став занурюватися у всі нюанси відносин учасників, вирішив не припиняти корпоративні відносини між учасниками, між якими виникли неприємні стосунки, і залишив сторони в корпоративному тупику.

Більш оптимальним виходом в подібних ситуаціях все ж таки має стати примусова ліквідація. Такий спосіб розв'язання проблеми з дедлоком розповсюджений в багатьох країнах світу. Вочевидь, цей досвід можна було б імплементувати у вітчизняне законодавство. Тим більш, відповідні положення вже частково передбачено нормами ЦК України.

Нормою п. 1 ч. 1 ст. 110 ЦК України передбачено, що юридична особа ліквідується за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами з досягненням мети, для якої її створено. Зараз у юридичній літературі ліквідацію за цією підставою обережно називають ні примусовою, а вимушеною [11, с. 244]. До досягнення мети можна віднести і випадки, коли здійснення діяльності корпоративного підприємства стає взагалі неможливим або надзвичайно важким. Під цю підставу припинення корпоративного підприємства може підпадати будь-який дедлок, коли учасники не мають наміру продовжувати діяльність товариства або не можуть домовитись про умови її здійснення. На сьогодні ця норма ЦК України не має ефективного застосування на практиці і діє радше як норма-принцип, яку треба деталізувати і уточнювати. Цю норму варто доповнити додатковою підставою для застосування ліквідації – істотне утруднення діяльності товариства. Під таким станом товариства можна вважати стан, коли:

1) учасники товариства ухиляються від участі в його діяльності, що призводить до неможливості прийняття рішень у зв'язку з відсутністю кворуму;

2) в ході тривалого корпоративного конфлікту істотні зловживання допускalisя всіма учасниками товариства.

Вбачається, що така міра як примусова ліквідація може мати винятковий характер і може бути застосована лише у випадку, коли вичерпано всі інші способи розв'язання корпоративного конфлікту або якщо їх застосування неможливо.

Примусову ліквідацію як вихід з корпоративного тупика пропонується застосувати у виняткових випадках ще й тому, що така радикальна міра тягне й суттєві несприятливі наслідки. Зокрема, всі працівники від обслуговуючого персоналу до топ-менеджерів втрачають роботу, зачіпаються інтереси контрагентів суб'єкта господарювання, учасники товариства втрачають бізнес, ділову репутацію, майно.

Але з тих же причин ліквідація є дієвим способом подолання корпоративного конфлікту. Результатом її є те, що серед сторін конфлікту немає тих, хто «виграв» і хто «програв», тому ліквідація може виконувати стимулюючу функцію для сторін, у яких буде мотивація прийти до консенсусу щодо збереження товариства як суб'єкта права.

Перевагою ліквідації є й те, що така процедура детально регламентована законом, і учасники просто виконуватимуть приписи законодавства і не матимуть приводів для конфлікту. Крім того, після завершення процедури ліквідації може залишитися майно, яке буде розподілене між ними, і яким неможливо було скористатися в ситуації дедлока.

Ще одним (третім) способом усунення дедлоків може стати введення механізму викупу частки одним учасником у іншого під наглядом суду. Такий спосіб розв'язання дедлоків використовується в законодавстві інших країн. Він може бути затребуваний, коли учасники товариства не здатні більше приймати управлінські рішення і не можуть дійти згоди про подальшу долю компанії і варіантів спільного управління товариством, але при цьому не мають наміру ліквідувати юридичну особу і кожен готовий викупити частку опонента. Коли всі вищезазначені обставини мають місце, але сторони не можуть домовитись про ціну частки, то один з учасників може звернутися до суду з вимогою про примусовий викуп частки іншого учасника. Але задля того, щоб такий шлях вирішення проблеми став можливим, необхідно внести істотні зміни в чинне законодавство.

Запропоновані вище способи розв'язання тупикових ситуацій – це дії, які необхідно здійснювати на етапі, коли конфлікт вже наступив. Але більш оптимальним є попередження конфлікту шляхом укладення корпоративного договору. З ним управління компанією буде більш ефективним, оскільки буде зрозумілим порядок здійснення корпоративних прав учасників, визначено способи розв'язання

спірних ситуацій. Корпоративний договір спрямований на встановлення балансу інтересів всіх його сторін і на зменшення безпосередньо можливості настання конфліктних ситуацій в корпоративному підприємстві, а якщо ж вона все ж таки наступила – найбільш ефективний вихід з неї.

Узагальнюючи наведене вище, можна запропонувати такі напрями удосконалення законодавства щодо способів усунення дедлока в корпоративних підприємствах:

1. Доповнення Закону про ТОВ та ТДВ новою статтею 24¹ «Підстави виключення учасника з товариства» із закріпленням у ній вичерпного переліку відповідних підстав, а саме: а) систематичне або грубе порушення учасником своїх обов'язків; б) якщо дії учасника унеможливають роботу товариства; в) за наявності вини в діях такого учасника, наслідком яких стало зупинення роботи товариства.

2. Закріплення в ч. 1 ст. 110 ЦК України додаткової підстави для застосування ліквідації господарського товариства – істотне утруднення діяльності товариства. При цьому під таким станом товариства пропонується вважати стан, коли: а) учасники товариства ухиляються від участі в його діяльності, що призводить до неможливості прийняття рішень у зв'язку з відсутністю кворуму; б) у зв'язку з тривалим корпоративним конфліктом істотні зловживання допускалися всіма учасниками товариства.

3. Введення у вітчизняне законодавство положень щодо механізму викупу частки одним учасником у іншого під наглядом суду у разі корпоративного конфлікту.

Поряд із цим вищезазначена проблематика вимагає подальшого наукового аналізу з урахуванням доктринальних розробок і сформованої правозастосовчої практики.

1. Бігняк О. В. Захист корпоративних прав: проблеми теорії та практики: монографія. НУ ОЮА: Юридична література, 2018. 408 с.

2. Божко М. П., Галанцев Д. А. Семь уроков корпоративных конфликтов. Москва: Проспект, 2018. 96 с.

3. Вінник О.М. Корпоративна конфліктологія як новий напрямок науки господарського права. *Вісник Вищого арбітражного суду України*. 2000. № 4. С. 110–114.

4. Корпоративное право: актуальные проблемы: учебник / Д. В. Ломакин, Ф. А. Афаунова, О. И. Гентовт и др.; под. общ. ред. Д. В. Ломакина. Москва: Инфотропик Медиа, 2015. 256 с.

5. Полковников Г. В. Английское право о компаниях: закон и практика: учебное пособие. Москва: «НИМП», 1999. 240 с.

6. Корпоративні спори. Коментар судової практики (Серія «Проблеми судової практики»). Спасибо-Фатєєва І. В., Крат В. І., Філатова Н. Ю. та ін.; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків. Право, 2018. 288 с.

7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. (Із змінами).

8. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 р. № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69. (Із змінами).

9. Рішення господарського суду Запорізької області від 23 січня 2012 р. у справі № 8/188/10. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21398800>

10. Рішення господарського суду Дніпропетровської області від 12 серпня 2010 р. у справі № К7/87-10. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10837039>

11. Корпоративне право: навчальний посібник / О. В. Гарагонич, С. М. Грудницька, Л. М. Дорошенко та ін.; за заг. ред. О. В. Гарагонича, С. М. Грудницької, Л. М. Дорошенка. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2018. 400 с.

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.7

УДК 346.7

С. М. Павлюк

аспірант Донецького національного університету
імені Василя Стуса

ЩОДО ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ У ПРЯМОМУ ЗМІШАНОМУ СПОЛУЧЕННІ

Ключові слова: договір перевезення, пряме змішане сполучення, перевезення вантажів, транспортне законодавство, транспорт, перевізник, організаційний договір, вузлова угода.

Сучасний етап розвитку економіки вимагає нових оптимальних способів організації перевізного процесу за допомогою правових засобів, в якості яких виступають транспортні договори. В умовах пошуку нових логістичних підходів до доставки вантажів, забезпечення оптимальної взаємодії різних видів транспорту при здійсненні перевезень вантажів дослідження договірних відносин між учасниками перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні стають все більш актуальними.

Як зазначається в Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р., транспортна система України має низький рівень розвитку інтермодальних, мультимодальних перевезень, що знижує її конкурентоспроможність та обмежує вихід української продукції на світовий транспортний ринок. Мультимодальні та інтермодальні перевезення вантажів займають в Україні не більше 0,5 % транспортного ринку, за цим показником Україна відстає від держав-членів ЄС та інших розвинутих держав світу у 20–30 разів [1].

Правові питання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні вже ставали предметом дослідження в науковій юридичній літературі в різні часи. Зокрема, питанням правового регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні приділили свою увагу такі вчені, як Т. О. Колянковська, В. В. Кадала, В. А. Попов, С. Ю. Морозов, О. В. Карпєєв, В. В. Вітрянський, Н. О. Бутакова, В. А. Єгізаров, Г. Б. Астановський, В. Т. Смірнов, Н. М. Тютріна, В. В. Тюп та інші. Проте у сучасних умовах розвитку транспортної системи України, впровадження нових принципів формування та координації державної політики в транспортній галузі зазначені питання набувають особливого значення та потребують переосмислення.

У зв'язку з цим, метою цієї статті є виявлення особливостей договірного регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні та визначення напрямів вдосконалення відповідного законодавства.

Загальні положення щодо перевезення у прямому змішаному сполученні містяться у статті 913 Цивільного кодексу України, а норми щодо договору перевезення вантажу в прямому змішаному сполученні передбачено у статті 312 Господарського кодексу України (далі – ГК України), відповідно до частини 1 якої за договором перевезення вантажу в прямому змішаному сполученні перевезення здійснюється від вантажовідправника до вантажоодержувача двома або більше перевізниками різних видів транспорту за єдиним перевізним документом [2]. Відповідно до частини 2 зазначеної статті загальні правила, передбачені статтею 307 ГК України, застосовуються до договору перевезення вантажу в прямому змішаному сполученні з урахуванням особливостей, що передбачені транспортними кодексами чи статутами. Аналіз статей 312 та 307 ГК України дає підстави зробити висновок, що при перевезенні вантажів у прямому змішаному сполученні, як і при перевезенні вантажів одним видом транспорту, можуть укладатися: довгостроковий договір (у разі необхідності здійснення систематичних перевезень вантажів), за яким перевізник зобов'язується у встановлені строки приймати, а вантажовідправник – подавати до перевезення вантажі у погодженому сторонами обсязі; разовий договір перевезення конкретної партії вантажу, укладення якого підтверджується складенням перевізного документа; вузлові угоди, порядок укладення яких встановлюється транспортними кодексами та статутами. Згідно зі ст. 39 Закону України «Про транспорт» [3] відносини підприємств різних видів транспорту під час перевезень пасажирів, вантажів, багажу, пошти визначаються кодексами (статутами) окремих видів транспорту, а також укладеними на їх основі договорами (вузловими угодами). Розроблення та укладення вузлових угод здійснюється в порядку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України.

В цілому, змішані перевезення дають вантажовласникові ряд переваг. Зокрема, вантажовласник звільняється від необхідності укладати договори, вступати у юридичні відносини з різними перевізниками.

Проблема встановлення особливостей укладення господарських договорів, що опосередковують перевезення вантажу в прямому змішаному сполученні, обумовлена відсутністю окремого закону, який би встановлював такі норми, зокрема закону про змішані (комбіновані) перевезення. В чинних транспортних статутах та правилах перевезень також зазначені норми не систематизовані. На це неодноразово зверталася увага в науковій юридичній літературі [4, 5, 6].

Сутність зобов'язань, що витікають з вузлових угод, зводиться до організації роботи транспортних організацій різних видів транспорту з подачі транспортних засобів під навантаження (якщо вантаж доставлений в пункт перевалки контрагентом) або вивантаження, прийняття вантажів, їх перевалки на інший вид транспорту для доставки одержувачу, вказаному в транспортній накладній на перевезення вантажу в прямому змішаному сполученні. Окремі питання порядку організації та здійснення таких перевезень врегульовано транспортними статутами та кодексами, а також Правилами перевезень вантажів у прямому змішаному залізнично-водному сполученні. Вказані Правила поширюють свою дію тільки на залізнично-водне сполучення [6, с. 135–136].

Слід також враховувати дигіталізацію перевізного процесу та пов'язане з цим прийняття відповідного законодавства, зокрема, законів України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», «Про електронну комерцію» та відповідних підзаконних нормативно-правових актів. Як справедливо зазначає Е. М. Деркач, встановлення правил використання електронних документів у господарській діяльності у сфері транспорту здійснюється на рівні індивідуального регулювання (за допомогою угод про використання електронної форми договору). Проте правовий порядок потребує окреслення меж індивідуально-правового регулювання, у зв'язку з чим доцільним є законодавче закріплення можливості та особливостей складання електронної транспортної накладної, яка підтверджує укладення договору перевезення вантажу транспортом [7, с. 316].

Крім цього, при організації транспортного процесу необхідно враховувати глобалізацію економіки і появу транснаціональних корпорацій. На транспорті складається зовсім новий вид підприємництва – глобальне логістичне провайдерство, яке вимагає відповідної організації транспортного процесу і зниження транспортних витрат [8, с. 130]. Отже, інноваційна економіка вимагає нових логістичних підходів до доставки вантажів. Рішення такого завдання безпосередньо пов'язане із забезпеченням оптимальної взаємодії різних видів транспорту при здійсненні перевезень вантажів. С. Ю. Морозов, досліджуючи оптимальні способи організації перевізного процесу за допомогою правових засобів, зазначає, що в якості таких виступають транспортні організаційні договори [8, с. 129]. Так, договір перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні нерозривно по-

в'язаний з організаційними договорами між транспортними організаціями (вузловими угодами, договорами на централізоване завезення (вивезення) вантажів тощо). Їх взаємозалежність така, що без існування організаційного договору неможливо укласти або виконати договір перевезення вантажу в прямому змішаному сполученні, без якого, в свою чергу, немає сенсу в організаційному транспортному договорі. Зазначений автор вважає вузлову угоду і угоду про організацію прямих змішаних перевезень організаційними, оскільки спрямовані вони на організацію правовідносин за договором перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні [8, с. 136].

Вітчизняні вчені, досліджуючи договірні відносини, що опосередковують перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні, також пропонують доктринальні визначення договорів такого виду. Так, як зазначає В. В. Кадала, договір перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні – це договір, укладений оператором змішаного перевезення або перевізником з вантажовласником на доставку вантажу двома та більше видами транспорту. Він є господарським договором, самостійним видом договору, що застосовується у сфері перевезення вантажів, його не можна поєднувати з договорами підряду, майнового найму, схову. Такий договір визначається як угода, за якою перевезення здійснюється від вантажовідправника до вантажоодержувача двома або більше перевізниками різних видів транспорту за єдиним перевізним документом [6, с. 186–187].

Існує певна специфіка у договорі перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні, що укладається відправником вантажу з перевізником, яким є перша транспортна організація, що приймає вантаж до перевезення. Такий договір вирізняється особливим змістом, наприклад, щодо умов договору: про строк доставки вантажу, що збільшується на час, необхідний для перевалювання перевезеного вантажу з одного виду транспорту на інший; про забезпечення збереження вантажу з урахуванням того, що цей обов'язок розподіляється між усіма транспортними організаціями, які беруть участь у процесі перевезення; про сплату провізної плати та всіх належних транспортним організаціям платежів. Особливо ретельно регламентується відповідальність транспортних організацій, що беруть участь у транспортуванні вантажу. Збільшується й сфера відповідальності відправника вантажу, зокрема за рахунок додаткової відповідальності за порушення вимог законодавства щодо оформлення транспортних документів і навантаження вантажів у транспортні засоби, що спричинили негативні наслідки у зв'язку з перевезенням вантажів у прямому змішаному сполученні (наприклад, наднормативний простій транспортних засобів у пункті перевалки вантажів з одного виду транспорту на інший) [6, с. 80].

Поряд із договорами, що безпосередньо стосуються процесу переміщення (доставки) вантажів, значне місце належить також договорам, що мають іншу

мету, а саме: регламентувати організацію роботи з подавання транспортних засобів та пред'явлення вантажів до перевезення, їх перевалювання з одного виду транспорту на інший тощо. До таких організаційних договорів належать і вузлові угоди, що укладаються між транспортними організаціями різних видів транспорту [6, с. 184–185].

При цьому, як зазначає В. В. Кадала, вузлова угода виступає у вигляді не єдиного документа, а як сукупність нормативних документів (СТП, Договір, Правила користування вагонами та контейнерами та ін.), які доповнюють один одного. У зв'язку з відсутністю законодавчого визначення терміну «вузлова угода» пропонується під цим терміном розуміти сукупність договорів, які носять організаційний характер і визначають взаємні відносини транспортних організацій, які беруть участь у прямому змішаному сполученні, згідно з якими вони зобов'язуються за плату переміщувати вантажі з одного виду транспорту на інший з метою продовження процесу доставки [6, с. 184–185].

В цілому погоджуючись з пропозицією зазначеного автора про закріплення поняття, порядку укладення та змісту вузлових угод в чинному законодавстві, що регламентує змішані перевезення, слід зауважити, що перевізник укладає договір перевезення не з вантажовласником, а з вантажовідправником, тобто не завжди вантажовласник є відправником вантажу. Проте право на подання претензій чи позовів відповідно до чинного законодавства за загальним правилом належить саме відправнику вантажу, а не його власнику. Крім цього, правий статус оператора змішаного перевезення, на жаль, в чинному законодавстві не регламентований, хоча необхідність цього є безумовною. Так, термін «оператор змішаного перевезення» визначено в законодавстві лише стосовно повітряних перевезень вантажів у Правилах повітряних перевезень вантажів, затверджених наказом Державної служби по нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 14.03.2006 р. Оператором змішаного перевезення є особа, яка від власного імені або через іншу особу, що має повноваження від такої особи, укладає договір змішаного перевезення як сторона договору, бере на себе зобов'язання на виконання договору і яка не є агентом вантажовідправника чи перевізника, що беруть участь в операціях щодо змішаного перевезення. Доцільною вбачається регламентація в законодавстві правового статусу оператора змішаного перевезення для всіх видів транспорту, розмежування оператора змішаного перевезення з іншими учасниками, які можуть брати участь у перевезенні, наприклад, транспортного агента, транспортного експедитора тощо.

В. А. Попов, також досліджуючи правовідносини у сфері перевезення вантажів у прямому і прямому змішаному сполученні, пропонує поділяти договори перевезення вантажів на основні й допоміжні. При цьому основними договорами автор пропонує вважати такі, що безпосередньо забезпечують переміщення ван-

тажів, в тому числі договори перевезення останніх окремими видами транспорту, договір чартеру (фрахтування) тощо. Допоміжні ж спрямовані на забезпечення технологічного процесу транспортування вантажів. Їх допоміжний характер по відношенню до основних договорів полягає не в їх додатковому характері, оскільки ці договори є самостійними договірними конструкціями, а в тому, що виникнення й реалізація відповідних правовідносин покликані забезпечити технологічний процес навантаження, транспортування, перевалки, розвантаження й видачі вантажу. До вказаних конструкцій належать договори на експлуатацію залізничної колії, договір на подачу й забирання вагонів, на управління аеродромом, договір про аеропортне обслуговування та ін. [9, с. 176].

Т. А. Колянковська до системи договорів, що опосередковують взаємовідносини учасників перевезень вантажів в прямому змішаному сполученні, відносить: а) довгостроковий договір або договір про надання транспортних засобів та пред'явлення вантажів до перевезення; б) реальний договір перевезення вантажу в прямому змішаному сполученні; в) вузлові угоди, що укладаються між транспортними організаціями різних видів транспорту [5, с. 5].

Дійсно, транспортний процес при перевезеннях вантажів складається з трьох основних стадій: 1) пред'явлення вантажу і надання транспортних засобів під навантаження; 2) перевезення вантажу; 3) видачі вантажу. Ця система характеризується єдністю та послідовністю, яка передбачає з'єднання цих елементів транспортного процесу у внутрішню організовану структуру. Транспортні операції і роботи, відокремлені від цієї єдиної системи, не в змозі забезпечити доставку вантажу. Лише в єдності з іншими стадіями перевізного процесу досягається його кінцева мета – доставка в пункт призначення.

Відносини, що виникають при перевезенні вантажів у прямому змішаному сполученні наразі відповідно до чинного законодавства опосередковуються договором перевезення вантажу у прямому змішаному сполученні (традиційний реальний договір перевезення конкретного вантажу з деякими особливостями його змісту) і угодами, що укладаються між транспортними організаціями різних видів транспорту, які регламентують порядок їх роботи з організації таких перевезень вантажів [6, с. 87].

До правових ознак договору перевезення вантажу у прямому змішаному сполученні у літературі відносять такі: це господарський договір, сторонами якого є вантажовідправник та перевізник; договір визначає майново-господарські зобов'язання, що виникають при здійсненні одного з видів господарської діяльності – перевезення вантажів; оплатність договору, тобто цей вид транспортної послуги надається за плату за перевезення вантажів; за способом укладення вказаний договір є реальним, тому що момент його укладення збігається з моментом прийняття вантажу до перевезення; це строковий господарський договір, оскільки по-

в'язаний з виконанням зобов'язань його сторін у встановлений законодавством чи договором строк [6, с. 87].

Правова природа вузлових угод в юридичній літературі визначається неоднозначно. Вона обумовлена правовідносинами, що виникають з договору прямого змішаного перевезення вантажів, що здійснюється за участю перевізників різними видами транспорту. Множинність осіб на стороні виконавця зобов'язання з перевезення зумовила проблему правової кваліфікації відповідних договірних відносин [8, с. 358].

В науковій літературі було обґрунтовано пропозиції щодо застосування концепції «єдиного перевізника» до перевізників різних видів транспорту, які беруть участь у змішаному перевезенні вантажів. Деякі дослідники вважають, що до договору перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні концепція «єдиного перевізника» непридатна, тут мова йде про виконання обов'язку по доставці вантажу першим перевізником, який уклав договір, та залучає до виконання свого обов'язку третіх осіб [8, с. 361]. В. В. Вітрянський справедливо зазначає, що транспортні організації є юридичними особами, які самостійно вступають в договірні відносини, і ні за яких умов не можуть утворювати якийсь фантом «єдиного перевізника»... Учасники зазначених угод діють від свого імені і не набувають ніяких прав і обов'язків щодо вантажовідправників і вантажоодержувачів. Вузлові угоди пов'язані тільки з організацією виконання обов'язків перевізника з доставки вантажу в пункт призначення, причому тільки в частині передачі вантажу з одного виду транспорту на інший [10, с. 26].

Як справедливо зазначає С. Ю. Морозов, вузлові угоди вже не в повній мірі здатні задовольнити потреби учасників перевезень вантажів в прямому змішаному сполученні. У зв'язку з цим, поряд з вузловою угодою автор пропонує застосовувати договір про організацію прямих змішаних перевезень вантажів, під яким розуміється дво- або багатосторонній договір між оператором змішаного перевезення і транспортною організацією або транспортними організаціями, що регламентує порядок організації та здійснення обов'язків перевізника (перевізників) з доставки вантажу в прямому змішаному сполученні. Охоплюючи всі стадії перевізного процесу, цей договір здатний замінити не тільки вузлову угоду, але і договори на централізоване ввезення (вивезення) вантажів. При цьому договір про організацію перевезень вантажів в прямому змішаному сполученні в цій частині буде рамковим організаційним договором, який регулює взаємовідносини з організації виконання разових (локальних) договорів (договору перевезення вантажів і договору про пред'явлення вантажу до перевезення). При цьому вузлову угоду автор визначає як цивільно-правовий договір, відповідно до якого перевізники різних видів транспорту зобов'язуються здійснювати в установленому договором порядку у відношенні один до одного узгоджені дії в інтересах вантажовідправ-

ника (вантажодержувача), спрямовані на своєчасну передачу вантажу в пунктах перевалки з одного виду транспорту на інший з метою організації виконання обов'язків перевізника з доставки вантажу в прямому змішаному сполученні. При цьому, участь у договорах про організацію прямих змішаних перевезень вантажів в якості сторони оператора змішаного перевезення вантажів, на думку С. Ю. Морозова, не перетворює такий договір у договір транспортної експедиції, так само як укладення експедитором договору з перевізником не перетворює договір перевезення у транспортно-експедиторський договір. З одного боку, оператор вступає у відносини з вантажовідправником, укладаючи з ним договір транспортного експедирування, який передбачає обов'язок організувати перевезення вантажів. З іншого боку, виконання цього обов'язку передбачає укладання оператором договорів з перевізниками, які беруть участь у перевезенні вантажу в прямому змішаному сполученні [8, с. 378].

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки.

У зв'язку з незадовільною правовою регламентацією перевезень вантажів у прямому змішаному сполученні у вітчизняному законодавстві регулювання відповідних відносин здійснюється переважно на індивідуальному (договірному) рівні шляхом укладення господарських договорів. До правових ознак договору перевезення вантажу у прямому змішаному сполученні належать такі: це господарський договір, сторонами якого є вантажовідправник та перевізник (при змішаних перевезеннях вантажів характерною є наявність множинності осіб на стороні виконавця); договір опосередковує зобов'язання, що виникають при здійсненні одного з видів господарської діяльності – перевезення вантажів; оплатність договору; за способом укладення вказаний договір є реальним та строковим господарським договором.

Дослідження проблемних питань договірного регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні вказує на доцільність закріплення загальних положень щодо транспортних організаційних договорів різними видами транспорту в ГК України, розширення видів таких договорів новими договірними конструкціями, зокрема договором про організацію прямих змішаних перевезень, закріплення на рівні на рівні окремого закону про змішані перевезення особливостей укладення договорів, що опосередковують перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні, в електронній формі, зокрема єдиного електронного перевізного документу, що підтверджує укладення зазначених договорів. Доцільною вбачається регламентація правового статусу оператора змішаного перевезення для всіх видів транспорту, розмежування його з іншими учасниками, які можуть брати участь у перевезенні, зокрема, транспортного агента, транспортного експедитора тощо. Оператором змішаного перевезення слід вважати особу, яка від власного імені або через іншу особу, що має повноваження

від такої особи, укладає договір змішаного перевезення як сторона договору, бере на себе зобов'язання на виконання договору і яка не є агентом вантажовідправника чи перевізника, що беруть участь в операціях щодо змішаного перевезення.

Розглянуті проблеми договірної регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні не є вичерпними, а запропоновані варіанти їх вирішення залишаються відкритими для наукової дискусії та можуть бути основою для подальших наукових досліджень.

1. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 52. Ст. 1848.

2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144. (Із змінами).

3. Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446. (Із змінами).

4. Деркач Е. М., Павлюк С. М. Актуальні питання правового регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 89–93.

5. Колянковська Т. О. Правове регулювання перевезень вантажів в прямому змішаному сполученні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Одеса, 2007. 19 с.

6. Кадала В. В. Правове регулювання перевезень вантажів у прямому змішаному сполученні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Київ, 2011. 232 с.

7. Деркач Е. М. Електронна накладна при здійсненні перевезення вантажів залізничним транспортом: правові засади застосування. *Форум права*. 2012. № 4. С. 314–321.

8. Морозов С. Ю. Система транспортных организационных договоров: дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право». М., 2011. 451 с.

9. Попов В. А. Правовідносини у сфері перевезення вантажів у прямому та прямому змішаному сполученні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків, 2017. 201 с.

10. Витрянский В. В. Договора, регулирующие перевозки грузов в прямом смешанном сообщении. *Хозяйство и право*. 2001. № 6. С. 25–29.

К. В. Оверковськийаспірант Донецького національного університету
імені Василя Стуса**ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ПРАВА ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ»**

Ключові слова: права промислової власності, майнові права, об'єкти промислової власності, виключні права, інтелектуальна власність.

Економічний розвиток країни вимагає подальшого вдосконалення правового регулювання відносин щодо використання результатів інтелектуальної діяльності, в тому числі у сфері промислової власності. Права промислової власності дають можливість суб'єкту господарювання ефективно використовувати винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки в господарському обороті, що впливає на його економічний розвиток і участь в конкурентній боротьбі. Тому для належного врегулювання процесів здійснення прав промислової власності та залучення їх до господарського обороту важливе значення має визначення поняття і сутності таких прав.

Проблематика визначення прав інтелектуальної власності взагалі та прав промислової власності зокрема розглядалась у наукових працях таких вчених як В. А. Дозорцев [1], О. П. Сергєєв [2], О. П. Орлюк [3], І. Ф. Коваль [4], Ю. Є. Атаманова [5], О. С. Яковлев [6], Р. Є. Еннан [7] та ін. В науковій літературі для позначення цих прав використовуються поняття «права на об'єкти промислової власності», «майнові права на об'єкти промислової власності», «права промислової власності», «виключні права», які застосовуються для узагальненого позначення прав на групу об'єктів інтелектуальної власності, які належать до промислової власності. Проте, визначення поняття «права промислової власності» залишається недостатньо розробленим.

На законодавчому рівні термін «промислова власність» закріплений в назві і змісті Паризької конвенції про охорону промислової власності (далі – Конвенція), яка набула чинності для України 25 грудня 1991 р., проте визначення цього поняття у зазначеному міжнародному акті не наводиться. У внутрішньому національному законодавстві також не міститься визначення поняття «права промислової власності», а закріплюється лише загальний перелік «об'єктів прав інтелектуальної власності», які застосовуються у сфері господарювання: винаходи та корисні моделі; промислові зразки; сорти рослин та породи тварин; торговельні

марки (знаки для товарів і послуг); комерційне (фірмове) найменування; географічне зазначення; комерційна таємниця; комп'ютерні програми; інші об'єкти, передбачені законом (ч. 1 ст. 155 Господарського кодексу України (далі – ГК України)).

Вищенаведене вказує на актуальність наукової розробки визначення поняття «права промислової власності».

Метою статті є уточнення визначення поняття «права промислової власності».

Для досягнення мети дослідження необхідно, насамперед, з'ясувати поняття «промислова власність». Промислова власність (з англ. *industrial property*) – це одна зі складових інтелектуальної власності. У вищевказаній Конвенції наводиться перелік об'єктів промислової власності: патенти на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування та вказівки про походження чи найменування місця походження, а також припинення недобросовісної конкуренції (п. 2 ст. 1).

В ч. 1 ст. 155 ГК України, не дивлячись на широку назву («об'єкти прав інтелектуальної власності») фактично перелічені лише об'єкти промислової власності, а саме: винаходи та корисні моделі; промислові зразки; сорти рослин та породи тварин; торговельні марки (знаки для товарів і послуг); комерційне (фірмове) найменування; географічне зазначення; комерційна таємниця; комп'ютерні програми; інші об'єкти, передбачені законом.

На відміну від законодавства, в науковій літературі термін «промислова власність» отримав більш ґрунтовну розробку. Так, промислова власність розуміється як історично сформоване поняття, яке позначає систему відносин, що складаються у зв'язку з приналежністю нематеріальних благ, що існують у формі технічних, художньо-конструкторських і біологічних рішень, позначень, знаків індивідуалізації учасників цивільного обігу і вироблену ними продукцію [11, с. 463]. І. Ф. Коваль визначає поняття «промислова власність» як суспільні (виробничо-економічні) відносини, котрі складаються з приводу монопольного використання товаровиробником охоронюваних правом інтелектуальних (науково-технічних) рішень, ринкових ідентифікаторів у процесі організації і здійснення своєї господарської діяльності, а також щодо надання такої можливості іншим заінтересованим суб'єктам [4, с. 18].

У більш вузькому значенні під промисловою власністю розуміють права, що стосуються винаходів, корисних моделей, промислових зразків, знаків для товарів і послуг, фірмових найменувань, зазначень походження товарів, а також захист від недобросовісної конкуренції [3, с. 319–320]. П. Б. Мегс та О. П. Сергєєв під промисловою власністю розуміють виключні права, що реалізуються у сфері виробництва, торгового обігу, надання послуг [2, с. 19]. Л. П. Ануфрієва

стверджує, що промислова власність – це виключні права на використання нематеріальних благ, які є результатом творчої діяльності в різноманітних сферах, пов'язаних з матеріальним виробництвом, торгівлею, послугами [12, с. 424].

Таким чином, як вбачається з наукових джерел, існує два підходи до розуміння промислової власності: 1) як суспільних відносин, що складаються з приводу об'єктів промислової власності; 2) як виключних прав на зазначені об'єкти. Враховуючи, що результати інтелектуальної науково-технічної творчості мають нематеріальну природу, для введення їх в оборот як об'єктів ринкових відносин такі нематеріальні результати мають бути виражені та закріплені у вигляді певного абсолютного права. В даному випадку таким абсолютним правом виступають «виключні права», якими є майнові права на відповідні результати науково-технічної творчості і засоби індивідуалізації. Реалізація правомочності розпорядження нематеріальними результатами досягається за допомогою введення в господарський оборот виключних прав. Оскільки «виключні права», з точки зору їх оборотоздатності в господарському обігу, дозволяють реалізувати майновий (комерційний) інтерес правовласника в отриманні доходів від використання результатів науково-технічної творчості, слід погодитись з вищезазначеною точкою зору, що промислова власність це фактично і є сукупність виключних прав на результати науково-технічної творчості, які використовуються у сфері господарювання.

В законодавстві визначено родові поняття до прав промислової власності – «право інтелектуальної власності». У ч. 1 ст. 418 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) передбачено, що право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом. Враховуючи, що промислова власність є складовою інтелектуальної власності, та виходячи зі змісту ч. 2 ст. 418 ЦК України (склад права інтелектуальної власності), можна зробити висновок, що права промислової власності також складаються з особистих немайнових прав та (або) майнових прав. Законодавець розподіляє права промислової власності на групи: особисті немайнові і майнові права, які різняться між собою за функціональним призначенням та критерієм оборотоздатності. Отже, у загальному вигляді право промислової власності – це сукупність особистих немайнових та (або) майнових прав на результати науково-технічної творчості і засоби індивідуалізації, визначені законом.

Особисті немайнові права на об'єкти промислової власності за загальним правилом не можуть відчужуватись (ч. 4 ст. 423 ЦК України). За функціональним призначенням особисті немайнові права забезпечують духовні потреби творця, індивідуалізацію особистості. Для цих прав характерні: невідчужуваність, абсолютний характер, відсутність майнового змісту, неможливість грошової оцінки тощо. Тому особисті немайнові права не можуть бути об'єктами господарського

обороту і відповідно використовуватись в господарській діяльності з метою отримання прибутку.

Загальні положення щодо майнових прав на об'єкти промислової власності закріплені в ст. ст. 424, 464, 490, 495 ЦК України, ст. ст. 156–162 ГК України та нормах спеціальних законів про особливості охорони прав на різні об'єкти промислової власності. При цьому в нормах ЦК України використовується словосполучення «майнові права інтелектуальної власності», нормах ГК України – «правомочності щодо використання винаходу», а в нормах спеціальних законів – «права, що впливають з патенту», «права, що впливають з свідоцтва» та інші. Отже, в законодавстві застосовується різна термінологія для позначення одного і того ж явища – майнових прав на об'єкти промислової власності.

З цього приводу слід погодитись із І. Ф. Коваль, що перелік «прав, що впливають з патенту» у спеціальних нормах та загальна конструкція «майнові права на ... », що застосовується в ЦК України, призводить до неоднозначних висновків щодо їх природи: у наведеному законодавчому контексті вони більше нагадують самостійні права патентовласника, аніж правомочності одного суб'єктивного права на об'єкт промислової власності [13, с. 17]. Як відмічає А. С. Яковлев суб'єктивне право надає суб'єкту кілька можливостей (правомочностей): правомочності на власні дії, правомочності вимагати певної поведінки від інших осіб, правомочність на захист [6, с. 26].

На відміну від національного законодавства, в законодавстві інших країн, зокрема, Цивільному кодексі Російської Федерації (ст. 1229) [14], Цивільному кодексі Республіки Білорусь (ст. 983) [15], Цивільному кодексі Республіки Казахстан (ст. 964) [16] для позначення майнових прав на об'єкти інтелектуальної (промислової) власності більш вдало використано поняття «виключне право», яке включає правомочності суб'єктивного права – використовувати право у будь-який незаборонений спосіб, дозволяти або забороняти використання іншим особам, вживати заходів щодо захисту своїх прав, що відповідає вищезгаданій конструкції суб'єктивного права: правомочності на власні дії; правомочності на чужі дії; правомочність на захист.

З наведеного слідує, що на рівні національного законодавства термін «майнові права промислової власності» не закріплений, тим більше не вироблено єдиного підходу щодо змісту майнових прав промислової власності, які виражені у вигляді суб'єктивного виключного права. Для забезпечення правових засад ефективного використання в господарському обороті об'єктів промислової власності доцільно закріпити в законодавстві термін «майнові права промислової власності» та визначити єдиний підхід щодо змісту майнових прав промислової власності.

В науковій літературі вживаються різні поняття для позначення майнових прав на об'єкти промислової власності, зокрема «майнове право», «права на об'єк-

ти промислової власності», «майнові права на об'єкт промислової власності», «виключні права» тощо. Так, як зазначає А. С. Яковлев, майнове право – це суб'єктивне цивільне право, яке належить суб'єкту цивільного права, що виступає засобом реалізації майнового інтересу, що має грошову оцінку, що набувається на підставі угод чи інших юридичних фактів і володіє ознакою відчужуваності [6, с. 71]. Науковці у сфері господарського права зазначають, що до сфери господарювання залучаються лише майнові права, яким властивий майновий та відчужуваний характер. Ця категорія прав забезпечує можливість суб'єкта господарювання залучати інтелектуальні об'єкти, які є нематеріальними за своєю сутністю, до економічного обороту [17, с. 223].

І. Ф. Коваль права на об'єкти промислової власності визначає як «узагальнене вираження сукупності спільних за правовою природою і змістом майнових суб'єктивних прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку, комерційне найменування, географічне зазначення» [4, с. 45]. При цьому під майновим правом на об'єкт промислової власності (виключне право) дослідниця розуміє цілісне правове утворення (суб'єктивне право), що охоплює сукупність елементів – правомочностей, які опосередковують забезпечені законом можливості правовласника щодо використання об'єкта промислової власності у процесі здійснення господарської діяльності, надання дозволу на його використання іншим особам, відчуження права, заборони використання охоронюваного об'єкта іншими особами без дозволу правовласника, а також захисту права в разі порушення, невизнання чи оспорювання [4, с. 46].

Представляють інтерес напрацювання науковців, які вказують на основні ознаки (властивості) майнових прав промислової власності. Так, майнові права на об'єкти інтелектуальної власності мають загальні риси, які залежно від конкретного результату творчості можуть набувати певної специфіки: 1) є різновидом абсолютних прав; 2) їхня дія обмежена, як правило, певним терміном, після спливу якого об'єкт переходить до суспільного користування; 3) дія майнових прав на значну кількість об'єктів інтелектуальної власності обмежена певною територією, на якій виникли права (видано патент, свідоцтво) [17, с. 220].

Ю. Є. Атаманова доводить, що для можливості брати участь у цивільному обороті права на об'єкти промислової власності мають відповідати певним умовам (критеріям оборотоздатності), а саме: виключності; корисності; відчужуваності; можливості грошової оцінки; інвестиційній привабливості [5, с. 11].

В. А. Дозорцев до властивостей виключних прав відносив: нематеріальний характер; комерційну цінність; приналежність до об'єктів економічного обороту; естетичний чи інформаційний зміст; можливість відособлення (можливість участі в обороті – авт.) [1, с. 38].

Стосовно такої ознаки майнових виключних прав, як відсутність матеріально-речової форми слід зупинитися детальніше, оскільки на сьогодні існує незгодженість між деякими нормами законодавства, які встановлюють правовий режим інтелектуальних прав.

Проблема відсутності єдиної законодавчої концепції щодо правового режиму охорони прав на об'єкти промислової власності пов'язана із пануванням в юридичній науці двох теорій, а саме «пропрієтарної» теорії (з англ. *property* – власність, майно) та теорії виключних прав. Як зауважується в літературі, на відміну від правового поля інтелектуальної власності будь-якої іншої країни, на якому діють норми права тільки однієї з існуючих теорій, на правовому полі України одночасно діють два ці інститути права [18]. Зазначене, в свою чергу є підставою виникнення протиріч та колізій між нормами чинного законодавства, що відповідно негативно впливає на стан та динаміку розвитку сфери інтелектуальної власності. Так, ч. 2 ст. 190 ЦК України передбачає, що майнові права визнаються «речовими правами», при цьому у ст. 424 ЦК України визначені майнові права інтелектуальної власності, з чого за логікою законодавця слідує, що майнові права інтелектуальної власності також є речовими правами. Однак, з таким висновком погодитись складно, виходячи з наступного.

Майнові права не належать до категорії речей. З огляду на положення ч. 1 ст. 190 ЦК України, речі та майнові права являють собою різні об'єкти, які входять до складу майна. Також законодавець прямо передбачає, що право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного (ч. 1 ст. 419 ЦК України). Тобто слід розрізняти право інтелектуальної власності (виключні майнові права) та право власності на річ. Річ є предметом матеріального світу (ч. 1 ст. 179 ЦК України), однак майнові права інтелектуальної власності не можуть вимірюватися за допомогою таких речових (фізичних) категорій як вага, розмір, колір, форма тощо. На відміну від майнових прав інтелектуальної власності, дія права на річ у просторі і часі необмежена. Майнові права не піддаються амортизації та зносу, на відміну від речових прав можуть бути предметом використання необмеженим колом осіб тощо. Таким чином, права інтелектуальної (промислової) власності не є речовими правами.

З цього приводу в юридичній науці встановлено, що виключне право – це абсолютне право на нематеріальний результат інтелектуальної діяльності, на відміну від матеріальних об'єктів, для яких діє право власності. Саме це право стали закріплювати на об'єкти, введення яких в економічний оборот ставало необхідним [6, с. 70]. Як справедливо стверджує Л. В. Щеннікова, «результати інтелектуальної діяльності, хоча і є об'єктами цивільного права, але є об'єктами особливого роду. Їх не можна розглядати в якості різновиду речей. Літературний твір, який має матеріальну форму книги, стає річчю і об'єктом права речового.

Однак комплекс виключних прав на літературний твір буде зовсім іншим. ... Таким чином, до поняття «рiч» ми не будемо відносити об'єкти, не матеріальні за своєю суттю, а саме результати творчої діяльності» [19, с. 48–49].

В. А. Дозорцев, розробник теорії «інтелектуальних прав», зазначав, що право власності (речове право) не підходить для нематеріальних результатів інтелектуальної діяльності з огляду на особливості, притаманні нематеріальним результатам інтелектуальної діяльності: можливість одночасного використання об'єкта необмеженим колом осіб, відсутність фізичної амортизації, територіальна та часова обмеженість [1, с. 37–38].

Р. С. Еннан, характеризуючи права на результати інтелектуальної діяльності, наводить додаткові особливості цих прав: на відміну від речових прав, на виключні права не поширюється давність володіння, вiндикація, специфікація, амортизація; виключні права мають строковий характер. Також автор доходить висновку, що виключне право на результати інтелектуальної діяльності відрізняється від речового права за суб'єктами, об'єктами, змістом та здійсненням суб'єктивних прав та обов'язків їхніх носіїв, специфікою їх захисту [7, с. 8–9].

Виходячи з вищенаведеного, слід цілком погодитись з прибічниками теорії виключних прав, а враховуючи ознаки, притаманні майновим правам інтелектуальної власності, можна зробити висновок, що правовий режим права власності (речових прав) не може бути застосований до прав інтелектуальної власності (виключних прав).

На підставі аналізу вищезазначених доктринальних підходів щодо розуміння правової природи і поняття майнових прав промислової власності можна виділити такі характерні ознаки цих прав: нематеріальний характер; вартісний характер (здатність бути оціненими); можуть бути об'єктами господарського обороту, є відчужуваними; виключність (наявність у правовласника певної монополії); строковість та територіальна обмеженість.

При цьому слід врахувати, що одним із функціональних призначень об'єктів промислової власності є їх застосування у сфері виробництва, виготовлення та реалізації продукції, виконання робіт чи надання послуг, тобто у сфері господарської діяльності. Тому слід цілком погодитись з висновком І. Ф. Коваль, що право промислової власності має галузеву ідентифікацію як інститут господарського права [4, с. 96].

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що у широкому розумінні «права промислової власності» – це сукупність особистих немайнових та (або) майнових прав на результати науково-технічної творчості, визначені законом.

У вузькому розумінні, з точки зору участі прав промислової власності в господарському обороті, «права промислової власності» доцільно визначити як сукупність майнових (виключних) прав на об'єкти промислової власності.

Майнове право на об'єкт промислової власності включає такі правомочності: право на використання об'єкта промислової власності; виключне право дозволяти використання об'єкта промислової власності; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта промислової власності, в тому числі забороняти таке використання; інші майнові права промислової власності, встановлені законом.

З урахуванням наведеного вище, доцільно внести зміни до положень законодавства, які закріплюють правову природу та видovu приналежність майнових прав промислової власності:

друге речення ч. 2 ст. 190 ЦК України викласти в такій редакції: «Майнові права визнаються речовими правами, окрім випадків, передбачених законом»;

статтю 419 ЦК України доповнити частиною 4 такого змісту: «До прав інтелектуальної власності не застосовуються положення книги 3 цього Кодексу, якщо інше не встановлено законом»;

частину 1 ст. 133 ГК України викласти в такій редакції: «Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять: право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління; майнові права на об'єкти промислової власності»;

закріпити в ГК України перелік об'єктів промислової власності, визначення поняття «майнові права промислової власності».

Внесення зазначених змін забезпечить системне закріплення в законодавстві поділу прав інтелектуальної власності на авторські права і права промислової власності, які мають суттєву специфіку правового режиму, що, у свою чергу сприятиме більш ефективному використанню прав промислової власності в господарському обороті та їх захисту.

1. Дозорцев В. А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации. Сборник статей / Исслед. центр частного права. Москва : Статут, 2005. 416 с.

2. Мэггс П. Б., Сергеев А. П. Интеллектуальная собственность. Москва : Юристъ, 2000. 400 с.

3. Право інтелектуальної власності: Акад. курс: підручник / О. П. Орлюк та ін. ; за ред. О. П. Орлюк та ін. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 696 с.

4. Коваль І. Ф. Господарсько-правове регулювання відносин у сфері промислової власності: монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2013. 640 с.

5. Атаманова Ю. С. Права промислової власності як форма участі в господарських товариствах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків., 2003. 211 с.

6. Яковлев А. С. Имущественные права как объекты гражданских правоотношений. Теория и практика. Москва: «Ось-89», 2005, 192 с.

7. Еннан Р. С. Права на результати інтелектуальної діяльності: зміст та сутність. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2011. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Трив_2011_6_3 (дата звернення 26.05.2019).

8. Цивільний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
9. Господарський кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
10. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року (дата набрання чинності для України 25 грудня 1991 р.). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_123 (дата звернення 26.05.2019).
11. Васильев Е. А., Зайцева В. В., Костин А. А. и др. Гражданское и торговое право капиталистических государств. Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Международные отношения, 1993. 560 с.
12. Ануфриева Л. П. Международное частное право: Особенная часть в 3 т. Москва: БЕК, 2000. Т. 2. 2000. 656 с.
13. Коваль І. Ф. Характеристика прав на об'єкти промислової власності відповідно до загальної моделі суб'єктивного права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 6. С. 14–21.
14. Цивільний кодекс Російської Федерації. Частина 4 від 18.12.2006 р. № 230-ФЗ. *Офіційний веб-сайт компанії «Консультант Плюс»*. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_64629/4f084f0ca9455af0c226715f0cc1ca3059d43411/ (дата звернення 26.05.2019).
15. Цивільний кодекс Республіки Білорусь від 07.12.1998 р. *База даних «Кодекси Республіки Білорусь»*. URL: <http://гражданский-кодекс.бел/statya-47-1> (дата звернення 26.05.2019).
16. Цивільний кодекс Республіки Казахстан від 27 грудня 1994 р. *База даних «Законодавство Республіки Казахстан»*. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&doc_id2=1006061#pos=1;-8&pos2=1108;59 (дата звернення 26.05.2019).
17. Господарське право: практикум / А. Г. Бобкова (кер. авт. кол.), Ю. О. Моїсеєв, Ю. М. Павлюченко та ін.; за заг. ред. А. Г. Бобкової. Харків: Право, 2018. 592 с.
18. Коноваленко В. Интеллектуальная собственность по-украински. *Зеркало недели*. № 35 (664). 22–28 сентября 2007 г. URL: https://zn.ua/LAW/intellektualnaya_sobstvennost_po_ukrainski.html (дата звернення 26.05.2019).
19. Щенникова Л. В. Вещное право: Учебное пособие. Пермь : Изд-во Пермского университета, 2001. 240 с.

ОЗНАКИ СТИМУЛЬОВАНИХ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ЕНЕРГІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, виробництво енергії з використанням альтернативних джерел, суб'єкти стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел, правовий статус суб'єктів господарювання, стимульовані суб'єкти у сфері виробництва енергії з використанням альтернативних джерел.

Альтернативні джерела енергії поступово набувають популярності. Виробництво енергії з використанням альтернативних джерел для забезпечення власних потреб виробників та (або) з метою продажу привертає увагу все більшої кількості осіб. Так, за даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, станом на 1 січня 2019 року в Україні працює 8 029 об'єктів відновлюваної електроенергетики, на яких встановлено «зелений» тариф, з них: 579 належать суб'єктам господарювання та 7 450 приватним домогосподарствам [1]. Істотну роль у зростанні кількості цих об'єктів відіграє стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел. Проте на практиці актуальним є питання наявності у виробників енергії з використанням альтернативних джерел ознак суб'єктів, щодо яких можуть застосовуватися відповідні заходи стимулювання.

Положення про суб'єктів, щодо яких можуть застосовуватися заходи стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел містяться у Законі України «Про альтернативні джерела енергії» (далі – Закон), до якого нещодавно внесено зміни, спрямовані на розширення переліку цих суб'єктів [2]. Разом з тим, неконкретність та подекуди суперечливість норм Закону ускладнює визначення ознак суб'єктів, щодо яких можуть застосовуватися відповідні заходи стимулювання, і може призводити до порушення права суб'єктів на отримання передбачених законом економічних важелів і стимулів. Крім того, норми вищезазначеного Закону щодо суб'єктів мають бути узгоджені з відповідними іншими нормами енергетичного законодавства, зокрема Закону України «Про ринок електричної енергії».

В юридичній науці певні аспекти стимулювання виробництва енергії з альтернативних джерел досліджувалися багатьма вченими, у тому числі Г. Д. Джумагельдієвою, М. М. Кузьміною, Е. Ю. Рибніковою та ін., однак питання ознак суб'єктів, щодо яких можуть застосовуватися відповідні заходи стимулювання, потребує додаткового дослідження.

Викладене підтверджує актуальність обраної теми.

Метою дослідження є конкретизація ознак стимульованих суб'єктів у сфері виробництва енергії з використанням альтернативних джерел.

Правовідносини щодо застосування заходів стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел складаються між суб'єктами, яких умовно можна поділити на дві групи. Першу групу складають суб'єкти, які застосовують різні способи (засоби) стимулювання (стимулюючі суб'єкти). До другої групи потрібно віднести суб'єктів, щодо яких можуть вживатися заходи стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел (стимульовані суб'єкти), тобто виробники енергії. Разом з тим, Закон не містить визначення виробника енергії з використанням альтернативних джерел. У деяких статтях Закону законодавець оперує терміном «виробник електричної енергії», який вживається у значенні, наведеному у Законі України «Про ринок електричної енергії». Згідно з п. 10 ч. 1 ст. 1 цього Закону виробник електричної енергії визначається як суб'єкт господарювання, який здійснює виробництво електричної енергії [3].

Тому для досягнення мети дослідження потрібно враховувати, що сфера альтернативних джерел енергії представляє собою галузь діяльності, яка пов'язана з використанням альтернативних джерел енергії для виробництва, постачання, транспортування, зберігання, передачі та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел. З альтернативних джерел може вироблятися електрична, теплова та механічна енергія, яка використовується з метою забезпечення власних потреб виробника в енергії або виступає товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу (ст. 1 Закону).

З урахуванням викладеного можна припускати, що до стимульованих суб'єктів у сфері виробництва енергії з альтернативних джерел належать суб'єкти, які виробляють електричну, теплову та механічну енергію з використанням цих джерел. Це припущення підтверджується положеннями ст. 9¹ Закону, згідно з якою суб'єктами, на яких поширюється стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії, виступають суб'єкти господарювання, які виробляють електричну енергію з альтернативних джерел, та споживачі електричної енергії. При цьому суб'єкти господарювання, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел, охоплюються вищезгаданим поняттям виробника електричної енергії, закріпленим у Законі України «Про ринок електричної енергії». Згідно з дослідженням, проведеним Держенергофек-

тивності, у структурі виробництва електроенергії на об'єктах альтернативної енергетики частка суб'єктів господарювання складає 97 % [1].

Також це припущення підтверджується положеннями Закону України «Про теплопостачання», проте коло стимульованих суб'єктів – виробників теплової енергії з використанням альтернативних джерел вужче, порівняно з виробниками електричної енергії, оскільки включає тільки суб'єктів господарювання. Цей висновок базується на визначенні виробництва теплової енергії як господарської діяльності, пов'язаної з перетворенням енергетичних ресурсів будь-якого походження, у тому числі альтернативних джерел енергії, на теплову енергію за допомогою технічних засобів з метою її продажу на підставі договору (ст. 1 Закону України «Про теплопостачання») [4]. Водночас, спираючись на закони, визначити, хто є виробниками механічної енергії з використанням альтернативних джерел неможливо, адже законодавством не врегульовані питання виробництва механічної енергії.

Характеризуючи суб'єктів господарювання, які виробляють енергію з використанням альтернативних джерел, потрібно зазначити, що певні ознаки, притаманні всім суб'єктам господарювання, зокрема, здійснення господарської діяльності, певна організаційно-правова форма, легітимність діяльності, наявність відокремленого та юридично закріпленого майна, наявність господарських прав та обов'язків, самостійна відповідальність за результати господарювання [5, с. 103–104], мають у діяльності стимульованих суб'єктів особливості, обумовлені видом цієї діяльності, законодавчими вимогами та деякими іншими чинниками.

Виробництво енергії з використанням альтернативних джерел можна розглядати як господарську діяльність за умови, що вироблена енергія виступає товаром, тобто призначена для задоволення потреб інших учасників відносин, має вартісний характер та може бути оцінена у грошовому виразі. За наявності й інших ознак господарської діяльності, зокрема наявності статусу суб'єкта господарювання у виробника енергії [6, с. 16] до різновидів цієї діяльності можна віднести діяльність з виробництва електроенергії з використанням альтернативних джерел, яка за Класифікацією видів економічної діяльності відноситься до класу 35.11, та діяльність з виробництва теплової енергії, яка відноситься до класу 35.30. З аналізу чинного законодавства можна зробити висновок, що стимульованими суб'єктами виступають виробники енергії як товару. Натомість механічна енергія, яка виробляється з використанням альтернативних джерел не може мати ознак товарної продукції. Таке твердження ґрунтується на фізичних властивостях механічної енергії, оскільки вона не може бути продана чи передана на відстані без перетворення у електричну чи теплову і навпаки. Відповідно, на сьогодні суб'єкти, які виробляють механічну енергію, не належать до стимульованих суб'єктів у сфері виробництва енергії з альтернативних джерел.

Будь-яка господарська діяльність здійснюється у певній організаційно-правовій формі. На основі аналізу практики можна дійти висновку, що найбільш розповсюдженою організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання, які виробляють електроенергію з використанням альтернативних джерел, є господарське товариство у виді товариства з обмеженою відповідальністю [7]. Приписів щодо обрання певної організаційно-правової форми для суб'єктів, що розглядаються, у законодавстві не міститься. Так, ч. 3 ст. 9¹ Закону визначено, що «зелений» тариф встановлюється для кожного суб'єкта господарювання, який виробляє електричну енергію з альтернативних джерел енергії, за кожним видом альтернативної енергії та для кожного об'єкта електроенергетики або для кожної черги будівництва електростанції (пускового комплексу). Натомість у літературі висловлюються рекомендації щодо обрання, зокрема й вищезазначеної організаційно-правової форми, наприклад, такі рекомендації містяться у Посібнику для інвесторів «Стимулювання відновлюваної енергетики в Україні за допомогою «зеленого» тарифу» [8, с. 31].

Виробництво теплової енергії може здійснюватися суб'єктами господарювання, створеними у будь-якій організаційно-правовій формі, що прямо слідує з ч. 1 ст. 19 Закону України «Про теплопостачання». У цьому Законі також не міститься приписів щодо організаційно-правової форми суб'єкта господарювання – стимульованого суб'єкта. Так, у ч. 4 та 5 ст. 20 вказаного Закону закріплено, що «тарифи на виробництво теплової енергії для потреб установ та організацій, що фінансуються з державного чи місцевого бюджету, а також для потреб населення визначаються для суб'єктів господарювання, що здійснюють виробництво теплової енергії на установках з використанням альтернативних джерел енергії...».

Проявом ознаки майнової відокремленості, яку розуміють як наявність на певному правовому титулі майна господарського призначення, є те, що суб'єкти господарювання, які виробляють електричну та теплову енергію, можуть бути засновані на будь-якій формі власності. При цьому серед виробників електроенергії з використанням альтернативних джерел енергії здебільшого зустрічаються підприємства, засновані на приватній формі власності. Показово, що серед великих енергорозподільчих українських компаній, яким установлювався «зелений» тариф, є лише два підприємства, частина акцій яких належить державі – ПАТ «Сумиобленерго» та ПАТ «Чернігівобленерго». Натомість за даними НКРЕКП виробники теплової енергії з використанням альтернативних джерел представлені суб'єктами господарювання, заснованими на приватній, державній, комунальній формі власності [9].

Особливість ознаки майнової відокремленості проявляється у складі майна, з використанням якого суб'єкти господарювання, які виробляють електричну енергію з альтернативних джерел, здійснюють цю діяльність. Так, зазначені суб'єкти

господарювання генерують електроенергію на об'єкті альтернативної енергетики, тобто використовують енергогенеруюче та інше обладнання, що виробляє енергію за рахунок використання альтернативних джерел енергії: вітрові та сонячні електростанції, мікро-, міні- та малі гідроелектростанції, черги будівництва електричної станції тощо. При цьому для застосування щодо них заходів стимулювання суб'єкти господарювання повинні дотримуватися законодавчих вимог щодо частки енергогенеруючого та іншого обладнання, яка має становити не менш як 50 відсотків від встановленої потужності всіх задіяних на об'єкті джерел енергії.

Суб'єкти господарювання – виробники теплової енергії для того аби стати стимульованими суб'єктами мають використовувати у своїй діяльності установки, на яких використовуються альтернативні джерела енергії, включаючи теплоелектроцентралі, теплоелектростанції та когенераційні установки, що є особливістю їх майнової відокремленості.

Варто відзначити, що альтернативні джерела енергії як природні ресурси є основними засобами підприємства, а право користування ними належить до нематеріальних активів. Природні ресурси і право користування ними разом входять до основного капіталу підприємства [10, с. 27]. Біомасу, органічні відходи, доменний та коксівний газ, газ метану дегазації вугільних родовищ та ін. потрібно відносити до оборотних засобів суб'єкта господарювання. Разом із тим, необхідно ураховувати, що лише окремі альтернативні джерела енергії технічно доцільно використовувати як природні ресурси для виробництва теплової енергії. Згідно із Звітом Держенергоефективності про результати стимулювання та використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел в Україні за 2016–2017 рр., загальна фактична частка у системах опалення та охолодження біомаси складає 2 431,6 тон нафтового еквіваленту (т. н. е.), в той час як частка сонячної енергії складає лише 0,5 т. н. е. Перспективним напрямом могла б стати розробка геотермальних джерел енергії, однак, без урахування теплових насосів за 2016–2017 рр. геотермальна енергія в Україні не використовувалась взагалі [11].

Отже, фактично, серед усіх альтернативних джерел енергії при генерації теплової енергії використовується лише біомаса, що не дає повноцінно розкрити весь потенціал альтернативних джерел енергії для виробництва теплової енергії.

Особливість ознаки наявності господарських прав та обов'язків, визначених законом, що охоплюються поняттям господарської компетенції, полягає у тому, що суб'єкт господарювання, який виробляє електричну енергію, має право на встановлення «зеленого» тарифу, тобто спеціального тарифу, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, зокрема на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії (а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями) (ст. ст. 9; 9¹ Закону).

Особливість прояву ознаки господарської компетенції у суб'єктів господарювання, які виробляють теплову енергію з використанням альтернативних джерел, полягає у тому, що ці суб'єкти мають право на установлення стимулюючого тарифу на теплову енергію, що вироблена з використанням цих джерел. Так, тарифи на теплову енергію для суб'єктів господарювання, що здійснюють її виробництво на установках з використанням альтернативних джерел енергії, включаючи теплоелектроцентралі, теплоелектростанції та когенераційні установки, для потреб установ та організацій, що фінансуються з державного чи місцевого бюджету, а також для потреб населення встановлюються на рівні 90 відсотків діючого для суб'єкта господарювання тарифу на теплову енергію, вироблену з використанням природного газу, для потреб відповідної категорії споживачів (ст. 20 Закону України «Про теплопостачання»).

Наявність права на стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел як товару, що прямо передбачено законом, зумовлене прагненнями держави збільшити обсяги виробництва та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел, з метою економного витрачання традиційних паливно-енергетичних ресурсів та зменшення залежності України від їх імпорту; додержання екологічної безпеки за рахунок зменшення негативного впливу на стан довкілля тощо.

Серед стимульованих суб'єктів у сфері виробництва електричної енергії з використанням альтернативних джерел також названо споживачів, до яких згідно із ст. 9¹ Закону віднесено енергетичні кооперативи та приватні домогосподарства. Варто звернути увагу, що термін «споживач» у Законі використовується у значенні, передбаченому Законом України «Про ринок електричної енергії», згідно зі ст. 1 якого споживач – це фізична особа, у тому числі фізична особа-підприємець, або юридична особа, що купує електричну енергію для власного споживання. На основі аналізу обох вищезазначених Законів можна зробити висновки, що на відміну від інших споживачів, енергетичні кооперативи та приватні домогосподарства мають право виробляти електричну енергію з використанням альтернативних джерел та здійснювати її продаж.

Характеризуючи енергетичний кооператив, потрібно виходити з його визначення, закріпленого у ст. 1 Закону. Особливість ознак енергетичного кооперативу як суб'єкта господарювання знаходить прояв щодо його організаційно-правової форми. Енергетичний кооператив може створюватися відповідно до законів України «Про кооперацію» та «Про споживчу кооперацію». При цьому за Законом України «Про кооперацію» енергетичний кооператив може створюватися як виробничий, оскільки саме для нього законом передбачено мету діяльності – отримання прибутку. У зв'язку із цим можна припускати, що утворення енергетичних кооперативів за названим Законом можливо тільки фізичними особами,

які займаються виробництвом електроенергії з використанням альтернативних джерел або заінтересовані у здійсненні такого виробництва.

Аналізуючи можливість створення енергетичного кооперативу за Законом України «Про споживчу кооперацію», варто брати до уваги, що первинною ланкою споживчої кооперації є споживче товариство, тобто самостійна, демократична організація громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального стану (ст. 5 Закону). У споживчому товаристві розрізняють індивідуальне і колективне членство. Колективними членами споживчого товариства відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» можуть бути фермерські господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, кооперативні, державні та інші підприємства, що поділяють його цілі та інтереси. Відповідно, створення енергетичного кооперативу за цим Законом можливо як фізичними, так і юридичними особами, які займаються виробництвом електроенергії з використанням альтернативних джерел або заінтересовані у здійсненні цього виробництва.

Щодо енергетичного кооперативу особливий прояв також мають ознаки майнової відокремленості та господарської компетенції. Так, на основі положень ст. 9¹ Закону для віднесення енергетичного кооперативу до стимульованих суб'єктів, він повинен мати генеруючі установки, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел. При цьому їх потужність не має перевищувати 150 кВт. Крім того, цей кооператив наділений правами та обов'язками, які визначаються видами його діяльності (виробництво, заготівля або транспортування паливно-енергетичних ресурсів, тобто сукупності всіх природних і перетворених видів палива та енергії, які використовуються в національному господарстві, надання інших послуг з метою задоволення потреб його членів або територіальної громади та отримання прибутку) та правом здійснення виробництва електроенергії з використанням альтернативних джерел.

Наступною групою споживачів електричної енергії, яких можна віднести до стимульованих суб'єктів, є приватні домогосподарства. З моменту запровадження у 2015 році «зеленого» тарифу в Україні спостерігається позитивна динаміка щодо використання альтернативних джерел енергії приватними домогосподарствами. Як зазначають Н. Рощина та Л. Борданова, це гарна тенденція для економіки України, адже сприяє її більшій енергонезалежності, хоча сам процес не відрізняється високою швидкістю протікання [12, с. 25]. Водночас слід зазначити, що протягом 2018 року об'єктами альтернативної енергетики, яким встановлено «зелений» тариф, вироблено 2 884 млн кВт год електроенергії, з них: сонячними станціями домогосподарств – 92 млн кВт год (лише близько 3 %) при тому, що кількість установок виробництва електроенергії у приватних домогосподарств

майже у 13 разів більша за кількість таких установок, належних суб'єктам господарювання [1]. З цього можна зробити висновок, що використання домогосподарствами альтернативних джерел енергії є більш важливим для енергозабезпечення самих домогосподарств.

Характеризуючи домогосподарства як стимульованих суб'єктів доцільно навести їх легальне визначення. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення» домогосподарства визначено як сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти.

Ознака майнової відокремленості приватних домогосподарств, які виробляють енергію з використанням альтернативних джерел проявляється у тому, що приватне домогосподарство так само, як й інші виробники електроенергії з використанням альтернативних джерел, повинно мати генеруючі установки, які виробляють електричну енергію з використанням цих джерел, проте встановлена потужність яких не перевищує 50 кВт (тобто утричі менша за енергетичні кооперативи).

Щодо приватних домогосподарств не можна вести мову про господарську компетенцію, проте права та обов'язки домогосподарства обумовлюються метою його діяльності. Загальною метою ведення домашнього господарства є досягнення високого рівня добробуту усіх його членів. Інші цілі домогосподарства можуть відрізнятися залежно від ціннісних орієнтацій, ресурсів та можливостей (розвиток будь-якого виду домогосподарської діяльності, організація індивідуального підприємництва тощо) [13, с. 35]. Тому виробництво електроенергії з використанням альтернативних джерел слід вважати другорядною метою діяльності приватних домогосподарств.

Приватні домогосподарства, які здійснюють виробництво енергії з використанням альтернативних джерел не тільки для самозабезпечення, а як товару, займаються діяльністю, яку можна вважати господарською по суті (господарюванням). У підручнику «Політична економія» (за науковою редакцією професора В. Г. Федоренка) відзначається, що домогосподарства беруть активну участь в кругообігу ринкової економіки як самостійні незалежні суб'єкти господарювання, які мають власні потреби та інтереси [14, с. 159]. Тим не менш, приватні домогосподарства відповідно до чинного законодавства не належать до суб'єктів господарювання і це означає, що для виробництва і продажу електроенергії, виробленої з використанням альтернативних джерел, на них не розповсюджуються вимоги, які висуваються до суб'єктів господарювання для заняття господарською діяльністю.

Варто також звернути увагу на певні особливості правового статусу суб'єктів господарювання та домогосподарств, які виробляють енергію з альтернативних

джерел. Так, зазначених суб'єктів визначено стимульованими суб'єктами у зв'язку із тим, що вони сприяють реалізації основних засад державної політики у сфері альтернативних джерел енергії, закріплених у ст. 3 Закону, як-то: нарощування обсягів виробництва та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел, з метою економного витрачання традиційних паливно-енергетичних ресурсів та зменшення залежності України від їх імпорту шляхом реструктуризації виробництва і раціонального споживання енергії за рахунок збільшення частки енергії, виробленої з альтернативних джерел; додержання екологічної безпеки; додержання безпеки для здоров'я людини на об'єктах альтернативної енергетики на всіх етапах виробництва, а також при передачі, транспортуванні, постачанні, зберіганні та споживанні енергії, виробленої з використанням альтернативних джерел.

Перерозподіл впливу на світовому ринку енергоресурсів зумовив необхідність розвитку підприємств, що виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії. Разом з тим, підприємства альтернативної енергетики потребують підтримки як держави, так і суспільства в цілому. Становлення і формування названої галузі сприятиме забезпеченню нашої країни новими джерелами енергії [15, с. 44].

Важливо, що проекти у сфері розвитку альтернативної енергетики можуть принести не лише економічні вигоди для самих споживачів і виробників такої енергії, але й соціальні (додаткова зайнятість населення) [16, с. 84]. Діяльність суб'єктів господарювання у сфері альтернативної енергетики спрямована не тільки на отримання прибутку, а й на мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, використання енерго- і ресурсозберезувальних технологій та формування ринку екологічних товарів і послуг. Комерційну діяльність, головною метою якої є отримання прибутку від продажу екологічних товарів та послуг, виробництво і надання яких передбачає застосування методів та технологій, що мінімізують інтегральний екодеструктивний вплив на довкілля, називають «зеленим бізнесом» [17, с. 7].

На основі здійсненої характеристики виробників енергії з використанням альтернативних джерел можна конкретизувати ознаки, які притаманні стимульованим суб'єктам:

1) здійснення господарської діяльності з виробництва електричної та теплової енергії з використанням альтернативних джерел, як товару;

2) наявність відокремленого майна, яке має спеціальне господарське призначення та використовується для здійснення господарської діяльності – енергогенеруючого та іншого обладнання, за допомогою якого виробляється енергія з використанням альтернативних джерел енергії: вітрові та сонячні електростанції, мікро-, міні- та малі гідроелектростанції, черги будівництва електричної станції тощо;

3) наявність у відповідних суб'єктів господарювання передбачених законом прав та обов'язків у сфері виробництва енергії з використанням альтернативних джерел, у тому числі права на застосування щодо них заходів стимулювання, та наявність у домогосподарств передбаченого законом права на встановлення «зеленого» тарифу;

4) сприяння цими суб'єктами реалізації основних засад державної політики у сфері альтернативних джерел енергії.

Виявлення цих ознак сприятиме узагальненню та розширенню уявлень про стимульованих суб'єктів, а також дозволить проводити аналіз (самоаналіз) наявності у виробників енергії з використанням альтернативних джерел права на отримання ними відповідних заходів стимулювання.

Перспективним напрямом подальших досліджень може виступати розширення заходів стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел.

1. Інформація щодо потужності та обсягів виробництва електроенергії об'єктами відновлюваної електроенергетики, яким встановлено «зелений» тариф (станом на 01.01.2019). URL: http://sae.gov.ua/sites/default/files/4_2018.pdf (дата звернення: 18.06.2019).

2. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 р. № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

3. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27–28. Ст. 312.

4. Про теплопостачання: Закон України Закон України від 2 червня 2005 р. № 2633-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 28. Ст. 373.

5. Господарське право: Практикум / А. Г. Бобкова (кер. авт. кол.), Ю. О. Моїсєєв, Ю. М. Павлюченко та ін.; за заг. ред. А. Г. Бобкової. Харків: Право, 2018. 592 с.

6. Хозяйственный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. А. Г. Бобковой. Харьков: Издатель ФЛ-П Вапнярчук НН, 2008. 1296 с.

7. Інформація про об'єкти альтернативної енергетики, яким встановлено «зелений» тариф (станом на 01.01.2019). URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/elektro/energo_pidpryemstva/stat_info_zelenyi_taryf/2018/stat_zelenyi-taryf.12-2018.pdf (дата звернення: 18.06.2019).

8. Стимулювання відновлюваної енергетики в Україні за допомогою «зеленого» тарифу: посібник для інвесторів. Міжнародна фінансова корпорація IFC. Київ, 2012. 80 с. URL: <http://sae.gov.ua/documents/green-tariff.pdf> (дата звернення: 18.06.2019).

9. Перелік суб'єктів господарювання, які отримали ліцензії на право провадження господарської діяльності з виробництва теплової енергії на установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії та ліцензійні справи яких передано НКРЕКП до обласних, Київської міської державних адміністрацій, які на сьогодні є органом ліцензування та уповноважені здійснювати контроль за додержанням ними Ліцензійних умов. *Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг*. URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/litsenziini_reestry/perelik_teplo_vyrob_ponovl_peredani_obl.pdf (дата звернення: 18.06.2019).

10. Мельник Л. Г. Економіка енергетики: підручник / За ред.: Л. Г. Мельника, І. М. Сотник. Суми: Університетська книга, 2015. 378 с.

-
11. Звіт про результати стимулювання та використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, в Україні за 2016–2017 рр. URL: <http://saee.gov.ua/sites/default/files/2016-2017.pdf> (дата звернення: 18.06.2019).
12. Рощина Н. В., Борданова Л. С. Аналіз процесу впровадження систем виробництва сонячної енергії для приватних домогосподарств в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 19. С. 24–27.
13. Кізіма Т. Домогосподарства як елемент економічної системи: сутність, еволюція та функції в умовах ринку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2008. № 3. С. 22–36.
14. Федоренко В. Г., Діденко О. М., Руженський М. М., Іткін О. Ф. Політична економія: Підручник / За наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. Г. Федоренка. К.: Алерта, 2008. 478 с.
15. Климчук М. Підприємства альтернативної енергетики: особливості формування бізнес-процесів. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*: збірник наукових праць. 2011. № 8. С. 39–45.
16. Енергетична галузь України: підсумки 2016 року. Центр Разумкова, 2017. 163 с. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_ENERGY-FINAL.pdf (дата звернення: 18.06.2019).
17. Калетнік Г. М., Козак К. В. Зелений бізнес – перспектива підприємництва. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 12. С. 7–15.

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.10

УДК 343.3/7 (477)

Р. О. Мовчан

доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

ЩОДО АНТИСУСПІЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTI САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА (СТАТТЯ 197-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Ключові слова: самовільне зайняття земельної ділянки, самовільне будівництво, злочини проти власності, злочини проти довкілля, порядок управління.

Згідно з ч. 2 ст. 14 Конституції України право власності на землю гарантується державою, набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Тривалий час кримінально-правовою гарантією непорушності вказаних конституційних приписів слугували положення ст. 199 Кримінального кодексу (далі – КК) УРСР (чинного на момент ухвалення Основного Закону нашої держави), якою була передбачена кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. Разом із тим, ухвалюючи КК України від 5 квітня 2001 р., законодавець не знайшов підстав для включення до останнього відповідної норми. Цей невважений крок Верховної Ради України спровокував масові випадки самовільного зайняття земельних ділянок, значною мірою «розв'язавши руки» тим, хто всупереч закону намагався збагатитися за рахунок незаконного заволодіння землею, але до цього під загрозою настання кримінальної відповідальності уникав таких дій. Підтвердженням сказаного є такі статистичні дані: якщо в 2001 р. було зареєстровано 20 680 випадків самовільного зайняття земельних ділянок, то вже у 2006 р. – 41 225 таких випадків [1].

Саме тому з метою більш ефективного захисту прав на землю 11 січня 2007 р. держава в особі парламенту відреагувала на відповідні порушення земельного законодавства, ухваливши Закон України «Про внесення змін до деяких законо-

давчих актів України щодо посилення відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки» і доповнивши КК України ст. 197-1, якою передбачено кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво.

Утім, хоча з часу появи зазначеної норми вже минуло понад десять років, у вітчизняній кримінально-правовій доктрині і досі не вщухають дискусії з приводу того, на що ж первинно посягає такий злочин, як «самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» – на відносини власності, управлінські відносини чи ж довкілля.

Окремі аспекти вказаної проблематики висвітлювались у працях Н. О. Антонюк, Ю. А. Дорохіної, О. Ю. Дрозда, Д. В. Дударця, О. О. Дудорова, В. М. Захарчука, П. С. Матишевського, О. О. Пенязькової, А. М. Шульги, М. В. Шульги та інших авторів. Однак, попри значний науковий інтерес до цієї тематики, серед криміналістів і нині відсутня єдина позиція щодо вказаного питання.

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті, метою якої є формування науково обґрунтованих висновків стосовно питання щодо антисуспільної спрямованості самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва та, відповідно, виправданості розміщення положень щодо цього злочину в розділі VI Особливої частини КК України «Злочини проти власності».

У КК УРСР 1960 р. подібна за змістом норма була розміщена у главі IX Особливої частини «Злочини проти порядку управління». Це пояснювалося тим, що в Радянському Союзі земля знаходилась у виключній власності держави. У зв'язку з цим загально визнаним вважалося положення про те, що «самовільне захоплення землі» посягає на право державної власності на землю і встановлений порядок надання, розподілу та перерозподілу земель; як наслідок, відповідна стаття повинна знаходитися серед злочинів, які посягають на встановлений порядок управління [2, с. 77–79].

Незважаючи на зміну соціально-економічних реалій, деякі сучасні дослідники все рівно продовжують наполягати на тому, що самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво слід відносити до злочинів проти порядку управління, будучи впевненими у тому, що особа при їх вчиненні посягає на порядок управління у сфері земельних і будівельних відносин [3, с. 37–48; 4, с. 26].

Подібним чином розмірковували і автори законопроекту «Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за самовільне захоплення земельної ділянки», ухвалення якого врешті-решт і призвело до появи у чинному КК України ст. 197-1. Пропонуючи доповнити КК України статтею 356-1 «Самовільне захоплення земельної ділянки», вони обґрунтовували необхідність такого кроку насамперед потребою вдосконалення системи управління земельними ресурсами, контролю за їх використанням та охороною.

З урахуванням того, що передбачені ст. 197-1 КК України злочини у певних випадках можуть розглядатись як різновиди самоправства у сфері земельних відносин, у юридичній літературі можна зустріти подібну до попередньої позицію про те, що їхнє місце – серед злочинів проти авторитету органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів (розділ XV Особливої частини КК України) [5, с. 211; 6, с. 49].

Водночас слід мати на увазі, що після набуття Україною незалежності та скасування монополії права держави на землю поряд із державною власністю виникли інші форми власності на землю. Відповідно до ч. 3 ст. 78 Земельного кодексу (далі – ЗК) України земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності, а право власності на землю означає традиційну тріаду – право володіти, користуватись і розпоряджатися земельними ділянками. При цьому Конституція України (ч. 4 ст. 13), а слідом за нею і Цивільний кодекс (далі – ЦК) України (ч. 3 ст. 319) проголосили захист усіх суб'єктів права власності та їхню рівність перед законом.

У зв'язку з цим все більше науковців почало схилитися до думки, що таке суспільно небезпечне діяння, як самовільне зайняття земельної ділянки, має знаходитися саме серед злочинів проти власності, а не проти порядку управління (авторитету органів).

Зокрема, ще в 1996 р. П. С. Матишевський вказував на пов'язані з переходом до ринкової економіки зміни у правовому регулюванні у сфері природних ресурсів і зумовлену цим тенденцію до визнання їх товаром. Вчений висловив передову на той час точку зору про те, що у зв'язку із зруйнуванням монополії держави на землю, що дало можливість громадянам отримати землю у власність, земля стала товаром, і тому самовільне захоплення землі повинно бути віднесено до злочинів проти власності [7, с. 14–16]. Вказаний делікт пропонувалося віднести до другої групи злочинів проти власності, в яку мали бути включені злочини, що полягають у заволодінні земельною, лісовою чи водною ділянкою або набутті права на такі об'єкти шляхом насильства чи обману [8, с. 22].

Вирішуючи питання про сутність самовільного зайняття земельної ділянки, М. В. Шульга характерною рисою цього діяння називає те, що воно завжди спрямоване і безпосередньо пов'язане з порушенням належних власнику земельної ділянки правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження нею. «У разі самовільного зайняття земельної ділянки порушник або присвоює собі правомочність щодо розпорядження чужою земельною ділянкою, або створює перешкоди власнику щодо розпорядження нею» [9].

Схожі за змістом міркування висловила і Н. О. Антонюк, на думку якої безспірним є те, що, хоча паралельно порушується встановлений у державі порядок законного отримання земельної ділянки, проведення на ній будівництва, первин-

ним і головним об'єктом самовільного зайняття земельної ділянки як злочинно-го посягання є саме власність [10, с. 79].

На «антивласницький» характер самовільного зайняття земельної ділянки звертають увагу і чимало інших українських дослідників [11, с. 353; 12, с. 223; 13, с. 151; 14, с. 64–65; 15; 16, с. 660], у т. ч. й фахівці, які досліджували особливості адміністративної відповідальності за аналізоване діяння [17, с. 136; 18, с. 49].

Наприклад, О. Ю. Дрозд висловлюється за виключення з розділу 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури» ст. 53-1 та одночасне доповнення розділу 6 КУпАП «Адміністративні правопорушення, що посягають на власність» ст. 50-1, яка передбачатиме адміністративну відповідальність за самовільне захоплення земельної ділянки. Основним безпосереднім об'єктом вказаного правопорушення автор визнає земельні відносини майнового характеру, що поширюються на власника земельної ділянки з приводу володіння, користування та розпорядження такою ділянкою, а також на законного землекористувача з приводу володіння та користування нею [19, с. 196].

Вельми показово, що і в пояснювальній записці до згаданого вище проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за самовільне захоплення земельної ділянки» зазначалося, зокрема, те, що його ухвалення дасть можливість захистити власників земельних ділянок та землекористувачів від злочинних посягань на земельні ділянки, які перебувають в їх власності чи користуванні, забезпечити реалізацію прав володіння, користування та розпорядження земельними ділянками.

Правильність включення норми про самовільне зайняття земельної ділянки до розділу VI Особливої частини підтверджується й історичним та зарубіжним досвідом кримінально-правової протидії порушенням прав на землю.

Так, починаючи з Руської Правди відповідальність за земельні делікти переважно виступала в якості інструментарію захисту прав власників землі, а самі порушення прав на землю майже на всіх, за винятком радянського, етапах розвитку української державності визнавалися різновидом саме майнових посягань [20, с. 130–134].

Завдяки комплексному аналізу норм не лише кримінального, а й конституційного та земельного законодавства іноземних країн, зокрема, країн так званої «групи СНД», можна переконатися в тому, що самовільне зайняття земельної ділянки розглядається як злочин проти існуючої системи державного управління лише в тих державах, де ще й досі зберігається монополія держави на розпорядження землею (Білорусь, В'єтнам, Таджикистан, Узбекистан). А от у тих країнах, в яких проголошено множинність та рівність усіх форм власності на землю

(Азербайджан, Казахстан, Киргизія, Молдова), самовільне зайняття земельної ділянки (або інші подібні за змістом діяння) виправдано визнається злочином проти власності [21, с. 172–177]. Слід пам'ятати і про те, що кримінальному законодавству багатьох європейських (і не лише) країн (передусім мова йде про країни французької та італо-іберійської групи романо-германської кримінально-правової системи) також відома відповідальність і за такі різновиди порушень прав на землю, як знищення межових знаків, захоплення чи зайняття земель чи будівель, відхилення русла водойми та насильницьке порушення володіння тощо, які у своїй абсолютній більшості також розцінюються як посягання на власність [22, с. 74–104; 23, с. 130–135].

У чинному КК Російської Федерації відсутня спеціальна норма про таке діяння, як самовільне зайняття земельної ділянки. Водночас, виправдовуючи закріплену у ст. 7.1 Кодексу Російської Федерації про адміністративні правопорушення належність самовільного зайняття земельної ділянки до адміністративних деліктів проти власності, О. І. Бойцов звертає увагу на визнання права приватної власності на землю і, внаслідок цього, залучення її у цивільний оборот. Науковець переконаний, що земельні ділянки, як і інші відокремлені природні ресурси, можуть визнаватися предметом злочинів проти власності тією мірою, якою їхній оборот допускається законом, що передбачає вільне здійснення власником права володіння, користування і розпорядження такими об'єктами нерухомості [24, с. 141–150]. Інші російські автори стверджують, що незаконне заволодіння земельною ділянкою має розцінюватись як злочин проти власності незалежно від форми власності на цю ділянку [25, с. 83; 26, с. 186–187; 27, с. 186; 28, с. 43; 29, с. 18; 30, с. 13–20].

На «антивласницьку» спрямованість самовільного зайняття земельної ділянки іноді вказується й у вітчизняній судовій практиці.

Так, розглядаючи матеріали провадження щодо особи-1, котра здійснила самовільне використання земельної ділянки загальною площею 121, 4105 га, суддя Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області вказав на те, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197-1 КК України, є право власності на землю (право користування землею); правомірна ж управлінська діяльність державних і самоврядних органів у галузі земельних та архітектурно-будівельних відносин виступає лише додатковим об'єктом вказаного злочину [31].

Однак, у юридичній літературі, зокрема, у працях І. Б. Газдайки-Василишин, можна зустріти думку про те, що злочин, передбачений ст. 197-1 КК України, хоча й посягає на відносини власності, але не першочергово, а лише в міру того, що земельні ділянки є об'єктами права власності. Суспільні ж відносини з приводу використання землі (поряд з іншими природними ресурсами) охороняються

окремим розділом VIII Особливої частини КК України («Злочини проти довкілля»), з огляду на що пропонується ст. 197-1 виключити із розділу VI і доповнити розділ VIII Особливої частини КК статтею 254-1 із аналогічним змістом [32, с. 90–91].

З ініціативою про перенесення норми про самовільне зайняття земельної ділянки до розділу VIII «Злочини проти довкілля» свого часу виступав і А. М. Шульга, пояснюючи необхідність такого кроку тим, що найголовнішою все ж таки є екологічна функція землі, а всі інші є похідними від неї [33, с. 273].

Утім, відстеживши «механізм» заподіяння шкоди правовідносинам, охоронюваним ст. 197-1 КК України, можна чітко продемонструвати принципову відмінність у характері антисуспільної спрямованості цього посягання та злочинів проти довкілля, зокрема, і інших злочинів у сфері земельних відносин.

Справді, внаслідок вчинення злочинів, передбачених ст. 197-1 КК України, може порушуватися не лише соціальний зв'язок, а й предмет охоронюваних згаданою нормою відносин. Маються на увазі випадки, коли особа, котра самовільно зайняла земельну ділянку, згодом допускає псування, забруднення, нераціональне використання зайнятих земель, незаконне зняття їхнього поверхневого шару тощо. Водночас, на відміну від земельних злочинів «екологічного» характеру (як і переважного числа інших злочинів проти довкілля), вчинення кожного з яких супроводжується обов'язковим впливом на предмет відповідних відносин, що і визначає антисуспільну спрямованість цих посягань, при самовільному зайнятті земельної ділянки шкода предмету може наставати, а може й не наставати (на практиці превалюють саме такі ситуації) – тобто є факультативною.

Таким чином, можна резюмувати, що в переважній більшості випадків самовільне зайняття земельної ділянки не призводить до порушення правовідносин, які охороняються розділом VIII Особливої частини. З огляду на це, а також очевидно та принципово відмінний характер порушуваних соціальних зв'язків, не можна ані пристати на зазначені вище пропозиції І. Б. Газдайки-Василишин та А. М. Шульги, ані сприйняти подібні за змістом міркування О. О. Пенязькової, котра припускає, що видовим об'єктом передбачених чинним кримінальним законодавством земельних злочинів – зокрема, і самовільного зайняття земельних ділянок – слід визнавати порядок суспільних відносин з охорони земель в Україні [6, с. 51].

Розглядаючи теоретичні проблеми кримінально-правової охорони власності в Україні, Ю. А. Дорохіна також дійшла до висновку про необхідність перенесення норми про самовільне зайняття земельної ділянки до розділу VIII Особливої частини [34, с. 396–397].

Між тим, доводиться констатувати, що аргументація, на яку спирається криміналістка при обґрунтуванні ініційованих нею законодавчих змін, є неперекон-

ливою, адже по суті зводиться лише до того, що «при самовільному зайнятті земельної ділянки порушуються права власника ділянки (а саме право користування), а при самовільному будівництві – лише встановлений державою порядок забудови» [34, с. 114]. Вбачається, що висновок авторки про те, що при самовільному зайнятті земельної ділянки порушуються права власника, не корелюється з наступними пропозиціями про перенесення відповідної заборони до злочинів проти довкілля.

Порівняно з попереднім, ще більш спірним залишається питання про оптимальне місцезнаходження норми, в якій передбачено відповідальність за самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці. Не в останню чергу дискусійність цього питання пояснюється конструюванням чинної редакції ч. 3 ст. 197-1 КК України. Адже з буквального тлумачення диспозиції цієї заборони випливає, що кримінально караним може бути і самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці, вчинене особою, котра сама не вчиняла самовільне зайняття земельної ділянки. А за таких умов були б підстави констатувати, що цьому делікту, вочевидь, не місце серед злочинів проти власності, адже його основним безпосереднім об'єктом можна було б вважати встановлений порядок будівництва будівель чи споруд на земельній ділянці.

Однак можна припустити, що, встановлюючи кримінальну відповідальність за вчинення самовільного будівництва і пов'язуючи ці дії з самовільним зайняттям земельної ділянки, законодавець перш за все мав на меті захистити право на землю, а тому будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці мало стати звичайною, поруч з іншими, кваліфікуючою ознакою самовільного зайняття земельної ділянки. Якби основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 197-1 КК України, справді вважався встановлений порядок будівництва, а не право на землю, то в цій нормі КК України було б вказано лише на самовільне будівництво, без згадування при цьому в ній про самовільне зайняття земельної ділянки. Чинна ж редакція ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України, незважаючи на притаманні їй суттєві вади законодавчої техніки, досить чітко дає зрозуміти, що ключовим у цьому разі є все ж самовільне зайняття земельної ділянки, а самовільне будівництво мало б розумітись як його кваліфікуюча ознака, що нерозривно пов'язана з порушенням прав на землю і свідчить про вищу суспільну небезпеку діяння, позаяк особа, котра його вчинила, ставить себе на місце власника (землекористувача), реалізуючи право останнього на забудову земельної ділянки. Остаточному ж усуненню підґрунтя для дискусії щодо антисуспільної спрямованості діяння, передбаченого ч. 3 (ч. 4) ст. 197-1 КК України, мало б сприяти внесення таких змін до чинної редакції вказаної заборони, які б ще більш чітко продемонстрували «другорядну» роль самовільного будівництва в аналізованому складі злочину, його «залежність» від самовільного зайняття земельної ділянки.

У будь-якому разі не можна підтримати думку Ю. А. Дорохіної, котра наполягає на тому, що злочини, передбачені ч. 3 та ч. 4 ст. 197-1 КК України, посягають на суспільні відносини у сфері господарювання [34, с. 13]. Пропонуючи подібне трактування, дослідниця не враховує ані юридичну природу відповідного посягання, ані зміст родового об'єкту злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності».

Таким чином, враховуючи положення Конституції України, ЗК України, ЦК України, думку переважної частини фахівців, а також історичний (за винятком проміжку часу з 1922 р. до 2001 р.) та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки, можна зробити висновок про те, що включення норми, присвяченої самовільному зайняттю земельної ділянки та будівництву на ній, саме до розділу VI Особливої частини КК України «Злочини проти власності» є обґрунтованим, адже перш за все ці діяння посягають саме на відносини власності.

Разом із тим питання щодо основного безпосереднього об'єкту аналізованих злочинів має стати предметом подальших наукових досліджень.

1. Лист Державної інспекції з контролю за використанням та охороною земель від 9 квітня 2009 р. № 5-6-1103/378.

2. Федоров В. Н. Вопросы совершенствования законодательства о самовольном захвате земли. *Уголовно-правовая охрана экономической системы СССР*: Сборник науч. трудов. М.: Всесоюзный НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1987. С. 77–79.

3. Дударець Д. В. Самовільне зайняття земельної ділянки і самовільне будівництво за Кримінальним кодексом України: порівняльний аспект, проблеми формулювання та перспективи удосконалення. *Судова апеляція*. 2009. № 3. С. 37–48.

4. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / В. Д. Швець, В. М. Грицак, Я. І. Василькевич, В. О. Гацелюк; вступне слово проф. М. І. Мельника К.: Атіка, 2008. 244 с.

5. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. К.: Атіка, 2009. 712 с.

6. Пенязькова О. О. Кримінально-правова охорона земель в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2018. 291 с.

7. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. К.: Юринком, 1996. 240 с.

8. Матишевський П. С. К вопросу о кодификации законодательства Украины о преступлениях против собственности. *Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики*. К.: Українська академія внутрішніх справ, 1994. С. 15–25.

9. Шульга М. Самовільне зайняття земельної ділянки. *Юридичний вісник України*. 2004. 7–13 серпня. № 32.

10. Антонюк Н. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. *Вісник прокуратури*. 2008. № 1. С. 77–87.

11. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія; наук. ред. В. І. Антипова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.

12. Бублейник В. А., Терещенко А. І. Кримінально-правова характеристика самовільного зайняття земельної ділянки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 221–232.
13. Дякін Я. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 148–151.
14. Захарчук В. М. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. 214 с.
15. Ковальський Д. Самовільне зайняття ділянки. *Юридичний вісник України*. 2002. 19–25 січня. № 3.
16. Тальянчук І. С. Види та кримінально-правові ознаки злочинів у сфері земельних відносин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 659–668.
17. Вівчаренко О. А. Гарантії права власності на землю в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2005. 199 с.
18. Стукаленко О. В. Адміністративна відповідальність за порушення норм земельного законодавства (матеріальний і процесуальний аспекти): дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 216 с.
19. Дрозд О. Ю. Адміністративна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2010. 273 с.
20. Мовчан Р. О. Регламентация відповідальності за злочини у сфері земельних відносин за Руською Правдою. *Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти*: матер. Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Миколаїв, 26 травня 2016 р.); упоряд. д-р юрид. наук, доц. Є. О. Письменський. Миколаїв: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2016. С. 130–134.
21. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за порушення прав на землю за законодавством України та країн СНД: порівняльно-правовий аналіз. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. № 4. С. 172–177.
22. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством країн Західної Європи. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 74–104.
23. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів за законодавством постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 3. С. 130–135.
24. Бойцов А. И. Преступления против собственности. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 775 с.
25. Самончик О. А. Юридическая ответственность за нарушение земельного законодательства о рациональном использовании и охране земель сельскохозяйственного назначения. *Государство и право*. 1997. № 2. С. 83–85.
26. Мирзаев З. М. Пути совершенствования законодательства о регистрации незаконных сделок с землей. *Преступность, экономика и организованная преступность*. Под ред. д-ра юрид. наук, проф. А. И. Долговой. М.: Российская криминологическая ассоциация, 2007. С. 186–187.
27. Лопашенко Н. А. Преступления против собственности: теорет.-приклад. исслед. М.: ЛексЭст, 2005. 408 с.
28. Иногамова-Хегай Л., Герасимова Е. Критерии разграничения преступлений против собственности и экологических преступлений. *Уголовное право*. 2006. № 5. С. 42–45.
29. Ивлева А. Ф. Земельные отношения как объект уголовно-правовой охраны по законодательству Российской Федерации: теоретические и правоприменительные аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2007. 31 с.
30. Винокуров В. Причинение имущественного ущерба как критерий признания предметов и информации предметами преступлений против собственности. *Уголовное право*. 2008. № 4. С. 13–20.

31. Вирок Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 26 липня 2018 р. у справі № 188/1672/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75506395>

32. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.

33. Шульга А. М. Науково-теоретичне визначення видового об'єкту земельних злочинів через земельних правовідносин. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2014 р. / редкол. В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2014. С. 270–273.

34. Дорохіна Ю. А. Теоретичні проблеми кримінально-правової охорони власності в Україні: дис. ... д-р юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 527 с.

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.11

УДК 343.2

І. Є. Жданова

доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук

**УМОВИ ПРАВОМІРНОСТІ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ДІЯННЯ ОСОБИ,
ЯКА ЗАЗНАЛА ПРИМУСУ
(ЗА ЗМІСТОМ СТАТТІ 40 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)**

Ключові слова: примус, обставини, що виключають злочинність діяння, діяння особи, яка зазнала примусу, крайня необхідність, обмежена осудність, свобода волі, насильство.

Дослідження обставин, що виключають злочинність діяння, займає важливе місце в науці кримінального права. Традиційно більше уваги приділяється необхідній обороні та крайній необхідності, окреме опрацювання отримали проблеми затримання особи, що вчинила злочин, виконання наказу або розпорядження та виправданого ризику. Водночас наукові проблеми фізичного або психічного примусу як обставини, що виключає злочинність діяння, у кримінально-правовій доктрині висвітлені не повною мірою.

Різні аспекти підстав вчинення діяння у стані фізичного або психічного примусу раніше розглядалися у наукових працях Ю. В. Бауліна [1], В. А. Бліннікова [2], О. В. Дегай [3], А. О. Касьяна [4], С. Г. Келиної [5], В. Ю. Рунова [6], Є. Л. Стрельцова [7] та інших авторів. Проте ряд проблемних питань, які вини-

кають нині при встановленні умов правомірності фізичного або психічного примусу як обставини, що виключає злочинність діяння, майже залишилися поза увагою науковців. Одним з таких питань є визначення умов правомірності, що стосуються діяння особи, яка зазнала примусу.

Слід зазначити, що в науковій літературі було висловлено пропозицію автоматично перенести на примус умови правомірності крайньої необхідності: наявність і реальність насильства або загрози; неможливість уникнути застосування насильства, крім як вчинення необхідного злочину; відповідність фактично заподіяного збитку з тим, який міг би бути спричинений цій особі [8, с. 459]. Такий підхід заснований на буквальному тлумаченні законодавства, проте він не враховує специфіку примусу, повністю зводить його до крайньої необхідності, не дозволяє відмежовувати ці дві самостійні обставини, що виключають злочинність діяння.

Тому вищевказані питання потребують подальших наукових досліджень, особливо в контексті встановлення спільних та відмінних рис між поняттями «фізичний та психічний примус» та «крайня необхідність», розуміння особливостей підстав вчинення діяння у стані фізичного або психічного примусу, оскільки це дасть змогу вдосконалити правозастосування в аспекті розмежування цих понять та визначити правомірність діяння особи, яка зазнала примусу.

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті та доцільність її дослідження.

Метою цього дослідження є виділення особливостей застосування умов правомірності, що стосуються діяння особи, яка зазнала примусу (у контексті ст. 40 Кримінального кодексу України).

Слід зазначити, що автором вже проведені певні дослідження в цій сфері, відповідно, пропонується виходити з того, що кожна обставина, що виключає злочинність діяння, структурно містить у собі два взаємопов'язаних елементи: підставу для вчинення діяння і безпосередньо діяння, вчинюване під впливом цієї підстави. Підставою вчинення діяння, передбаченого ст. 40 Кримінального кодексу України (далі – КК України), є власне фізичний або психічний примус. Діяння особи, яка завдала шкоди правоохоронюваним інтересам, вважатиметься правомірним лише за наявності таких умов: об'єктивних (умови правомірності, що стосуються акту фізичного або психічного примусу); суб'єктивних (умови правомірності, що стосуються діяння особи, яка зазнала примусу).

Отже, для діяння, вчинюваного в стані примусу, характерні такі умови («суб'єктивні»): 1) психічна або фізична неможливість керувати своїми діями (стосується тільки непереборного фізичного примусу); 2) неможливість запобігти шкоді іншими засобами; 3) відповідність заподіяної шкоди відверненій [9, с. 12].

Фізична або психічна неможливість керувати своїми діями є першою, ключовою умовою, використовуваною в ході аналізу непереборного фізичного примусу і, відповідно, вимушеного діяння особи. Вона полягає в тому, що певні фізіологічні або психічні причини не дали особі можливості уникнути виконання протиправної вимоги.

У кримінально-правовій літературі містяться вказівки на характерну ознаку непереборного фізичного примусу – екстремальні фізичні перевантаження. Зокрема, А. Н. Ігнатов відзначає, що в результаті непереборного фізичного примусу особа втрачає здатність керувати своєю поведінкою за власною волею, хоча і має фізичну можливість чинити певні дії або утриматися від їх вчинення [10, с. 95]. Дійсно, в ситуації непереборного примусу така можливість залишається у особи лише теоретично. Інакше кажучи, фізично тренована і психічно цілісна людина могла би подолати насильство, але оскільки кожен із нас, на жаль, «не ідеальний», отже, просто не вистачає волі й відповідних фізичних навичок і умінь, щоб уникнути необхідності скоїти злочин.

Аналогічним чином при переборному фізичному примусі особа також піддається впливу надмірних, порівняно зі звичайним життям, перевантажень, проте вони найчастіше є відповідними її психофізіологічним можливостям. Іншими словами, необхідний якомога більше диференційований підхід до визначення порогу опірності конкретної людини.

Психічний примус в аспекті цієї ознаки нічим не відрізняється від фізичного, за винятком того, що має іншу структуру примусового акту, який складається тільки з вимоги і загрози, втім не містить застосування фізичного насильства, або фактично застосоване насильство є незрівнянно малим, порівняно із загрозою і необхідним діями.

У ситуації переборного фізичного або психічного примусу особа не може посилатися у своє виправдання на стан примушення у тому випадку, коли на ній лежить правовий обов'язок із запобігання конкретним протиправним вчинкам.

У разі крайньої необхідності коло таких випадків настільки широке, що дозволяє виділяти відповідну особливу умову правомірності. Навпаки, примус можна виключити лише тоді, коли вимоги закону відносно особи були пов'язані з наданням їй права і можливості боротися з імовірним застосуванням сили. Отож, до кола таких осіб можна віднести лише окремих військовослужбовців, працівників поліції та інших правоохоронних органів, наділених правоздатністю щодо боротьби з порушеннями громадського порядку, запобігання і припинення злочинів.

У цьому сенсі доволі цікавою видається французька практика. Для інституту необхідності Кримінальний кодекс Франції спеціально вимагає відсутності явної невідповідності між використовуваними засобами захисту і тяжкістю загрози (ст. 122-7 КК Франції), тоді як примус не включає такої вимоги. Проте в ст. 122-2

КК Франції йдеться про те, що «не підлягає кримінальній відповідальності особа, що діяла під впливом якої-небудь сили або примусу, яким вона не могла протистояти», отже виникає необхідність доводити наявність неможливості протистояти примусу [11]. Аналогічне положення для крайньої необхідності містять також інші КК (наприклад, ч. 5 ст. 21 КК Іспанії) [12]. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є, зокрема, надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [13].

Особливістю психічної сфери людини є її значний суб'єктивізм, розмитість критеріїв оцінки і перевірки особистих відчуттів. Це зобов'язує приділяти особливу увагу перевірці реальних мотивів особи та можливості уникнути спричинення шкоди. Мотиваційна теорія волі, яка є панівною в психології, перенесена в кримінальне право, найважливішим і найнебезпечнішим елементом якої є необхідність об'єктивної, тобто *a priori* незалежної від суб'єкта, оцінки його дій.

За всіх переваг цієї позиції, пов'язаних з обмеженням суб'єктивізму особи, яка застосовує закон, вона не дозволяє зважати повною мірою на специфіку внутрішнього, психічного життя особи. Так, у судовій практиці зустрічаються такі випадки патологічного розладу волі, як kleptomania, pyromania, dromomania (потяг до постійного змінення занять і місця мешкання) [14, с. 77]. Природно, їх ідентифікація нерідко викликає значні труднощі, проте не можна лише на цій підставі погодитися з позицією окремих учених, що заперечують будь-яку можливість виключення злочинності діяння в таких випадках.

Для цього в кожному конкретному випадку необхідно проводити комплексну судову психолого-психіатричну експертизу. Практика свідчить, що у процесі призначення цих експертиз експертові часто ставлять питання стосовно наявності у підекспертного таких характерологічних рис, як підвищена нав'юваність, агресивність, залежність, підкорюваність, лідерство, схильність до фантазування, вигадок. Нерідкі питання про характер і рівень розвитку пізнавальних процесів (розумової діяльності та сприйняття). Ретроспективний характер має визначення у осіб із ознаками психічної патології або таких, що перенесли нервово-психічні ушкодження, виду і глибини емоційних реакцій у той момент, що цікавить слідчого і суд. Психічні патології, навіть неявно виражені, можуть істотно впливати на сприйняття особою ситуації як загрозової і на її здатність адекватно реагувати; з-поміж осіб з ненадмірними патологіями особливо варто виділити астеніків, що характеризуються крайньою нервово-психічною збудливістю і зниженою обороноздатністю [15, с. 56–57].

Мотиваційна теорія волі не дозволяє адекватно оцінювати і психічне ставлення особи до примусового акту з урахуванням дії стресової ситуації. Так, у КК Іспанії вчинення злочину в стані надмірного страху є самостійною обставиною, що виключає злочинність діяння (ч. 6 ст. 21). Заслугує на особливу увагу і ст. 6 розділу 24 КК Швеції, згідно з якою особа не повинна нести відповідальність за перевищення меж правомірності окремих обставин, що виключають злочинність діяння, «якщо обставини були такі, що їй важко було встигнути обдумати свої дії» [16]. Видається, що ці положення мають бути сприйняті й вітчизняною кримінально-правовою доктриною в рамках характеристики умов правомірності низки обставин, що виключають злочинність діяння.

Важливе значення має також вік примушованого. Раніше зазначалося, що неповноліття особи зумовлює застосування до неї більш м'яких критеріїв. При цьому йдеться про неадекватність оцінки неповнолітньою особою протиправної ситуації через недостатній психічний розвиток, а не про дискусійну в науці концепцію «вікової неосудності», хоча означені категорії є близькими.

Загалом, будь-які психічні розлади, що впливають на здатність особи керувати своїми діями, повинні бути враховані в оцінці переборного примусу – це випадки так званої обмеженої осудності. До таких, зокрема, віднесено не лише патології, що є об'єктом традиційного вивчення судової психіатрії, але і яскраво виражену акцентуацію характеру, тривалі депресивні стани в межах осудності, залежність від наркотиків, алкоголю тощо [17, с. 37].

За обмеженої осудності особа зовні може виглядати цілком нормальною, в цих випадках психіатри нерідко вбачають підстави для застосування ст. 23 КК України.

Як зазначено в медичній літературі, психічна травматизація посилює конституціонально-біологічні особливості істеричної особи, приводить до наростання вмотивованості, навіюваності, поспішності рішень, спроб щонайшвидше зняти емоційне напруження. Поведінка хворих на істеричну психопатію нерідко має афектовану мотивацію без належної оцінки можливих наслідків, що витікає з властивої істеричній психопатичній особі трансформації процесу побудови програми поведінки зі зменшеною здатністю прогнозувати наслідки своїх вчинків. Фактично середній психічний стан звичайної здорової людини (так звана норма) значно відрізняється від середнього стану психічно хворої людини, хоча і тут можна знайти певну медіану поведінки, своєрідну норму при патології. Проте особливості вольового зусилля для ініціації діяльності за звичайної та патологічної норм можуть істотно різнитися, не дозволяючи повною мірою застосовувати до хворого традиційні критерії винності [18, с. 88].

Зрештою, психічний стан примушованої особи повинен вважатися обставиною, що підвищує небезпечність учиненого над особою акту примусу, і навіть

незначне на погляд здорової людини насильство (зокрема, без прямих погроз) може бути визнане примусом за змістом ст. 40 КК України. Також обов'язково повинно бути враховане перебування підлеглого в стані службової або іншої залежності від особи, яка чинить примус.

У певних випадках примус може викликати у примушованого стан фізіологічного афекту, що тісно пов'язаний з емоційною діяльністю людини і має не лише психологічне, але і фізіологічне підґрунтя. Вчинення злочину в стані афекту, викликаного діями потерпілого, є пом'якшувальною обставиною і враховується при конструюванні привілейованих складів злочинів проти життя або здоров'я особи.

Окрім афекту, виділяють також інші, більш тривалі порушення емоційного життя людини; двома крайніми станами визнають тяжку депресію і маніакальний стан. Як наголошено в психіатричній літературі, найбільш типовим і вираженим розладом емоції є маніакально-депресивний психоз, розповсюдженість якого досягає, за різними оцінками, 0,7–2 на 1 000 осіб населення, а загальне число осіб, що виявляють емоційні розлади, сягає 10–15 % населення [19, с. 101]. Якщо афект був викликаний примусом, то він повинен не лише бути врахований при визначенні покарання, але і впливати на розв'язання питання про винуватість особи.

Хоча фізіологічного афекту і можна запобігти посиленням вольовим контролем на початковій стадії, проте психотравматична ситуація примусу знижує можливість особи контролювати свою поведінку. Тому виникнення у особи цього стану в результаті примусу вже як таке може бути однією з головних підстав для визнання в її діях переборного психічного примусу. Про непереборність примусу в момент афекту навряд чи може йтися, оскільки обмежені можливості контролю своїх дій у особи все ж зберігаються.

Таким чином, оцінка разом із іншими об'єктивними чинниками неповноліття і некритичних психічних розладів, а також наявність стану афекту істотно впливають на кваліфікацію примусу, створюючи привілейовані умови для визнання особи як такої, що перебувала в стані примусу, за ст. 40 КК України.

Другою умовою правомірності, що характеризує діяння особи, яка зазнала примусу, є неможливість відвернути шкоду іншими «засобами». Ця умова зумовлена об'єктивними ознаками вчиненого – зокрема, часом, місцем вчинення злочину, обстановкою, способом і характером насильства, наслідками, що загрожують особі, наявністю і небезпечністю знарядь посягання.

Наявність у особи можливості уникнути заподіяння шкоди у стані примусу передбачає, щоб вона мала альтернативу незлочинної поведінки. Якщо особа могла уникнути примусу, це не є підставою для визнання наявності стану примусу.

Оскільки примус завжди викликаний діями людини, то, відповідно, у особи, яку примушують, виникає право на необхідну оборону. Проте необхідна оборо-

на є правом, а не обов'язком особи, тому цю особу не можна притягати до відповідальності за те, що вона не скористалася зазначеним правом.

Можливість дій особи у межах необхідної оборони передбачає наявність альтернативи – відвернути шкоду іншими «засобами». Однак ця альтернатива не повинна впливати на правомірність діяння особи, вчиненого під безпосереднім впливом фізичного або психічного примусу.

Третя умова правомірності, що характеризує діяння особи, яка зазнала примусу, це співрозмірність завданої та відверненої шкоди. Об'єктом заподіяння шкоди в ситуації фізичного або психічного примусу є охоронювані законом інтереси особи (життя, здоров'я, власність), суспільні інтереси (громадська безпека, громадський порядок, безпека руху транспорту) або інтереси держави (недоторканність державних кордонів, збереження державної таємниці, авторитет влади, порядок управління).

Співрозмірність у цьому випадку означає, що шкода від вчиненого діяння має бути меншою за ту, що загрожує особі. Доволі просто це зрозуміти в ході аналізу посягання на один і той самий об'єкт кримінально-правової охорони – якщо життю особи загрожує небезпека, вона має право завдати шкоди здоров'ю іншої людини. Якщо йдеться про посягання на різні об'єкти кримінально-правової охорони, то питання про співрозмірність завданої шкоди необхідно розглядати залежно від ієрархії власне об'єктів кримінально-правової охорони.

Найбільш цінними об'єктами кримінально-правової охорони слід вважати життя і здоров'я окремої особи саме через те, що їх неможливо відновити.

У радянській кримінально-правовій літературі зазначалося, що вчинення під впливом примусу (в умовах крайньої необхідності) злочину проти держави не виключає злочинності діяння, проте може лише слугувати підставою для пом'якшення покарання [20, с. 230]. Наразі, як відомо, пріоритети змінилися – найвищими соціальним цінностями нині визнано саме названі вище суспільні відносини, що підлягають охороні законом про кримінальну відповідальність.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. При встановленні умов правомірності, що характеризують діяння особи, яка зазнала примусу, потрібно брати до уваги (разом із іншими об'єктивними чинниками) неповноліття, некритичні психічні розлади, наявність стану афекту. Це може істотно впливати на кваліфікацію примусу, створюючи привілейовані умови для визнання особи як такої, що перебувала в стані примусу за ст. 40 КК України.

2. При визначенні такої умови правомірності, що характеризує діяння особи, яка зазнала примусу, як «неможливість відвернути шкоду іншими «засобами» необхідно надавати оцінку об'єктивним ознакам вчиненого. Однак при цьому виникнення у особи можливості дій у межах необхідної оборони не повинно

впливати на правомірність діяння особи, вчиненого під безпосереднім впливом фізичного або психічного примусу.

3. При вирішенні питання про співрозмірність завданої та відверненої шкоди при оцінці діяння примушованої особи необхідно виходити з ієрархії об'єктів кримінально-правової охорони.

Врахування наведених положень надасть визначеності при здійсненні кримінально-правової кваліфікації вчинених під примусом діянь. Поряд із цим питання щодо змісту умов правомірності, що стосуються діяння особи, яка зазнала примусу (у контексті ст. 40 КК України) мають стати предметом подальших наукових досліджень.

1. Баулин Ю. В. *Обстоятельства, исключающие преступность деяния: монография*. Харьков: Основа, 1991. 360 с.

2. Блинные В. А. Система обстоятельств, исключающих преступность деяния, в уголовном праве России: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Нижегород. акад. МВД России. Н. Новгород, 2002. 403 с.

3. Дегай О. В. «Крайняя необходимость» и «физическое или психическое принуждение» как обстоятельства, исключающие преступность деяния: вопросы соотношения. *Современные актуальные вопросы государства, права и юридического образования: материалы Всерос. научно-практ. интернет-конференции* / Отв. ред. В. М. Пучнин. Тамбов: Першина, 2008. С. 135–140.

4. Касьян А. О. Фізичний та психічний примус в кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. 160 с.

5. Келина С. Г. *Обстоятельства, исключающие преступность деяния: понятие и виды. Уголовное право*. 1999. № 3. С. 3–8.

6. Рунов В. Ю. Кримінально-правова охорона особи від незаконного примусу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2013. 20 с.

7. Стрельцов Є. Л., Орловський Б. М. Обставини, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання: напрямки удосконалення кримінально-правового регулювання: монографія / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса: Фенікс, 2014. 385 с.

8. Курс российского уголовного права. *Общая часть* / Рос. акад. наук, Ин-т гос-ва и права; [сост.: Бородин С. В. и др.]; под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. М.: Спарк, 2001. 767 с.

9. Жданова І. Є. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 20 с.

10. Игнатов А. Н., Красиков Ю. А. Курс российского уголовного права: в 2 т. М.: НОРМА ИНФРА-М, 2001–2002. *Том 1: Общая часть*. 2001. 549 с.

11. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Французької Республіки / під ред. В. Л. Менчинського; пер. К. І. Мазуренко. Київ: ОВК, 2017. 348 с.

12. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського; пер. О. В. Лишевської. Київ: ОВК, 2016. 284 с.

13. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. (Із змінами).

14. Марчук А. І. Судова психіатрія: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2003. 240 с.

15. Кудрявцев И. А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. Москва: Юрид. лит., 1988. 224 с.

16. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, С. С. Беляев; пер. С. С. Беляева. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 304 с.

17. Ситковская О. Д. Психологический комментарий к отдельным статьям Уголовного кодекса Российской Федерации (части Общая и Особенная). Москва: Акад. Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2009. 180 с.

18. Семке В. Я. Истериические состояния. Москва: Медицина, 1988. 224 с.

19. Шевченко А. Є., Соловйова В. В., Стрельник О. Л. Обставини, що виключають юридичну відповідальність: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2011. 177 с.

20. Беляев Н. А. Курс советского уголовного права. Часть Общая / отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Том 1. Л.: Изд-во ЛГУ, 1970. 868 с.

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.12

УДК 343.131

І. А. Щербак

доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕДУРИ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Ключові слова: кримінальне провадження, повідомлення про підозру, принцип верховенства права, права і свободи людини, окремі категорії осіб.

Згідно зі ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Складність і багатогранність категорії верховенства права значно ускладнює будь-яку спробу сформулювати універсальне визначення цього поняття, прийнятне для усіх галузей права, для усіх життєвих ситуацій [1, с. 7]. Однак, потрібно погодитись з провідними спеціалістами цієї сфери в тому, що зазначений принцип є базовим, адже він визначає умови та спосіб побудови і діяльності правової системи взагалі, а також її окремих складових – галузей права, у тому числі й кримінально-процесуального права [2, с. 516].

Зміст верховенства права науковцями традиційно зводиться до двох основних концепцій: «формальної» та «матеріальної» (змістовної) [3, с. 162–169]. Формальний аспект полягає у тому, що в суспільстві мають існувати правові норми, яких дотримуються всі суб'єкти, у тому числі й держава. Норми мають бути зрозумілими, чіткими, ясними і несуперечливими, доступними, і зазвичай не мати

зворотної дії у часі, розумно стабільними, а правотворчість послідовною, і має існувати усталена практика реалізації норм права, що підтримується гарантією їх однакового застосування. Матеріальний аспект верховенства права полягає у тому, що мають існувати доволі чіткі змістовні стандарти, які визначають сутність позитивного права. Основною вимогою цього аспекту є те, що норми права мають відповідати стандартам основоположних прав і свобод людини та громадянина, а також загальним засадам права і іншим принципам природного права [3, с. 167].

У кримінальному провадженні принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, який діє на основі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), що стала частиною національного законодавства. Основоположні, загальновизнані міжнародні (зокрема, європейські) стандарти та принципи у галузі прав людини – це визнані більшістю держав, що широко представляють різні соціально-економічні системи та континенти, обов’язкові правила поведінки у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів, які закріплюють досягнутий рівень розвитку світової спільноти у встановленні правового статусу людини і громадянина, зокрема у кримінальному процесі [4, с. 101]. Принцип верховенства права з позицій кримінально-процесуального права змістовно охоплює процесуальні права із правами людини. Оскільки цей принцип належить до загально-визнаних принципів, варто підкреслити важливість його дотримання усіма органами влади.

Протягом тривалого часу в національній правовій системі імплементація норм зазначеної Конвенції та застосування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) при здійсненні правосуддя впроваджувалися повільно, що зумовило непоодинокі порушення прав людини і як наслідок – значну кількість звернень до ЄСПЛ громадян України. Це по-суті вказувало на порушення у реалізації загально-визнаного принципу верховенства права. Ступінь впровадження цього принципу в державі впливає на прийняття справедливих законів та правильність їх застосування.

Питання кримінально-процесуальної регламентації повідомлення про підозру достатньо змістовно висвітлені у роботах Ю. П. Аленіна, І. В. Гловюк, Д. Д. Нікіфорова, І. Г. Івасюк, М. А. Погорецького, А. Р. Туманянца, О. Ю. Татарова, В. А. Шкелебей, О. Фараон та багатьох інших науковців та практиків. Принцип верховенства права, його сутність та значення в різні часи досліджували багато представників різних галузей юридичної науки, зокрема, й в контексті засад кримінального процесуального права (В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Т. М. Добровольська, М. І. Козюбра, О. П. Кучинська, О. М. Ларін, Л. М. Лобойко, В. Т. Млярченко, М. М. Михеєнко, О. Р. Михайленко, В. В. Навроцька, В. В. Назаров, В. В. Рожнова, А. А. Стрижак, В. М. Тертишник, В. П. Шибіко, М.Є. Шумило та

ін.). Втім, на етапі реформування кримінального судочинства особливої актуальності для європейської держави набуває правозастосовчий аспект дотримання принципу верховенства права. Адже зміст та форма оновленого кримінального провадження повинні відповідати принципу верховенства права на всіх стадіях кримінального процесу, у тому числі при здійсненні процедури повідомлення про підозру.

Метою цієї статті є обґрунтування пропозицій щодо уточнення процедури повідомлення про підозру з урахуванням реалізації принципу верховенства права.

Прийняття в 2012 році нового КПК України наблизило нашу країну до європейських стандартів кримінального процесу, адже вперше в окремі глави КПК України було закріплено засади кримінального провадження – визначальні, фундаментальні, імперативні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального процесу, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також регулюють діяльність органів та посадових осіб, які ведуть кримінальне провадження. Серед таких засад визначено верховенство права, яке є як й інші принципи керівним положенням для закріплення завдань кримінального провадження, побудови його стадій, окремих проваджень, інститутів [5, с. 16–17].

Гарантією реалізації принципу верховенства права є закріплення в КПК України чітких правил і процедур здійснення кримінального провадження. Реалізація принципу верховенства права як основоположної, визначальної позиції для суб'єкта правозастосування повинна бути забезпечена дієвими механізмами, встановленими законом. Однак, при формальному закріпленні чітких правил у чинному КПК України правозастосовча їх практика свідчить про існуючі сьогодні складнощі реалізації принципу верховенства права у кримінальному судочинстві, особливо на етапі досудового розслідування. Зокрема, варто звернути увагу на окремі проблемні аспекти реалізації цього принципу на стадії досудового розслідування під час повідомлення про підозру.

Вказана процедура, що здійснюється з підстав, визначених ч. 1 ст. 276 КПК України, призводить часто не тільки до протизаконного та безпідставного обмеження прав учасників кримінального провадження, а й у подальшому ставить під сумнів можливість досягнення завдань кримінального провадження у цілому. Стаття 2 КПК України, визначаючи завдання кримінального провадження, встановлює напрям кримінально-процесуальної діяльності. Одним з цих завдань є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

В КПК України загальна процедура повідомлення про підозру регулюється главою 22 (статті 276–279), а процедура здійснення повідомлення про підозру окремим категоріям осіб встановлена главою 37 (статті 480–483).

Поняття «повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення» у КПК України вживається у двох значеннях: а) для позначення відповідного процесуального акта, складеного прокурором – процесуальним керівником або слідчим, який визначений (призначений) керівником органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні; при цьому повідомлення про підозру як процесуальний акт має містити відомості, вичерпний перелік яких наведено у ст. 277 КПК; б) для позначення відповідної процесуальної дії стосовно складення та вручення повідомлення особі про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що передбачені кодексом наслідки тягне як факт складання повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення – процесуального документа, так і факт вчинення дій щодо вручення такого документа особі у встановлений законом строк та спосіб.

Нездійснення вручення особі (в тому числі особі окремої категорії) письмового повідомлення про підозру у встановлений законом строк та спосіб нівелює процесуальне значення повідомлення про підозру як процесуального документа, оскільки такий документ не здатний спричинити юридичні наслідки для учасників кримінального провадження.

Отже, окремої уваги заслуговує питання щодо суб'єктного складу осіб, які мають право складати та вручати особі у передбачений законом спосіб письмове повідомлення про підозру.

В ч. 1 ст. 278 КПК закріплено, що письмове повідомлення про підозру вручається у день його складення слідчим або прокурором, а у разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [6]. Особі, яка не належить до окремої категорії, вручення повідомлення про підозру може здійснюватися іншим прокурором або слідчим, якому доручено здійснити таку процесуальну дію відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 36 КПК України.

Особливого значення вказане питання набуває в аспекті здійснення повідомлення про підозру окремим категоріям осіб, визначеним статтями 480, 481 КПК України (зокрема, народним депутатам України, адвокатам, суддям, сільському, селищному, міському голові тощо). Адже у окремих випадках законодавець встановлює особливі порядки провадження – диференційовані в залежності від характеристик суб'єкта, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, або характеристик вчиненого злочину.

Слідуючи положенням статей 276, 278, 481 КПК України процесуальні дії щодо складення та вручення повідомлення про підозру може вчинити виключно одна й та сама службова особа: слідчий або прокурор – процесуальний керівник, який у випадку повідомлення про підозру окремим категоріям осіб повинен займати певну адміністративну посаду (наприклад, Генеральний прокурор або його

заступник). Особи, які не склали повідомлення про підозру, не мають права його вручати. Такої позиції дотримуються багато науковців і практиків [7; 8, с. 113; 9].

Однак, у статтях 277, 278, 481 КПК України використовуються в цьому сенсі стосовно письмового документа і комплексу дій (прийняття процесуального рішення, його оформлення у вигляді письмового документа, проголошення та вручення з роз'ясненням прав особи, якій проголошено підозру) різні терміни – «складення», «вручення», «здійснення» повідомлення про підозру. Ця позиція законодавця призводить до неоднозначного розуміння терміну «здійснення повідомлення про підозру» та складнощів правозастосування, особливо в разі повідомлення про підозру окремим категоріям осіб.

У зв'язку з цим є підстави вважати, що стосовно осіб окремої категорії вся процедура повідомлення про підозру повинна здійснюватися однією уповноваженою службовою особою. При цьому варто враховувати, що норми стосовно порядку притягнення до кримінальної відповідальності окремих категорій осіб містяться й у законах («Про судоустрій і статус суддів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), які є спеціальними щодо КПК України стосовно здійснення повідомлення про підозру. Наприклад, в ч. 4 ст. 49 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» закріплено, що судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором або його заступником [10]. Закон також вказує на здійснення спеціально уповноваженою особою більшого комплексу дій стосовно повідомлення про підозру суб'єкту зі спеціальним статусом, а не лише складання тексту письмового повідомлення (як визначено у статтях 277, 278 КПК України). Такий підхід підкреслює особливий статус осіб окремої категорії, закріплений у спеціальних законах, і реалізує гарантії їх незалежності.

Наведена позиція знайшла підтвердження, зокрема, у рішенні Апеляційного суду Полтавської області від 6 вересня 2016 р. у справі № 538/1807/15-к [11]. В ньому йдеться про особисте повідомлення про підозру, тобто обов'язкове безпосереднє вручення особі відповідного письмового процесуального акту належною службовою особою міському голові. Рішення суду першої інстанції скасовано, і призначено новий розгляд у суді першої інстанції в іншому складі суду. Причиною стала відсутність в матеріалах провадження підтвердження про вручення повідомлення про підозру судді, а також відсутність його підпису, який засвідчує, що він отримав це повідомлення. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 481 КПК письмове повідомлення про підозру міському голові здійснюється зокрема прокурором області. В судовому рішенні зазначено: «Повноваження повідомляти будь-якій особі про підозру, зокрема й міському голові як спеціальному суб'єкту, пов'язуються з наявністю права процесуального керівництва досудовим розслідуван-

ням, що є визначальним, а отже, первинним, оскільки впливає з необхідності нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування. Службова особа, яка не здійснює прокурорського нагляду в конкретному кримінальному провадженні не допущена до матеріалів провадження, а тому не в змозі дати оцінку наявності достатніх доказів та їх обґрунтованості для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Здійснення повідомлення про підозру міському голові виключно прокурором області є похідним повноваженням від первинного права, що впливає з процесуального керівництва. Обмеження переліку процесуальних керівників у кримінальному провадженні, що мають право повідомляти про підозру міським головам, зумовлене особливим статусом останніх» [11]. Зі змісту ст. ст. 42, 277 КПК впливає, що процесуального статусу підозрюваного (крім випадку затримання) особа набуває не після складання тексту, а лише після вручення повідомлення. Саме із цим моментом пов'язується набуття особою відповідних процесуальних прав після їх роз'яснення слідчим, прокурором. Таким чином, сам факт складання письмового тексту повідомлення про підозру без його безпосереднього вручення відповідною особою не може бути розцінений як виконання нею усього комплексу дій, що охоплюються поняттям «здійснити повідомлення про підозру». Тобто здійснити весь комплекс дій стосовно міського голови зобов'язаний виключно прокурор області відповідно ч. 1 ст. 481 КПК.

Про проблеми, пов'язані з врученням повідомлення про підозру свідчить також рішення Донецького апеляційного суду у справі № 263/11808/18 від 15 березня 2019 р. Підставами для скасування повідомлення про підозру стали процесуальні порушення, пов'язані з врученням підозри, а саме, суд дійшов висновку, що повідомлення про підозру вручене до внесення даних про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Крім того, в описовій частині зазначений один слідчий, а після опису фактичних обставин міститься підпис іншого слідчого, який не складав повідомлення про підозру. Також суд звернув увагу на те, що спосіб вручення повідомлення про підозру шляхом надіслання поштою є незаконним [12].

Неоднозначність правозастосовчої практики щодо повідомлення про підозру в наведеному прикладі підтверджується ще тим, що суд першої інстанції не звернув уваги на порушення процедури повідомлення про підозру, які встановив суд апеляційної інстанції.

Наявність різних позицій щодо правозастосовчої практики у цьому питанні не відповідає практиці Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях наголошує, що процесуальні акти повинні відповідати концепції передбачуваності. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод відсилає

до законодавства, вимагаючи, щоб воно було доступним для зацікавлених осіб, чітким і передбачуваним у застосуванні («Беєлер проти Італії») [13].

Вбачається, що причиною різного підходу до порядку здійснення повідомлення про підозру особі (в тому числі окремої категорії), є надання законодавцем «повідомленню про підозру» подвійного значення: як певного комплексу дій (процедури) і як окремого процесуального документа.

Для розуміння шляхів вирішення вказаних проблем стосовно процедури повідомлення про підозру необхідно звернутися до категорії «кримінально-процесуальна форма». В науці кримінального процесу ця категорія є центральною, адже вона втілює багато аспектів кримінально-процесуальної діяльності. О. В. Смирнов та К. Б. Калиновський справедливо до змісту її включають процедури та процесуальні умови. Процедури – це послідовність, черговість здійснення тих чи інших процесуальних дій, а процесуальні умови – це нормативні приписи, які встановлюють підстави провадження процесуальних дій, різні заборони та обмеження на здійснення ряду дій, визначають коло учасників процесуальних дій та їх правовий статус, а також місце, строк чи час проведення процесуальних дій [14, с. 15–16]. Для удосконалення процедури повідомлення про підозру з метою забезпечення дотримання та захисту прав людини окремі науковці звертають увагу на потребу у деталізованому роз'ясненні поняття «вручення», «належного вручення» та «отримання» повідомлення про підозру на законодавчому рівні [8, с. 113; 15, с. 114]. При дослідженні способів вручення повідомлення про підозру О. Фараон зазначає, що «надання зазначеним у повістці положенням нормативного характеру передбачає необхідність їх дотримання під час застосування будь-якого способу здійснення виклику» [15, с. 115].

Тож, процедура повідомлення про підозру повинна бути єдиною у всіх кримінальних провадженнях, що буде відповідати принципу верховенства права у кримінальному судочинстві на його стадіях та етапах. При цьому існує окрема категорія осіб, щодо яких процесуальна форма їх повідомлення про підозру має особливості, тобто запроваджуються додаткові, порівняно із главою 22 КПК, гарантії, що надаються державою.

Таким чином, розглянуті вище на прикладах процедури повідомлення про підозру питання реалізації принципу верховенства права дозволяють визнати, що відсутність однозначного та однакового розуміння учасниками кримінального провадження процесуальних процедур призводить до порушення цього принципу, а також зумовлює потребу подальшого нормотворчого процесу у цій галузі права.

Існує необхідність уточнення процедури «здійснення повідомлення про підозру» щодо окремих категорій осіб шляхом внесення відповідних змін до глави 37 КПК України. Задля реалізації принципу верховенства права у кримінальному

судочинстві пропонується вважати, що поняття «вручення повідомлення про підозру» охоплює низку процесуальних дій, які поступово мають бути виконані слідчим або прокурором, а саме: 1) виклик особи відповідно до вимог статей 133, 135–143 КПК; 2) установлення особи, якій повинно бути вручене повідомлення про підозру; 3) усне оголошення їй повідомлення про підозру у вчиненні конкретного кримінального правопорушення, роз'яснення суті підозри, вручення пам'ятки, відібрання в особи розписки про виконання зазначених дій слідчим або прокурором; 4) повідомлення особі про її процесуальні права і обов'язки в статусі підозрюваного, передбачені ст. 42 КПК, надання можливостей щодо їх реалізації; роз'яснення прав по суті (у тому числі на прохання підозрюваного – ст. 276 КПК), відібрання в особи відповідної розписки; 5) фактична передача письмового повідомлення про підозру особі; 6) відібрання в особи розписки про те, що їй вручене письмове повідомлення про підозру, із зазначенням часу та дати виконання цієї дії слідчим або прокурором.

Повідомлення про підозру згідно з процедурою, послідовність якої закріплена в процесуальному законі, є гарантією забезпечення права особи на інформацію щодо здійснення стосовно неї кримінального переслідування як елементу верховенства права.

Проведений аналіз не вичерпує всіх проблемних аспектів реалізації принципу верховенства права у кримінальному провадженні, і відповідні питання мають стати предметом подальших наукових досліджень.

1. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 6–18.

2. Кочура А. В. Принцип Верховенства права як базовий принцип кримінального процесу. *Форум права*. 2010. № 4. С. 516–521.

3. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків, 2008. 240 с.

4. Shcherbak Irina. Universality recognized international principles of criminal production and thtir implementation in the Ukrainian legislation. *Scientific letters of Academic Society of Michal Baludansky*. Volume 3, № 5. 2015. P. 100–103.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків, 2012. 768 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 01.08.2019 р.).

7. Понамаренко Д. Деякі питання повідомлення про підозру. *ЛІГА. Блоги*. 2017. URL: <http://blog.liga.net/user/pnomarenko/article/28193.aspx> (дата звернення 01.08.2019 р.).

8. Шкелебей В. А. Способи та порядок вручення письмового повідомлення про підозру. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 110–114.

9. Судді Великої Палати Верховного Суду висловилися стосовно порядку повідомлення про підозру спецсуб'єктам. *Судебно-юрідическая газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/publica>

tion/130522-suddi-vp-vs-vislovilis-stosovno-poryadku-povidomlennya-pro-pidozru-spetssubyehtam (дата звернення 10.08.2019 р.).

10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. (Із змінами).

11. Рішення Апеляційного суду Полтавської області від 6 вересня 2016 р. у справі № 538/1807/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61163287> (дата звернення 01.08.2019 р.).

12. Ухвала Донецького апеляційного суду від 15 березня 2019 р. у справі № 263/11808/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80554339> (дата звернення 01.08.2019 р.).

13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Беєлер проти Італії». Комюніке Секретаря Суду від 5 січня 2000 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SO2462> (дата звернення 15.08.2019 р.).

14. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс: учебник / под общ. ред. А. В. Смирнова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: КНОРУС, 2008. 704 с.

15. Фараон О. Вручення повідомлення про підозру. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. МАІ. 2014. С. 114–118. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/2/22.pdf> (дата звернення 21.08.2019 р.).

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.13

УДК 347.91

І. В. Атаманчук

доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук

ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРУ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Ключові слова: процесуально-правове регулювання, цивільне судочинство, європейські стандарти, принципи судочинства, міжнародне правове співробітництво, гармонізація процесуального законодавства.

Реформування судової системи є складним процесом, що потребує вирішення широкого кола проблем, пов'язаних з приведенням вітчизняного цивільного процесуального законодавства у відповідність до стандартів законодавства Європейського Союзу. Правові орієнтири судового співробітництва у цивільних справах на законодавчому рівні були задекларовані у ратифікованій в 2014 році Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. До визначених напрямів подальшого розвитку цивільного судочинства віднесено принципи юридичної визначеності і право на справедливий суд, досягнуто домовленості про судове співробітництво у цивільних справах на основі відповідних багатосторонніх правових документів, зокрема конвенцій Гаазької конференції з міжнародного приватного права у сферах міжнародного правового співробітництва, судового процесу (п. 1–2 ст. 24) [1]. Досягнені домовленості створили правове підґрунтя для комплексного реформування процесуального законодавства з метою приведення його у відповідність до міжнародних стандартів. На цьому підґрунті було внесено численні зміни до Цивільного процесуального кодексу України: удосконалено регулювання класичних процедур цивільного судочинства, введено нові правові інститути. При цьому, впровадження європейських стандартів у сферу цивільного судочинства є складним процесом, який потребує

визначення послідовності дій, етапів, процедур, правових механізмів, урахування особливостей національного законодавства та динаміки змін у правовій системі Європейського Союзу, що ускладнює формування ефективної правової бази.

У правовій науці такі принципи судочинства, як принцип юридичної визначеності, право на справедливий суд та ін. часто розглядаються як певні міжнародні стандарти цивільного судочинства, які необхідно впроваджувати у вітчизняне процесуальне законодавство, але при цьому науковці залишають поза увагою різне змістовне наповнення юридичних категорій «принципи» та «стандарти». За відсутності нормативних визначень термінів «принципи судочинства» та «стандарти судочинства» постає потреба у їх юридичному тлумаченні для подальшого визначення обсягів правового регулювання та випрацювання уніфікованої системи юридичних понять. Таке впорядкування термінології надасть можливість вироблення ефективних правових інструментів конвергенції правової системи судочинства України з європейською правовою системою.

Загальнотеоретичні питання впровадження європейських стандартів, зокрема, у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства, реформування судової системи України в контексті європейської інтеграції досліджувались у працях С. В. Васильєва, В. А. Василенко, Н. Ю. Голубевої, В. Н. Денисова, А. С. Довгерта, В. К. Забігайла, І. В. Назарова, Ю. Д. Притики, В. І. Тертишнікова, В. Ф. Усенка, Ю. С. Шемшученка, М. Й. Штефана, І. В. Яковюка та ін.

Вузьконаправлені дослідження цієї тематики здійснювались багатьма авторами. Зокрема, В. В. Бонтлаб провів аналіз сучасного стану поняття та ознак міжнародних стандартів цивільного судочинства, запропонував їх визначення, виділив ознаки [2]. І. М. Яворська розглянула роль і значення рішень Суду Європейського Союзу у процесі гармонізації законодавства України з правом ЄС та зробила висновок про необхідність застосування прецедентної практики Суду Європейського Союзу під час нормопроекування [3]. В. А. Кройтор та Т. В. Степаненко дослідили стандарти Європейського Союзу у сфері цивільного судочинства і проблемі доступу до правосуддя [4]. Р. Ф. Гонгало проаналізувала аспекти імплементації практики Європейського суду з прав людини в цивільне процесуальне право України [5, с. 163–172]. В. Г. Перепелюк розглянув фактори, які впливають на процеси уніфікації процесуального права, зокрема, проаналізував суперечності між такими факторами, як практика Європейського суду з прав людини та практика Конституційного Суду України [6]. Т. А. Стоянова розглянула практику Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України [5, с. 172–180]. Певні дослідження поняття «стандарти цивільного процесу» здійснила І. О. Ізарова, в основу яких вона поклала аналіз напрацювань Дослідницького центру Європейського Парламенту під назвою «Спільні мінімальні стандарти цивільного процесу», визначення з Резолюції Європейського Парламенту

від 4 липня 2017 р. та зробила висновки про необхідність запозичення Україною передового досвіду, не втрачаючи при цьому переваг національного підходу до вирішення цивільних справ [7, с. 58–61]. Однак, на сьогодні щодо правового забезпечення впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства в Україні залишається ще багато недосліджених питань. Зокрема, відсутнє чітке уявлення стосовно того, що являють собою стандарти, які підлягають впровадженню у сферу процесуально-правового регулювання здійснення цивільного судочинства в Україні.

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті.

Метою цієї статті є обґрунтування пропозицій щодо впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання здійснення цивільного судочинства в Україні.

Правова система Європейського Союзу функціонує на засадах єдності, тому перед українською державою стоїть завдання імплементувати міжнародні стандарти цивільного судочинства у вітчизняну систему цивільного процесуального законодавства, що дасть можливість забезпечити оптимальні умови правового регулювання національного судочинства, де норми процесуального права несуть основне навантаження нормативного способу забезпечення законності, гарантування захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, оскільки забезпечують реалізацію відповідних матеріальних норм.

Відповідно до статті 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством від 16 червня 1994 року Україна взяла на себе зобов'язання вживати заходів для поступового приведення національного законодавства у відповідність із законодавством Європейського Союзу у різних сферах [1]. Законодавчі засади такої адаптації були визначені у Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (далі – Програма), затвердженій Законом України від 18 березня 2004 року. Ця Програма має за мету визначення механізмів досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі [8], що дасть можливість проведення адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Процес адаптації передбачає вжиття необхідних заходів для ефективного правотворення процесуальних норм та правозастосування у ході здійснення цивільного судочинства, забезпечення реалізації права на судовий захист. Згідно з Програмою метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього, тобто *acquis communautaire* виступає у якості своєрідного стандарту, зразка.

Термін *acquis communautaire* (*acquis*) визначається у Програмі як правова система Європейського Союзу, що включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [8]. Виходячи з цього визначення, стандарт *acquis communautaire* являється дуже об'ємним та широким за своїм змістовним наповненням, саме тому серед науковців немає єдиного загального підходу щодо визначення його обсягу і змісту, як і немає загального підходу щодо розмежування понять «міжнародні принципи судочинства» та «міжнародні стандарти судочинства», які часто вживаються як синоніми. Наприклад, С. М. Ляхівненко вважає, що до міжнародних стандартів відносяться норми та принципи, що приймаються в порядку, закріпленому чинним законодавством [9, с. 671], а В. Барбара пропонує розглядати міжнародні стандарти у сфері судочинства як авторитетні узгоджені узагальнення (висновки) належної практики та провідних принципів, що їх має досягти кожна держава на національному рівні [10, с. 312].

Звертаючись до Бангалорських принципів поведінки суддів, схвалених Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 р. № 2006/23, можна спостерегти, що на рівні міжнародного законодавства пропонується розглядати принципи як підґрунтя, основу, інструкцію для встановлення стандартів [11]. Така ситуація, зазначає Р. А. Петров, дає можливість інститутам Європейського Союзу вводити в правовий обіг нові підвиди поняття «*acquis communautaire*», і, як наслідок, позначати їх обсяг і зміст на свій розсуд, відповідно до цілей зовнішньої політики Європейського Союзу [12, с. 2]. Аналізуючи подібний підхід, Я. Романюк висловлює погляд, що визнані прогресивною міжнародною спільнотою стандарти у сфері судочинства – принципи, рекомендації, правила, критерії – містяться в різноманітних за своєю правовою природою документах, мають різний рівень – загальносвітовий чи європейський. Вони можуть носити для України як обов'язковий, так і необов'язковий характер [10, с. 10].

Як вбачається з наведеного, змістовне наповнення поняття *acquis communautaire* є предметом численних наукових дискусій. При цьому, зокрема, Р. А. Петров на підставі аналізу обсягу і змісту поняття «*acquis communautaire*» у сучасній науці права Європейського Союзу робить висновок про те, що поняття «*acquis communautaire*» часто вживається як синонім до поняття «законодавство ЄС», а серед присутніх у «*acquis communautaire*» елементів він визначає практику судових органів Європейського Союзу – «Судовий *acquis*» як частину «фундаментального *acquis*», впровадження якого є необхідною умовою членства в Європейському Союзі [12, с. 2, 3,8].

«Судовий *acquis*» передбачає приведення цивільного процесуального законодавства України у відповідність із рішеннями Суду Європейського Союзу. Одним

із кроків у напрямі створення правових механізмів виконання рішень Європейського суду було прийняття у 2006 році Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у преамбулі якого вказується на обов'язок держави щодо впровадження європейських стандартів прав людини в українське судочинство [13]. Відсутність систематизованого нормативного регулювання послідовності процедур впровадження європейських правових стандартів тягне за собою невизначеність поняття та переліку стандартів цивільного судочинства, які підлягають впровадженню, тому цілком слушною є пропозиція І. В. Яковюк, висловлена у ході дослідження проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. І. В. Яковюк відзначає, що для успішного проведення адаптації важливе значення має впорядкування юридичної термінології, а вироблення сталої системи юридичних понять і термінів є необхідною умовою, одним із пріоритетних напрямів правового реформування [14, с. 38].

Досліджуючи питання правового забезпечення впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання здійснення судочинства у цивільних справах, неможливо обійти увагою поняття спільних мінімальних стандартів цивільного процесу, розглянутих І. О. Ізаровою, на основі ухваленої у 2017 р. Резолюції Європейського Парламенту, що включає рекомендації Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі (2015/2084(INL)). До них віднесено, зокрема, визначення заходів ефективного судового захисту, вимог до проведення усних слухань (судових засідань), застосування забезпечувальних заходів, мотивованості рішень, загальних принципів щодо управління провадженням (організації розгляду справи), порядку надання доказів, залучення судових експертів, особливостей врегулювання спору без судового розгляду, забезпечення права на адвоката в цивільному судочинстві, доступу до інформації, вимоги до публічного судового розгляду, забезпечення незалежності та неупередженості судів та ін. [7, с. 55, 56].

У рамках науково-теоретичного підходу (Н. Ю. Сакара, В. А. Кройтор) до джерел визначення понять та видів стандартів цивільного судочинства прийнято відносити міжнародні норми, рішення та практику Європейського суду з прав людини. Так, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. у своїй преамбулі проголошує верховенство права, що пов'язується з функціонуванням незалежних та неупереджених органів судочинства. Стаття 6 Конвенції вказує, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [15]. Виходячи з наведених положень Конвенції можна зробити висновок, що до європейських стандар-

тів цивільного судочинства належать доступність та неупередженість судочинства, законність, право на справедливий суд, забезпечення виконання судових рішень, удосконалення системи правосуддя. Подібний підхід до визначення переліку стандартів цивільного судочинства, що підлягають впровадженню в систему українського судочинства, отримав сучасну наукову підтримку [10, с. 3–6], деякі дослідники поділяють стандарти на групи, беручи за основу певний критерій, найчастіше, спосіб або форму їх закріплення (О. Старцев, В. Д. Бринцев, О. Саленко). Так, В. В. Бонтлаб пропонує класифікувати стандарти цивільного судочинства на міжнародні універсальні, міжнародні регіональні та національні, та робить висновок про необхідність врахування до вимог стандартів міжнародних та національних (конституційних) принципів цивільного судочинства [2, с. 5, 6].

Виходячи з викладеного, можна вказати такі ключові європейські стандарти, що підлягають впровадженню у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства в Україні: доступність правосуддя у цивільних справах; незалежний та справедливий суд; ефективний судовий захист та виконання судових рішень. Ці стандарти названі в схваленій у 2015 році Указом Президента України Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, яка набрала чинності 26 травня 2015 року. Серед пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів у Стратегії було визначено необхідність практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини (р. 2) [16].

Досліджуючи процес імплементації міжнародних правових норм у сферу цивільного судочинства, слід зважати на динамічний характер цивільних процесуальних норм та особливість форми їх закріплення. Основним нормативним актом, який регулює здійснення цивільного судочинства є Цивільний процесуальний кодекс України, до якого у 2017 році було внесено істотні зміни згідно із Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», що були покликані наблизити процес цивільного судочинства у відповідність до європейського стандарту права на справедливий суд та зробити процес судочинства максимально доступним, швидким, ефективним та прозорим.

У нормах Цивільного процесуального кодексу України, крім основних засад (принципів) цивільного судочинства (ч. 3 ст. 2), отримали закріплення: принципи безперешкодного звернення особи до суду (ст. 4); право особи на інформацію щодо справи (ст. 8); верховенство права (ст. 10), з вказівкою у ч. 8 ст. 10, що у разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний до-

говір України; запровадження спрощених судових процедур (ч. 4 ст. 19); розумні строки судового розгляду цивільних справ (ст. 121). Отримали розширення інститути юрисдикції, підсудності, доказування, позову, судових рішень та ін. [17]. На сьогодні судова реформа не завершена, а знаходиться у процесі реалізації, тому лишається сподіватися, що реорганізація основних процесуально-правових інститутів здійснення цивільного судочинства в Україні призведе до створення сучасної європейської системи правосуддя.

Підсумовуючи вищевикладене, можна визначити такі ключові європейські стандарти, які підлягають впровадженню у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства в Україні: доступність правосуддя у цивільних справах; незалежний та справедливий суд; ефективний судовий захист та виконання судових рішень. Принципи цивільного судочинства пропонується розглядати як основу для встановлення стандартів. У нормотворчому процесі впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України слід враховувати особливості системних зв'язків національного процесуального законодавства, динаміку змін у європейських моделях цивільного процесуального регулювання здійснення судочинства.

Слід відзначити, що успішна реалізація комплексу реформ системи судочинства, спрямованих на забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу, потребує наукового супроводження не лише щодо проблематики визначення європейських стандартів, які підлягають впровадженню у сферу процесуально-правового регулювання здійснення цивільного судочинства в Україні, але й наукового аналізу інтерпретаційно-правової та правозастосовної діяльності процедур впровадження цих стандартів, що створює перспективні напрями для подальших наукових досліджень.

1. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012

2. Бонтлаб В. В. Поняття та ознаки міжнародних стандартів цивільного судочинства в умовах сьогодення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 1(11). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15bvvvus.pdf>

3. Яворська І. М. Значення практики суду Європейського Союзу у процесі гармонізації законодавства України з правом ЄС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/01_2010/yimpys.pdf

4. Кройтор В. А., Степаненко Т. В. Стандарти Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства і проблема доступу до правосуддя. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. 2005. № 1(2). С. 64–76. URL: http://dspace.hepu.edu.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/1/414/Science_Notes_2005_2_64-76.pdf?sequence=1&isAllowed=y

-
5. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія [С. В. Ківалов, Н. Ю. Голубєва, І. В. Андронов та ін.]; за заг. ред.: Н. Ю. Голубєвої; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2017. 212 с.
 6. Перепелюк В. Г. Уніфікація процесуального права: погляд через призму адміністративного судочинства (частина 1). *Публічне право*. 2013. № 1. С. 67–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_1_9
 7. Ізарова І. О. Спільні стандарти цивільного процесу в ЄС: загальна характеристика та перспективи реалізації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 55–61. URL: prlaw.ukma.edu.ua/article/download/153110/152329
 8. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367. (Із змінами).
 9. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666–672.
 10. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства / ред. група: Д. Вон, І. Зарецька, С. Сученко, В. Валанчюс, Ю. Землицька (відп. ред.), К. Мадоян. Київ, 2015. 708 с.
 11. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 р., схвалено Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 р. № 2006/23. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67
 12. Петров Р. А. «Acquis вступу» як складова феномена права Європейського Союзу. *Електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1718/Petrov_Acquis%20vstupu.pdf?sequence=1
 13. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 січня 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260. (Із змінами).
 14. Яковюк І. В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми реалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд. та місц. самоврядування*. Х.: Право, 2012. Вип. 24. С. 37–49.
 15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
 16. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 41. Ст. 1267.
 17. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42, Ст. 492. (Із змінами).

О. П. Письменна

доцент кафедри теорії та історії
держави і права та адміністративного права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

ЩОДО ПРАВОВОЇ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Ключові слова: Національна поліція, підрозділи, дисциплінарна відповідальність, поліцейський, принципи, робота з кадрами.

Одним із новітніх напрямів розбудови демократичної, правової, соціальної держави є курс на трансформацію правоохоронних органів України, зокрема Національної поліції, в органи правопорядку європейського зразка. Так, 2 липня 2015 року було прийнято Закон України «Про Національну поліцію», що визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України. Проте неможливо остаточно стверджувати, що робота поліції є дієвою та цілком регламентованою на законодавчому рівні. Нормативно-правова база, якою керуються поліцейські у своїй роботі, на жаль, є недосконалою. Підзаконні акти, що регулюють роботу таких територіальних органів поліції як Департамент захисту економіки, Департамент кіберполіції, Департамент протидії наркозлочинності, Департамент внутрішньої безпеки хоч і були прийняті, однак, досі не оприлюднені. Відсутній вичерпний перелік підстав притягнення поліцейського до дисциплінарної відповідальності, неповністю визначено сукупність принципів діяльності поліцейських. І це невичерпний перелік аспектів, які потребують вирішення.

Основою дослідження обраної теми слугували праці таких вчених як О. В. Когут, М. І. Логвиненко, А. В. Солонар, В. А. Глуховеря, Д. С. Денисюк та інші. Враховуючи той факт, що трансформація Національної поліції України досі триває, наукового доробку для удосконалення правового забезпечення функціонування системи поліції недостатньо.

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті та доцільність її подальшого дослідження з метою обґрунтування пропозицій щодо удосконалення правової основи функціонування Національної поліції України.

У ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року (далі – Закон про поліцію) зазначено, що Національна поліція України (поліція) –

це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1]. У ч. 2 ст. 21 Закону про поліцію передбачено, що керівник поліції призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозицій Міністра внутрішніх справ. Проте, як вже зазначалося, Національна поліція є центральним органом виконавчої влади. Відтак, наведена норма суперечить ч. 1 ст. 19 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року, де вказано, що керівник центрального органу виконавчої влади призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за пропозицією Комісії з питань вищого корпусу державної служби. Комісія з питань вищого корпусу державної служби вносить на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо кандидатури для призначення на посаду керівника центрального органу виконавчої влади за результатами конкурсу відповідно до законодавства про державну службу [2].

Враховуючи наявність зазначеної колізії, пропонується внести уточнення до ст. 1 Закону про поліцію, виклавши її у такій редакції: «Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади зі *спеціальним статусом*, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку». Відповідно до таких змін на Національну поліцію поширюватиметься дія ст. 24 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», у якій передбачено, що положення цього Закону поширюються на центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, крім випадків, коли Конституцією та законами України визначені інші особливості організації та порядку їх діяльності. Тоді передбачений в ч. 2 ст. 21 Закону про поліцію порядок призначення та звільнення з посади керівника поліції не суперечитиме ч. 1 ст. 19 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади».

Не можна оминати увагою ще один вагомий аспект у функціонуванні поліції, а саме створення таких міжрегіональних територіальних органів як Департамент захисту економіки [3], Департамент кіберполіції [4], Департамент протидії наркозлочинності [5], Департамент внутрішньої безпеки [6]. Однак, проблему створює неоприлюднення для загального ознайомлення наказів, що регулюють діяльність цих органів. Так, наприклад, Департамент захисту економіки нібито підґрунтям своєї компетенції має Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України, затверджене наказом Голови Національної поліції України від 07.11.2015 року № 81, текст якого наразі не оприлюднено.

Вищевказана проблема стосується і Департаменту кадрового забезпечення. Так, досліджуючи питання функціонування Національної поліції України, вчені

звертають увагу на необхідність формування професійного корпусу поліцейських як шлях до підвищення рівня довіри громадян до Національної поліції, здатного дійсно стояти на захисті прав та основоположних свобод людини і громадянина, формуючи при цьому і громадянське суспільство, і правову та соціальну державу. На основі цього питання організації кадрового забезпечення Національної поліції на сучасному етапі її реформування відіграє ключову роль з точки зору ефективності, дієвості поліції як головного інституту держави, що стоїть на сторожі «захисту суспільства шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку» [7, с. 135]. Як влучно у цьому випадку зазначає Д. С. Денисюк, кадрова робота – це врегульована нормами адміністративно-процесуального права систематична цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених підрозділів (посадових осіб) щодо реалізації кадрової політики із прогнозування та планування, добору, розстановки кадрів, підвищення їхньої кваліфікації та кар'єрного росту, а також оцінювання якості службової діяльності працівників органів внутрішніх справ України [8, с. 130].

Разом з тим при вивченні робіт науковців щодо кадрової діяльності в органах поліції, в тому числі і діяльності Департаменту кадрового забезпечення, постає питання оприлюднення нормативно-правових актів, якими цей Департамент керується при виконанні своїх повноважень. Так, наприклад, М. І. Логвиненко та О. С. Дем'яненко, досліджуючи роль та значення роботи з кадрами пропонують прийняти Положення про Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України, оскільки вважають, що такий підзаконний акт відсутній, а без належного врегулювання діяльності самого уповноваженого органу складно говорити про результати його діяльності та ефективності [7, с. 136]. Натомість С. Шатрава, аналізуючи стан правового регулювання кадрового забезпечення органів поліції, посилається на наказ Національної поліції від 12.12.2015 р. № 136 «Про затвердження Положення про Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України» й виокремлює його основні завдання та функції [9, с. 85].

Наразі текст зазначеного наказу доступний для ознайомлення громадськості лише на неофіційних Інтернет-ресурсах і не у повному обсязі.

Тому, враховуючи, що органи Національної поліції повинні здійснювати свою діяльність на основі принципу відкритості та прозорості, а ч. 5 ст. 9 Закону про поліцію передбачає, що нормативно-правові акти, що регламентують діяльність поліції, обов'язково оприлюднюються на веб-порталі центрального органу управління поліції, вважається необхідним забезпечити виконання цих вимог – оприлюднити вищевказані положення для ознайомлення громадськості.

Для удосконалення роботи поліції деякі вчені схиляються до думки щодо необхідності підготовки сучасного Поліцейського кодексу України. На думку фахівців, це є важливою креативною законодавчою ініціативною подією, новацією

й історичною віхою, оскільки особливістю діяльності нової поліції нашої держави має стати гарантування надійного конституційного фундаменту забезпечення безпеки людини, суспільства, держави від реальних загроз, ризиків і небезпек, який конкретно визначений в Конституції України [10, с. 125–126].

Проте дослідження нормативно-правової бази, що регламентує діяльність Національної поліції, не дає підстав погодитись із пропозицією щодо прийняття Поліцейського кодексу. Попри наявність окремих недоліків, Закон про поліцію загалом виступає достатньо дієвим і надійним механізмом впливу поліції на правопорядок і його підтримання. Одночасне ж існування цього Закону і Поліцейського кодексу недоцільне, адже предмет їх правового регулювання не матиме різниці. Тому, підтримуючи думку Д. В. Власенко, згідно з якою в першу чергу необхідно визначити основні потреби суспільства і держави, які потребують надійного, авторитетного та певною мірою жорсткого захисту від протиправних посягань, зниження рівня злочинності [11, с. 150], можна стверджувати, що потреби в прийнятті Поліцейського кодексу наразі немає.

Наступною вагомою проблемою у роботі правоохоронних органів, на яку звертають увагу науковці, є проблема притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності. Ст. 11 Дисциплінарного статуту Національної поліції передбачає, що за порушення службової дисципліни поліцейські незалежно від займаної посади та спеціального звання несуть дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом [12]. Підставою для притягнення поліцейського до дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок (протиправна винна дія чи бездіяльність поліцейського, що полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходить за їх межі, порушенні обмежень та заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, що підривають авторитет поліції), передбачений ст. 12 Дисциплінарного статуту [12]. Як вірно зазначає О. В. Когут, таке визначення не дає підстави говорити про вичерпний перелік дисциплінарних проступків, але ж Конституція України чітко встановлює, що діяння, які є дисциплінарними правопорушеннями, визначаються виключно законами України. Тому доцільно передбачити вичерпний перелік підстав притягнення поліцейських до відповідальності. В іншому разі незрозуміло, яким чином виконати вказівку п. 10 ч. 1 ст. 19 Дисциплінарного статуту Національної поліції України про те, що у висновку за результатами службового розслідування повинна міститись юридична кваліфікація дисциплінарного проступку з посиланням на положення закону [13, с. 248].

Важливим аспектом при реформуванні поліції за європейським зразком також є всебічне та повне гарантування забезпечення прав і свобод людини і грома-

дянина. У зв'язку із цим було вдосконалено та розширено принципи діяльності правоохоронних органів (поліцейських). Так, в окремому розділі Закону про поліцію передбачені такі принципи: верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість та прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність. Проте незважаючи на такі нововведення, деякі науковці вбачають ці принципи малоефективними. Так, наприклад Д. С. Денисюк, акцентуючи свою увагу на принципі безперервності зазначає, що його нормативна форма викладу могла б бути більш чіткою, адже залишається незрозумілим, чи можливо звертатися до поліцейського за допомогою поза його службою (не під час виконання ним своїх обов'язків); надавати допомогу – це право чи обов'язок поліцейського; чи буде нести поліцейський відповідальність за ненадання допомоги; чи буде поширюватись на поліцейського соціально-правовий захист, якщо він отримає поранення або ушкодження у таких випадках (поза службою) [14, с. 67]. А. В. Солонар пропонує на підставі аналізу законодавства зарубіжних країн доповнити розділ II «Принципи діяльності поліції» новими статтями, в яких закріпити наступні принципи діяльності поліції: 1) толерантності (Німеччина); 2) співмірності (Грузія); 3) здійснення дискреційних повноважень (Грузія); 4) підконтрольності та підзвітності (Франція); 5) міжнародного співробітництва (Угорщина) [15, с. 66]. Тому важливою дією з боку законодавця може стати внесення чітких поправок та доповнень стосовно принципів діяльності поліцейських з урахуванням пропозицій науковців щодо покращення відповідних положень з метою забезпечення публічної безпеки і порядку.

Таким чином, на основі проведеного аналізу правової основи функціонування Національної поліції України можна запропонувати:

1) статтю 1 Закону про поліцію викласти у такій редакції: «Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку»;

2) оприлюднити положення про такі територіальні органи Національної поліції, як Департамент захисту економіки, Департамент кіберполіції, Департамент протидії наркозлочинності, Департамент внутрішньої безпеки, а також Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України.

Поряд із цим заслуговують підтримки раніше висловлені у науковій літературі пропозиції щодо закріплення у Дисциплінарному статуті Національної поліції вичерпного переліку підстав притягнення поліцейських до відповідальності, а також доповнення розділу II «Принципи діяльності поліції» Закону про поліцію положеннями стосовно таких принципів як толерантність, співмірність, здійснення дискреційних повноважень, підконтрольність та підзвітність, міжнародне співробітництво.

-
1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
 2. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
 3. Про утворення територіального органу Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 р. № 830. *Офіційний вісник України*. 2015. № 84. Ст. 66.
 4. Про утворення територіального органу Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 р. № 831. *Офіційний вісник України*. 2015. № 84. Ст. 66.
 5. Про утворення територіального органу Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 886. *Офіційний вісник України*. 2015. № 90. Ст. 36.
 6. Про утворення територіального органу Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 887. *Офіційний вісник України*. 2015. № 90. Ст. 37.
 7. Логвиненко М. І., Дем'яненко О. С. Роль та значення роботи з кадрами в період реформування органів Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 134–137.
 8. Денисюк С. В. Кадрова робота в органах внутрішніх справ України: поняття та процесуально-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 3. С. 129–131.
 9. Шатрава С. Стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів Національної поліції на сучасному етапі розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 83–87.
 10. Біленчук П., Ярмолюк А. Нове Законодавство України про Національну поліцію і поліцейську діяльність. Яким йому бути? *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2(6). С. 123–126.
 11. Власенко Д. В. Сучасні проблеми реформування Національної поліції України. *Праватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 148–152.
 12. Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 р. № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. Ст. 233.
 13. Когут О. В. Проблемні питання Закону України «Про Національну поліцію». *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 244–258.
 14. Денисюк Д. С. Принципи діяльності Національної поліції України: теорія та практика реалізації. *Митна справа*. 2015. № 5. С. 63–68.
 15. Солонар А. В. Принципи діяльності поліції в Україні та за кордоном. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 4(17). С. 62–67.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.15

УДК 341.1-049.5(100)

О. Г. Турченко

завідувач кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ КРАЇН В АРХІТЕКТУРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Ключові слова: безпека, інтеграція, воєнно-політична інтеграція, співробітництво, нейтралітет.

В сучасних умовах забезпечення внутрішньої та зовнішньої політики перестає бути функцією виключно національної держави, міждержавна система доповнюється певною двосистемою, в якій, як писали Б. Баді та П. Бірнбаум «логіка розвитку держави співіснує з логікою зростаючої автономізації суб'єктів» [1]. Все більш актуальною стає проблема безпеки та можливість її реалізації через розширення взаємовигідного співробітництва, яке може стати одним з головних чинників стабільності і миру.

Необхідно відзначити, що в Європі щільність різноманітних інститутів міжнародної взаємодії з питань безпеки є найвищою у світі. Всі вони покликані надати широкий діапазон засобів для вирішення загальних завдань безпеки та вироблення міжнародного комплексного підходу до врегулювання криз та проведення операцій. При цьому характерною рисою європейської безпеки продовжує залишатися високий ступінь інституціоналізації і інтеграції більшості європейських країн до НАТО. Хоча єдиного розуміння держав щодо розвитку військово-оборонного співробітництва в Європі ніколи не було. Так, наприклад, у Європейському союзі вже досить тривалий час спостерігаються дві тенденції. Перша, яку підтримує Франція, а з середини 1990-х років ХХ століття – і Німеччина, полягає в бажанні відокремитися в питаннях континентальної безпеки від США і НАТО та створити власну, європейську систему безпеки. Друга – навпаки спрямована на зміцнення позиції НАТО в Європі, зокрема, проти спроб підірвати монополію

НАТО на гарантування безпеки в Європі активно виступають такі країни, як Велика Британія, Італія, Португалія, Нідерланди, Данія, а також усі члени НАТО з числа країн Центральної і Східної Європи, які з 2004 року є її членами ЄС [2, с. 43].

Окремі аспекти становлення і розвитку європейської системи безпеки досліджувалися в роботах М. О. Баймуратова, А. З. Георгіци, В. Н. Денисова, О. А. Делінського, С. В. Кульчицького, Л. Д. Тимченка, С. В. Толстова, М. Ю. Черкеса і інших. Концептуальні засади міжнародної співпраці у сфері міжнародної безпеки вивчали також зарубіжні фахівці-міжнародники і політологи, зокрема, Е. Адлер, М. Арах, М. Барнетт, Ю. А. Борк, Р. Гарднер, Ф. Демішель, А. Джорж, К. Дойч, П. Л. Іванов, М. Крейг та ін.

В контексті цього дослідження інтерес представляють публікації Дж. Ховарта [3], М. Арах [4], присвячені історії Європейської політики в галузі безпеки і оборони (далі – ЄПБО) ЄС, становленню відносин ЄС і НАТО; дослідження «Центру європейських реформ» (Centre for European Reform), очолюваного Ч. Грантом [5], присвячені історії зовнішньої політики Євросоюзу, військово-політичній і військово-технічній її складовій, взаєминам НАТО і ЗЄС у першій половині 1990-х років; доповідь Р. Сіннотта, що містить результати дослідження громадської думки в країнах Західної Європи щодо політики безпеки, ролі НАТО і спільної зовнішньої політики і політики безпеки (далі – СЗППБ) ЄС в регіональній безпеці [6].

Разом з тим залишаються недостатньо дослідженими альтернативні підходи до забезпечення національної безпеки в умовах військово-політичної інтеграції в Європі. У зазначеному ракурсі цікавим є виявлення *особливостей участі у військово-політичній інтеграції в архітектуру європейської безпеки у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть країн, що реалізовували і реалізують альтернативні підходи до забезпечення національної безпеки, що і є метою цієї статті.*

Відповідно до цієї мети доцільно розглянути позицію Великою Британії та Франції, які пройшли шлях від автономної позиції до позиції «флагмана» в європейській воєнно-політичній інтеграції; країн Північної Європи, які тримали у воєнній політиці курс на неприєднання до міжнародної блокової політики, забезпечення нейтралітету і пропонували проекти створення автономної північно-європейської оборони, та Австрії, яка, хоча і спирається на засади нейтралітету, бере активну участь у європейській воєнно-політичній інтеграції.

Щодо *Великої Британії* американський дослідник Р. Розекранц відзначає, що «перші два роки після закінчення війни англійське стратегічне планування не було досить визначеним, і лише в 1948 році військова політика набула чітких контурів: «вороги були офіційно визначені, з союзниками встановлювалися безпосередні відносини, а характер і стратегія ймовірних військових компаній були приблизно сформульовані» [7, с. 68].

Ще 4 березня 1947 року Велика Британія і Франція з метою попередження можливості відродження німецької агресії підписали Дюнкеркський договір, який став підґрунтям в системі військово-політичних союзів, покликаних служити досягненню Великою Британією її зовнішньополітичних цілей [8].

У березні 1948 року Англія, Франція та країни Бенілюксу підписали в Брюсселі Договір про економічне, соціальне та культурне співробітництво та колективну самооборону (Західний союз або Брюссельський пакт). У рамках цього союзу було створено спільні збройні сили.

Ернест Бевін, міністр закордонних справ Великої Британії, вважав, що без підтримки Америки будь-яка західноєвропейська система буде мати невелике значення. За його задумом військово-політичний союз західноєвропейських держав мав спиратися на американську військову та економічну міць і стати першим важливим кроком в процесі консолідації західної демократичної системи [9, с. 9–10].

Група британських високопосадовців, яка зібралася для неформального обговорення з європейського співробітництва у січні 1949 року в ході переговорів по НАТО [10], підтверджувала: «Починаючи з післявоєнного планування, наша політика полягала в тому, щоб забезпечити тісне політичне, військове та економічне співробітництво з США ... Це завжди буде мати вирішальне значення для нашої безпеки... Ми сподіваємося забезпечити особливі відносини з США і Канадою ... оскільки ми не можемо покладатися на європейські країни» [11]. Велика Британія також розглядалась Сполученими Штатами як «необхідна».

З цієї причини ідея європейської воєнно-політичної інтеграції та активізації діяльності Західноєвропейського союзу (далі – ЗЄС) з самого початку не викликала особливого ентузіазму у Великої Британії, яка не бажала ослаблення НАТО. Британія продовжувала наполягати на тому, що зовнішня політика і політика безпеки повинні будуватися на національній основі і в підсумку підтримала і розширення функцій ЗЄС, в якому на відміну від ЄС, співпраця здійснювалася на міждержавній основі [12, с. 374].

Але після визначення Маастрихтським договором 1993 року ЗЄС основним «військовим підрядником» ЄС та перетворення ЄПС на СЗППБ Велика Британія була в числі держав, що наклали в 1997 році вето на пропозицію про злиття функцій ЗЄС з ЄС, оскільки, по-перше, ключова функція ЗЄС, на думку британського уряду, полягала в підтримці НАТО і, по-друге, в Лондоні вважали, що це рішення підірвало б європейські позиції Британії як держави-переможниці у Другій світовій війні, оскільки одне з провідних місць в ЗЄС традиційно займала Німеччина [13, с. 110].

Ставлення Британії до європейської військово-політичної інтеграції докорінно змінилося тільки з приходом до влади в 1997 році лейбористського уряду

Т. Блера, який спробував поєднати атлантизм з європейською обороною. Як результат, 4 грудня 1998 року Велика Британія і Франція підписали Декларацію Сен-Мало, в якій визнавалось, що Європейському союзу необхідний надійний військовий потенціал, засоби і готовність його застосувати [14, с. 8–9]. В листопаді 1999 року лідери двох країн запропонували главам держав-членів ЄС створити в рамках СЗПБ ЄПБО і висунули пропозицію про створення до 2003 року в рамках ЄПБО Європейських сил швидкого реагування (далі – ЄСШР).

Хоча знов, незважаючи на обіцянки лейбористів повернути Британію «до серця Європи», реальне ставлення Британії до військово-політичної інтеграції до ЄС виявилось досить стриманим, всередині ЄС навколо Британії склалася група країн, які віддавали перевагу трансатлантичним зв'язкам.

Урядом Д. Кемерона був зроблений вибір на користь двостороннього франко-британського співробітництва, яке активно розвивалося ще з 1990-х років (і навіть давало Лондону надію на заміну франко-німецької осі в ЄС на франко-британську). Так, у 1994 році Дж. Мейджор і Ф. Міттеран підписали угоду про створення спільного військово-повітряного командування, яке могло використовуватися в кризових ситуаціях, в 1996 році була підписана аналогічна угода про військово-морське співробітництво, всього між країнами налічувалося більше двох десятків спільних військових проєктів. Не дивлячись на послаблення військового співробітництва після іракської кризи 2003 року, в листопаді 2010 року між країнами була підписана угода з двостороннього співробітництва у сфері оборони і безпеки, що мала фактично прямо протилежний характер у порівнянні з Декларацією Сен-Мало 1998 року. Угода в тому числі передбачала створення до 2016 року спільного експедиційного корпусу для проведення операцій як в рамках НАТО або ЄС, так і на двосторонній основі, створення спільної авіаносної ударної групи і розвиток ядерного співробітництва [15, с. 8–9]. В якості прикладу практичного втілення цих домовленостей можна навести операції в Лівії (2011 рік) та Малі (2013 рік), коли Британія і Франція діяли або в рамках НАТО (як в Лівії), або на двосторонній основі (як в Малі) при мінімальній участі ЄС, показавши в цілому високий рівень взаємодії.

Основні цілі та завдання у сфері захисту національної безпеки сформульовані у Стратегії національної безпеки Великобританії «Безпека у взаємозалежному світі» 2008 року. Показово, що у Стратегії в редакції 2010 року (зі змінами) поряд із загрозами визначені явища, які не є загрозами національній безпеці, однак за певних умов стають факторами, що породжують нестабільність і конфлікт: недостатня ефективність дії міжнародних інструментів (ООН і Ради Безпеки ООН); зміна клімату; боротьба за доступ до енергоресурсів і сировини; бідність; нерівність; глобалізація, причому ризики та виклики є взаємопов'язаними та взаємообумовленими [16].

В «Стратегії національної безпеки і огляді стратегічної оборони і безпеки Великої Британії» 2015 року, розрахованій до 2025 року, зазначається, що Велика Британія орієнтує свою зовнішню політику на забезпечення стабілізації ситуації за кордоном, і хоча нині немає прямої військової загрози нападу на територію Великої Британії, проте «наша готовність до дій у відповідь проходить перевірку польотами військових літаків, переважно російських, поблизу британських повітряних кордонів, що почастишали останнім часом, і активізацією військово-морської діяльності поблизу територіальних вод королівства». Одночасно Лондон залишає відкритою можливість співпраці з РФ з питань глобальної безпеки, включаючи міжнародні зусилля по боротьбі з ІДІЛ і взаємодію щодо іранської ядерної програми. Сполучене Королівство має намір продовжувати виконувати свої зобов'язання в рамках НАТО, розвивати та поглиблювати відносини зі Сполученими Штатами, які «є світовим лідером в економічній і оборонній сферах і на яких світ продовжує дивитися як на гаранта глобальної стабільності, здатного очолити міжнародні дії у відповідь на кризи» [17]. Слід відзначити, що цей документ де-факто практично повністю перекреслив положення колишнього Огляду-2010 [18, с. 591].

Що стосується оцінки політики національної безпеки самими британцями, то Королівський інститут об'єднаних служб (RUSI) оцінив недавні військові дії Сполученого Королівства в Афганістані, Іраку та Лівії і їх довгострокові наслідки як «стратегічні невдачі» [19, 20], а у доповіді RUSI 2014 року, присвяченій участі Великої Британії у військових операціях з 1991 року, відзначені ті суттєві розбіжності, які найчастіше виникають між риторичною прихильністю Великої Британії міжнародним нормам і їх фактичним застосуванням [21].

Таким чином, реальне ставлення Великої Британії до військово-політичної інтеграції до ЄС виявилось досить стриманим, всередині ЄС навколо Британії склалася група країн, які віддають перевагу трансатлантичним зв'язкам, Сполучене Королівство виконує і має намір продовжувати виконувати свої зобов'язання в рамках НАТО, розвивати та поглиблювати відносини зі США.

Щодо *Франції*, то, як зазначає Є. Ю. Пивоваров, „дипломатична й безпекова стратегія Франції побудована таким чином, що їй вдалося свого часу досить вдало маневрувати поміж потужних «ворогуючих таборів», не виступаючи при цьому концентруючим конфліктогенним фактором та не втручаючись у резонансні події, майстерно відстоюючи власну точку зору їх бачення «на рівновіддаленій відстані»” [22, с. 4].

Після закінчення Другої світової війни генерал Ш. де Голль намагався максимально закріпити незалежницьку та автономну позицію Франції щодо важливих подій світового життя, обравши тактику «балансування» між інтересами СРСР та США у біполярному світоустрої. Після розпаду ялтинсько-потсдамської

системи міжнародних відносин, головними трендами розвитку системи національної безпеки цієї держави стали: збереження та еволюція голлізму, розбудова всебічного партнерства зі США, структурне реформування усього механізму забезпечення державної безпеки, оновлення методів реагування на новітні форми загроз та ризиків, якнайшвидша адаптація держави до нового геополітичного світоустрою та синхронізація обороноздатності держави з вимогами нової геополітичної епохи [22, с. 12].

У 1958 році президент Франції Шарль де Голль запропонував заснувати тристоронній директорат НАТО в складі США, Великої Британії і Франції і попросив надати Франції допомогу в створенні ядерної зброї. Отримавши відмову, французький уряд прийняв рішення про поступовий вихід Франції з військової організації НАТО, про що було остаточно оголошено на початку 1966 року. Згідно із заявою Франції всі об'єкти Альянсу, а також об'єкти ОЗС (Об'єднаних збройних сил) НАТО на ЦЄ ТВД (Центрально-європейському театрі військових дій) мали покинути територію країни до квітня 1967 року. Після цього ядерна політика Франції стала найважливішою складовою загальнодержавної діяльності та займала найвищий рівень значущості в ієрархії стратегій національного безпекового планування країни, визначаючи систему державних пріоритетів у галузі внутрішньої та зовнішньої політики. Ядерна зброя розглядалась французькою політичною елітою не як засіб, а як «гарантуючий фактор» досягнення міцї національної безпеки, при цьому виключаючи можливість її застосування у якості превентивного військового заходу [22, с. 16].

За президентства Жака Ширака Франція провадила політику побудови європейської системи безпеки та оборони і розглядала таку систему як самостійну повноцінну військову структуру, що могло означати перетворення Європейського союзу в альтернативну структуру для НАТО, що в свою чергу, спричинило б ослаблення впливу США в Європі. В основу зовнішньополітичного курсу Франції президент Ніколя Саркозі не закладав політику суперництва з США і розглядав всі можливі шляхи взаємовигідного співробітництва двох країн, особливо в контексті безпеки та оборони, підкреслював важливість тісної співпраці НАТО та ЄС [23]. 11 березня 2009 року Ніколя Саркозі, під час конференції «Франція, європейська оборона і НАТО у XXI столітті» в Парижі, проголосив про відновлення участі Франції у військових структурах Альянсу Північноатлантичного договору, про що було оголошено ще під час проведення Бухарестського саміту НАТО у 2008 році та підтверджено під час Мюнхенської конференції безпеки 7 лютого 2009 року. Зобов'язання Ніколя Саркозі відновити повне членство Франції в усіх структурах НАТО зафіксовано в Білій книзі Франції з національної безпеки і оборони, прийнятій в червні 2008 року [24, с. 232].

На відміну від попередньої стратегії 1994 року Біла Книга-2008 визначає, що завдання держави – передбачати та попереджати виникнення загроз національній безпеці, мінімізувати вразливість нації та бути готовою до швидкої реакції на небезпечні явища глобального характеру.

Франція у новій стратегії національної безпеки робить акцент на особливій ролі ЄС у світовому політичному просторі й докладає максимум зусиль до перетворення ЄС на найпотужнішого актора міжнародної системи безпеки з власним автономним потенціалом долати конфлікти і кризові ситуації.

«Біла книга» з оборони і національної безпеки (2013) зазначає в якості стратегічних інтересів Франції: підтримання миру на європейському континенті, в зонах, до нього прилеглих зі сходу і півдня, в середземноморському басейні й на Близькому Сході; збереження повноцінної економічної активності країни, свободи зовнішньої торгівлі та комунікацій, безпеки морських шляхів; забезпечення незалежності країни, виконання міжнародних зобов'язань, зміцнення демократії та правопорядку [25, с. 13–15].

На думку Є. Ю. Пивоварова, «питання «конфлікту ідей» між європейською та євроатлантичною моделлю для ЄС еволюціонувало, після обрання Н. Саркозі, до стану «взасмовикористання», а не вибору. Париж намагатиметься у короткостроковій перспективі використати налагоджені безпекові механізми НАТО (знаходячись у його керма) при паралельній посиленій розбудові європейської системи колективної безпеки, у тому числі з імовірним залученням європейських держав – нечленів НАТО та ЄС» [22, с. 17].

Прикладом розширеного оборонного співробітництва може слугувати рішення Франції від 11 червня 2015 року про її внесок до патрулювання повітряного простору над Францією і сусідніми країнами, прийняте після ретельної підготовки і планування, спільного та ефективного координування між французькою стороною і штаб-квартирою НАТО. Після короткого періоду часу, необхідного, щоб оновити і реалізувати необхідні оперативні і тактичні базові документи, французький повітряний простір було включено до Інтегрованої протиповітряної і протиракетної системи оборони НАТО (NATO Integrated Air and Missile Defence System – NATINAMDS). Станом на 10 червня 2015 року станції НАТО з протиповітряної і протиракетної оборони є наріжним каменем колективної оборони Альянсу [26].

Основою для формування закону про військове планування на 2019–2025 роки став Стратегічний огляд 2017 року [27], поділений на три частини (стратегічний контекст; нові форми війни та конфліктів; нова стратегія безпеки Франції).

Як зазначають експерти, аналіз Стратегічного огляду дає підстави «очікувати більшого відкриття Франції до безпекової співпраці в межах ЄС та НАТО, але не варто переоцінювати його, оскільки, найімовірніше, таке відкриття обмежить-

ся географічно найбільш близькими Франції країнами, як от Німеччина, Італія, Іспанія та Велика Британія» [28].

Крім того, Франція володіє найпотужнішим потенціалом космічних систем серед держав-членів Європейського Союзу, при цьому хоча космічна політика країни інтегрована в пан'європейський проект, Франція завжди будувала її незалежно і паралельно з наддержавами. Франція розглядає вільний доступ до космосу як питання національного суверенітету, яке гарантується наявністю системи ракет-носіїв [29].

Таким чином, Франція поступово відходить від незалежницької позиції у питаннях військово-політичної інтеграції, хоча її космічна політика завжди будувалася незалежно і паралельно з наддержавами, починаючи використовувати налагоджені безпекові механізми НАТО (знаходячись у його керма) при паралельній посиленій розбудові європейської системи колективної безпеки, у тому числі з імовірним залученням європейських держав – нечленів НАТО та ЄС.

Після включення Північно-Льодовитого океану з прилеглими територіями європейської Півночі до «зони безпеки» в рамках Договору про оборону Західної півкулі між США та країнами Латинської Америки, підписаного у вересні 1947 р. у Ріо-де-Жанейро, особливо посилювалося стратегічне значення Скандинавських країн.

Країни Північної Європи у воєнній політиці тримали курс на неприєднання до міжнародної блокової політики, забезпечення нейтралітету, відповідно пропонували проекти створення автономної північноєвропейської оборони, але при цьому завжди орієнтувалися на Велику Британію та США. Так, наприклад, *Норвегія* після Другої світової війни у своїй зовнішньополітичній концепції демонструвала послідовну атлантичну орієнтацію, хоча не відмовлялась від збереження нейтралітету. В «Основних напрямках зовнішньої політики Норвегії» передбачено, що «Норвегія прагнучим досягнення обов'язкових спеціальних воєнних угод з питань оборони Північної Атлантики ... Норвезький уряд із задоволенням поставився б до приєднання Данії, Нідерландів, Бельгії і Франції до цієї системи» [30].

У політичній програмі розвитку країни 1945 року підкреслювалося, що оборона держави повинна розбудовуватися з урахуванням воєнного досвіду, а її метою має бути як захист Норвегії, так і виконання міжнародних повоєнних зобов'язань [31, с. 246]. В свою чергу, міністр закордонних справ країни Г. Ланге у лютому 1946 року наголошував, що необхідно «робити все у якості лояльного члена Об'єднаних Націй, для укріплення взаємної довіри між країнами ... співробітничати з усіма, не беручи участі у створенні будь-яких блоків» [32, с. 131].

Данія також у значній мірі покладалась на ООН як гаранта національної безпеки і спиралася у своїй політиці на провідні атлантичні держави, але політика нейтралітету була пріоритетною у сфері безпеки країни [33, с. 261].

Швеція ж ще після закінчення війни з Норвегією у 1814 році у сфері безпеки дотримувалась курсу на нейтралітет під час збройних конфліктів і неучасть у військових блоках у мирний час [34, с. 49], хоча нейтралітет ніколи не закріплювався документально і проголошувався урядом у кожному окремому випадку [35, с. 43].

Загалом, можна виділити два характерних підходи до питань безпеки серед скандинавських країн. Представники одного напрямку (Норвегія) розглядали «скандинавську оборону з позицій створення стабільного нейтрального регіону в умовах «холодної війни», орієнтовану на західні сили, відповідно, США та Велика Британія мають забезпечити певну союзницьку допомогу гарантії безпеки.

Міністр закордонних справ Норвегії Г. Ланге 8 березня 1948 року заявив американським і британським послам в Осло, що він отримав попереднє повідомлення про те, що СРСР має намір вимагати, аби Норвегія підписала пакт про оборону аналогічний тому, що підписала Фінляндія. У повідомленні вказувалося, що Норвегія хоче відмовитися, але уряду необхідно знати, що, якщо раптом щось станеться, США і Велика Британія готові прийти на допомогу [36]. У результаті цього 17 березня 1948 року був підписаний Брюссельський пакт [37].

Представники іншого напрямку (Данія, Швеція) вважали, що Північній Європі потрібна була незалежна від США оборона та безкомпромісний нейтральний статус. Відповідно, 10 травня 1948 року Швеція виступила з ініціативою проведення переговорів зі створення нейтрального Скандинавського оборонного союзу, який би мав функціонувати протягом десяти років. Цей союз передбачав розробку спільного зовнішньо політичного курсу, координацію процесу переозброєння, невтручання у будь-які збройні конфлікти, що велися на територіях інших країн.

Г. Ланге також запропонував підготувати спільну оборонну угоду між країнами Скандинавії [38, с. 94–95] з орієнтацією на захід, щоб мати певні гарантії в питаннях отримання американського озброєння та допомоги у випадку війни. Таке бачення Скандинавського оборонного союзу підтримували і США та Велика Британія. В результаті 19 лютого 1949 року на спеціальному засіданні Норвезької робітничої партії, на яку було запрошено колег по переговорному процесу з питання створення Скандинавського оборонного союзу з Данії та Швеції, міністр закордонних справ Норвегії Г. Ланге наголосив на пріоритетності атлантичного (НАТО) варіанту в інтересах безпеки Осло [39, с. 509], відповідно ідея створення союзу припинила своє існування.

І вже 24 лютого 1949 р. міністр закордонних справ Норвегії заявив, що уряд країни прийняв рішення увійти у заплановане співробітництво демократичних народів з організації безпеки, тобто вступити до НАТО. Згодом аналогічне рішення прийняла Данія.

Таким чином, після вступу 4 квітня 1949 року Данії та Норвегії до НАТО країни переорієнтували свою політику безпеки, спрямованість якої почала ви-

значатися двома векторами. Щодо СРСР застосовувався ефект «стримування», а щодо самого альянсу – інтеграція, яка розглядалася в якості необхідної умови для отримання допомоги союзників, хоча в рамках Атлантичного альянсу країни зайняли особливу позицію, спрямовану на дотримання безпеки у північноєвропейському регіоні.

Швеція залишилася на позиціях неприєднання, ґрунтуючи співпрацю з НАТО на політиці військового неприєднання та сталої національної згоди, і акцентуючи увагу на сферах, які відповідають спільним цілям. Першим значним кроком у бік Альянсу стало її приєднання у 1994 році до програми НАТО «Партнерство заради миру», однак після агресії США і учасників Північноатлантичного договору в Лівії громадськість не підтримала ініціативу вступу до НАТО. З 1997 року Швеція є членом Ради євроатлантичного партнерства. Швеція регулярно бере участь у військових навчаннях Альянсу: надавала контингенти «миротворчих сил» в Боснії та Герцеговині (1995 рік) і Косово (1999 рік) під егідою НАТО.

Шведський персонал працював разом з союзними військами в рамках Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані з 2003 року до завершення місії МССБ в 2014 році. Вона надала спеціальну техніку та матеріально-технічну підтримку, очоливши багатонаціональну команду з відбудови провінцій в Мазарі-Шаріф в 2006 році. Швеція нині надає підтримку в наступній місії («рішуча підтримка») щодо подальшого навчання, консультування та надання сприяння афганським силам безпеки. Швеція також надала понад \$ 11 млн для національної армії Афганістану. З квітня 2011 року Швеція брала участь у військовій операції «Юніфайд протектор» в Лівії в рамках резолюцій 1970 і 1973 Ради Безпеки ООН.

Швеція вносить свій внесок в розвиток концепції Бойової групи ЄС. Вона співпрацює з Естонією, Фінляндією і Норвегією, в числі інших країн, у розвитку багатонаціональних сил швидкого реагування ЄС з підтримки миру. У періоди, поки шведської сили будуть знаходитися не в черговому режимі, для потреб ЄС, вони будуть доступні для операцій, що проводяться під керівництвом ООН і НАТО. Країна також вступила до Тимчасового рішення щодо стратегічних авіаперевезень (SALIS) в березні 2006 року, а також бере участь в ініціативі Стратегічної здатності повітряних перевезень (Strategic Airlift Capability – SAC), призначеній для задоволення потреб в стратегічних перевезеннях країн-членів SAC для власних операцій, а також для місій НАТО, ООН, ЄС та інших міжнародних операцій [40].

Для сприяння регіональній та міжнародній безпеці спільно з країнами-членами НАТО Данією, Ісландією, Норвегією та Фінляндією країна нарощує військову співпрацю в рамках створеного в 2009 році Північного оборонного співробітництва NORDEFSCO. Щодо Швеції, ця діяльність здійснюється поряд зі скандинавською бойовою групою (the Nordic Battlegroup) і співпрацею з країнами регіону Балтійського моря і Північної Європи.

У 2009 році парламент Швеції одностайно прийняв заяву про солідарність, яка з тих пір стала частиною доктрини безпеки країни. У заяві, зокрема, сказано: «Швеція не перебуває в одному військовому союзі. Оптимальний спосіб уникнути загроз миру і нашій безпеці – діяти спільно і співпрацювати з іншими країнами. Неможливо уявити собі військові конфлікти в нашому регіоні, які торкнулися б лише однієї країни. Швеція не буде залишатися пасивною, якщо якась держава-член ЄС або північноєвропейська країна постраждає від лиха або піддасться нападу. Ми очікуємо, що ці країни діятимуть аналогічним чином, якщо постраждає Швеція. І тому Швеція повинна бути здатна надавати військову підтримку і отримувати її» [41].

Після саміту НАТО в Уельсі в 2014 році Швеція отримала статус партнера з розширеними можливостями, що надало платформу для розвитку більш гнучких і індивідуальних відносин, крім інших форматів партнерства і, відповідно, співпало з прийняттям закону Швеції про оборону на період з 2016 по 2020 роки, спрямованого на підвищення боєздатності збройних сил, відродження підходу до забезпечення безпеки за участю всього уряду, зміцнення стійкості відповідно до семи базових вимог, прийнятих НАТО на зустрічі на вищому рівні в Варшаві.

У 2016 році в Швеції прийнятий закон про «Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримки приймаючої країни». Мета цього меморандуму з НАТО – зробити так, щоб Швеція як приймаюча країна могла надавати ефективну підтримку військовим заходам на території Швеції в зв'язку з навчаннями, кризами або військовими операціями в Швеції і в прилеглому районі [41]. У 2016 році країна також підписала з Естонією, яка є членом НАТО, та з Фінляндією угоду про військову взаємодопомогу.

В зв'язку зі вступом до НАТО Данії та Норвегії у досить складному становищі опинилася *Фінляндія*, внаслідок зобов'язань перед СРСР по Договору 1948 року. Фінляндія була зацікавлена у Скандинавському нейтральному Союзі, висунувши себе на роль посередника між СРСР та Скандинавськими країнами у питанні мирного врегулювання. Але в умовах перебування радянських збройних сил на території Фінляндії ідея створення і функціонування нейтрального оборонного союзу між країнами півночі Європи була практично нездійсненною.

Відносини між Фінляндією та іншими міжнародними безпековими організаціями будуються аналогічно «шведським». У нинішніх умовах безпеки, що характеризуються підвищеною стурбованістю з приводу російської військової діяльності, НАТО нарощує співпрацю з Фінляндією. Фінляндія, аналогічно Швеції, поряд з Австралією, Грузією та Йорданією, має статус партнера з розширеними можливостями, що означає розширення політичного діалогу, в тому числі на найвищому рівні, обмін інформацією про гібридні війни, координацію підготовки та навчань, а також підвищення загальної поінформованості про ситуацію для усу-

нення загальних загроз та вироблення спільних дій, якщо це необхідно. Країна також бере участь в укріпленні Сил реагування НАТО (NRF) з урахуванням національних рішень, а також проводить регулярні консультації з НАТО з безпеки в Балтійському регіоні.

У 2017 році Фінляндія створила Гельсінський Європейський центр передового досвіду з протидії гібридним загрозам, який підтримується НАТО і ЄС [42].

Складне ставлення країн і до ядерної зброї. Норвегія та Данія ніколи не відмовлялись від прийнятої Північноатлантичним альянсом доктрини про застосування ядерної зброї, як «останнього засобу», країни брали участь у створенні системи зв'язку для ядерних сил НАТО [43, с. 178–179]. Але у 1960–1961 роках Данія і Норвегія прийняли остаточне рішення про неможливість розташування ядерної зброї на їх територіях, хоча у 1963 році вони відкинули пропозицію Фінляндії створити скандинавську без'ядерну зону, посилаючись на те, що оборона скандинавських країн (Данії та Норвегії) містить у своїй основі концепцію ядерного стримування, як стратегічного фундаменту західного військового союзу. Аналогічну позицію зайняла і Швеція [44, с. 326].

Таким чином, можна погодитися з В. Павленко, що після Другої світової війни держави Північного регіону обрали різні підходи до вирішення питання національної безпеки. Політика нейтралітету, якої дотримувалися країни напередодні Другої світової війни, поступилася місцем курсу на членство у НАТО.

Після звільнення *Австрії* збройними силами СРСР в березні–травні 1945 року її територія була розділена на чотири окупаційні зони. Французька зона охоплювала федеральні зони Форарльберга і Тиролю (без східного Тиролю). Каринтія, Штирія та східний Тироль відійшли до британської зони; Зальцбург, Верхня Австрія на південь від Дунаю – до американської. До радянської зони – верхньо-австрійський район Мюльфіртель, Нижня Австрія і Бургенлянд. Крім того, ці чотири держави зайняли по одному сектору Відня.

У таких умовах саме ідея постійного нейтралітету могла б стати відправною точкою для компромісу між усіма зацікавленими сторонами та забезпечити відновлення суверенітету країни та швидке припинення окупаційного режиму.

У березні 1955 року федеральний уряд Австрії заявив, що країна не має намірів вступу до військових союзів, коаліцій, не має наміру розміщувати на своїй території військові бази. І вже 15 травня 1955 року у віденському палаці Бельведері міністри закордонних справ СРСР – В. Молотов, Великої Британії – Г. Мак-Міллан, Франції – А. Піне, США – Д. Дюлле та канцлер Австрії – Л. Фігель підписали Договір про відновлення незалежної демократичної Австрійської республіки.

7 червня 1955 року урядові партії Австрії запропонували Національній раді проект резолюції, що містила положення про нейтралітет, визнання його державами, які його підписали, та членство в ООН. 8 червня 1955 року ця резолюція

була прийнята Національною радою Австрії, яка офіційно проголосила статус постійного нейтралітету. 19 липня 1955 року законопроект був схвалений парламентом і Національна рада його ратифікувала. 26 жовтня 1955 року Національна рада прийняла Федеральний конституційний закон «Про нейтралітет» [45]. 14 листопада 1955 року Австрія звернулася до усіх 65-ти країн, з якими вона на той момент підтримувала дипломатичні відносини, з проханням визнати цей закон як основу австрійської зовнішньої політики.

Обов'язок збереження та захисту постійного нейтралітету Австрії, як одне із завдань національної оборони, містився у п. 1 ст. 9а Федеральної конституції.

Саме в цих умовах склалася формула «ані Захід, ані Схід», що на думку В. Блази свідчить про прагнення Австрії, яка знаходилася на межі двох зон впливу, до самоусунення від певних міжнародно-політичних процесів [46, с. 2]. Модель постійного нейтралітету розглядалася в низці меморандумів та урядових заяв [47, с. 242–254], в яких підкреслювалося зобов'язання країни не брати участь у будь-яких війнах у майбутньому, нейтралітет за мирних часів.

Австрійське суспільство розуміло постійний нейтралітет як міжнародно-правовий статус держави. Відповідно нейтралітет представляв собою певну «ізоляцію» від зовнішнього світу у відповідних, зокрема, військових і дотичних до них сферах. Згідно із загальноприйнятим підходом, який поділяла більшість вчених та експертів Австрії у сфері міжнародного права, постійно нейтральна держава, з одного боку, володіла усіма правами і обов'язками, що впливали із звичайного нейтралітету, а з іншого, повинна виконувати зобов'язання, які були результатом постійного характеру даного статусу [48, с. 202–203].

Цікавою є точка зору політолога Антона Пелінкі щодо австрійського «обмеженого» або «залишкового нейтралітету». Він вважає, що це свого роду «вигадка»: доки європейська спільна зовнішня політика і політика безпеки буде залишатися слаборозвиненою, Австрія зможе жити з цією «вигадкою» [49, с. 151].

Треба зазначити, що для забезпечення можливості участі в складі ЄС нейтральних та позаблокових країн ЄС змінило власне законодавство. Такі країни отримали можливість брати повномасштабну участь в економічних союзах (ЄС) та в системі загальноєвропейської безпеки (ОБСЄ). Проте такий статус виявився несумісним з членством в НАТО через принцип колективної оборони. Нейтральні та позаблокові країни змогли брати участь у миротворчих операціях під егідою міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ) на рівні гуманітарної, санітарної, технічної допомоги, а позаблокові держави – на рівні військової допомоги [50, с. 5]. Так, 24 липня 1994 року було підписано Угоду про приєднання Австрії до ЄС і з 1 січня 1995 року Австрійська Республіка приєдналася до Європейського Союзу, відповідно, були прийняті положення про «Загальну зовнішню політику

та політику безпеки», а після Лісабонської угоди 2007 року Австрія прийняла пункти «Європейської безпеки і політики оборони» [51].

Як відмічається в літературі, після приєднання до ЄС Австрійська Республіка втратила свій міжнародний посередницький статус часів «холодної війни», що дало можливість говорити про кінець «австрійської винятковості» [52, с. 16], і ставши частиною поглиблених європейських політичних, військових та економічних інтеграційних процесів, Австрія так повністю і не узгодила свою політику безпеки з «атлантичним співтовариством» [53, с. 95]. Так, не приєднавшись до НАТО, під час війни в Перській затоці (1991 рік) і Операції проти Сербії (1999 рік) Австрія відкрила свій повітряний простір для авіації НАТО. Крім цього, вона бере участь в програмі НАТО Партнерство заради миру і її війська брали участь в місії миротворців в Боснії та Герцеговині.

Таким чином, Австрія, не дивлячись на наявність статусу нейтральної держави, приєдналася до ЄС і стала частиною поглиблених європейських політичних, військових та економічних інтеграційних процесів.

З вище наведеного можна зробити такі загальні висновки:

У другій половині XX – на початку XXI століть Велика Британія демонструє спадкоємність в політиці національної безпеки в плані відповіді на основні загрози, будує свою безпеку на традиційних принципах атлантизму, має міцну позицію в НАТО, співпрацює і має намір продовжувати співпрацювати з союзниками по НАТО, європейськими країнами-сусідами і структурами ЄС, що має внести внесок в забезпечення безпеки і стабільності на європейському континенті. Велика Британія є країною, без якої подальша європейська інтеграція в галузі оборони буде малопродуктивною.

Франція також змінила незалежницьку та автономну позицію, тактику «балансування» між інтересами СРСР та США у біполярному світоустрої на використання налагоджених безпекових механізмів НАТО при паралельній посиленій розбудові європейської системи колективної безпеки, у тому числі з імовірним залученням європейських держав – нечленів НАТО та ЄС.

Політика нейтралітету, якої дотримувалися Данія та Норвегія напередодні Другої світової війни, поступилася місцем курсу на членство у НАТО.

Фінляндія залишається на позиціях нейтралітету. Швеція намагається поспідовно дотримуватись політики неприєднання. Фінляндія та Австрія репрезентують свій нейтралітет відносно вільно, тоді як Швеція дотримується суворіших принципів нейтралітету.

1. Гаджиев К. С. Введение в геополитику: Учебник. Москва: Логос, 2000. 257 с. URL: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_195.html

2. Бычкова О. Взаимоотношения ЕС и НАТО в контексте евроатлантической безопасности. *Журнал международного права и международных отношений*. 2011. № 1. С. 43–49.
3. Howorth J. Security and Defence Policy in the European Union. Basingstoke, 2007. 315 p.
4. Arah M. Evropska Unija: Vizija političnega združevanja. Ljubljana: Arah Consulting, 1995. 431 p.
5. Grant C. Strength in numbers Europe's foreign and defence policy. London: Centre for European Reform, Report, 06 September 1996. 59 p.
6. Sinnott R. European public opinion and security policy. Paris: Institute for Security Studies, July 1997. 37 p.
7. Henderson N. Birth of NATO. L.: Westview Press, 1983. 288 p.
8. Traité d'alliance et d'assistance mutuelle entre la France et le Royaume-Uni (Dunkerque, 4 mars 1947). URL: <https://www.cvce.eu/education/unit-content/-/unit/026961fe-0d57-4314-a40a-a4ac066a1801/5d5a64ab-9c7c-4e19-b528-9e53f9ce937b/Resources#1fb9f4b5-64e2-4337-bc78-db7e1978de09>
9. Foreign Relations of the United States. *Diplomatic Papers*. Volume III, 1948. Washington: Gov. print. office. 1165 p.
10. Public Record Office (Great Britain, Kew, London). Statement on Defence 1949. Memorandum. CAB 129/32/21 CP (49) 21. URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/SearchUI/Details?uri=D7655606>
11. Public Record Office (Great Britain, Kew, London). Permanent Under Secretary's Committee: briefs on foreign policy. Code 500, file 3 (papers 4510–5016) FO 371/76385.
12. Великобритания. Эпоха реформ / под. ред. Ал. А. Громько. М.: Весь мир, 2007. 536 с.
13. Шихов Д. В. Великобритания в системе европейской безопасности: новые возможности или путь в никуда? *Вестник МГИМО*. 2015. № 2. С. 109–114. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/velikobritaniya-v-sisteme-evropeyskoj-bezopasnosti-novye-vozmozhnosti-ili-put-v-nikuda>
14. British-French summit, St. Malo, 3–4 December 1998. Joint declaration on European defence. From St. Malo to Nice. European defence: core documents. Compiled by M. Rutten. Paris: Institute for Security Studies Western European Union, 2001. 239 p.
15. Taylor Claire. Franco-British Defence Cooperation. Standard note SN/IA/5750. House of Commons Library. L.: 2010. 17 p. URL: <http://www.parliament.uk/business/publications/research/briefing-papers/SN05750/francobritish-defence-cooperation> (дата звернення 25.07.2019 р.).
16. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf (дата звернення 25.07.2019 р.).
17. Маринин А. Стратегия национальной безопасности и обзор стратегической обороны и безопасности Великобритании (2016). *Fact Military*. URL: http://factmil.com/publ/strana/velikobritaniya/strategiya_nacionalnoj_bezopasnosti_i_obzor_strategicheskoy_oborony_i_bezopasnosti_velikobritanii_2016/9-1-0-988 (дата звернення 25.07.2019 р.).
18. Климова А. С. Обеспечение британской национальной безопасности от Д. Кэмерона к Т. Мэй: стратегии и реалии. *Вестник РУДН. Серия: Политология*. 2018. Vol. 20. № 4. С. 578–594. URL: journals.rudn.ru/political-science/article/download/20401/16571
19. Britain's Invasion of Iraq Was a Mistake and Violation of UN Principles. 06.07.2016. URL: <https://www.gov.uk/government/collections/terrorism-prevention-and-investigationmeasures-act> (дата звернення 14.04.2018 р.).
20. Kanter J. Intelligence Expert: Theresa May is as Big a Threat to Britain's National Security as Jeremy Corbyn // Business Insider. 17.05.2017. URL: <http://uk.businessinsider.com/anthony-glees-theresa-may-big-a-threat-to-britain-national-security-as-jeremy-corbbyn-2017-5> (дата звернення 20.05.2018 р.).
21. Wars in Peace. British Military Operations Since 1991. RUSI. 2014. URL: https://rusi.org/sites/default/files/wars_in_peace_foreword_and_intro.pdf (дата звернення 12.05.2018 р.).
22. Пивоваров С. Ю. Модель національної безпеки і оборони Франції: можливості її адаптації до умов України: Автореферат дис ... канд. політ. наук / Спеціальність 21.01.01 – основи

національної безпеки держави (політичні науки). К.: Національний інститут проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, 2010. 24 с.

23. Valasek T. France, NATO and European defence. URL: http://www.cer.org.uk/pdf/policy-brief_eu_nato_26march08.pdf

24. Авраменко В. В. Євроатлантична політика Франції в контексті європейської доктрини безпеки та оборони. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Випуск 102 (Частина 1). С. 229–234.

25. Livre blanc sur la défense et la sécurité nationale (2013) / Direction de l'information légale et administrative, réalisée par le Ministère de la Défense. Paris, 2013. 159 p. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/Livre-blanc-sur-la-Defense-et-la-Securite-nationale%202013.pdf>

26. Франция становится частью NATINAMDS. URL: <http://vsenato.ru/franciya-stalachastyu-natinamds/> (дата звернення 25.07.2019 р.).

27. Revue stratégique: une analyse lucide et volontariste pour préparer la prochaine loi de programmation militaire. 04/12/2017 – Direction: DGRIS. URL: <https://www.defense.gouv.fr/dgris/presentation/evenements-archives/revue-strategique-de-defense-et-de-securite-nationale-2017> (дата звернення 25.07.2019 р.).

28. Колесник Д. Париж переосмислює загрози: як зміниться безпекова політика Франції. *Європейська правда*. 28 листопада 2017 року. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/28/7074291/> (дата звернення 25.07.2019 р.).

29. Борзенко Д. Відповідь на російську диверсію: як Франція змінює підходи до загроз із космосу. *Європейська правда*. 5 серпня 2019 року. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/08/5/7099289/> (дата звернення 25.07.2019 р.).

30. Советско-норвежские отношения, 1917–1955: сб. док. / Ин-т всеобщ. истории РАН [и др.]; [редкол.: А. О. Чубарьян и др.]. Москва: ЭЛИА-АРТ-О, 1997. 681 с.

31. Ристе У. История внешней политики Норвегии. Москва: Весь Мир; [ОАО Тип. «Новости»], 2003. 413 с.

32. Skodvin M. Norwegian neutrality and the question of credibility. *Scandinavian journal of history*. 1977. Vol. 2. № 1/4. P. 123–145.

33. Lammers K. C. Denmark's Relations with Germany since 1945. *Denmark's policy towards Europe after 1945: history, theory and options* [eds.: Hans Branner, Morten Kelstrup]. Odense, 2000. P. 260–281.

34. Johnsson H.-I. Sverige i fokus. Stockholm: Svenska institutet, 1996. 240 s.

35. Павленко В. Воєнно-політична інтеграція країн Скандинавії в архітектурі європейської безпеки після Другої світової війни. *Європейські історичні студії*. 2017. № 8. С. 39–52. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/номер-8/> (дата звернення 25.07.2019 р.).

36. Public Record Office (Great Britain, Kew, London). Fortnightly Economic Report. Memorandum. CAB 129/25/7 CP (48) 67. URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/SearchUI/Details?uri=D7655343>

37. Public Record Office (Great Britain, Kew, London). The Anglo-Norwegian Fishery Dispute. Memorandum. CAB 129/30/27 CP (48) 257. URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/SearchUI/Details?uri=D7655533>

38. Lange C. Political unification and the Nordic Council. *Cooperation and Conflict*. 1965. Vol. 1. No 2. P. 94–95.

39. Einhorn E. S. The Reluctant Ally: Danish Security Policy, 1945–49. *Journal of Contemporary History*. 1975. Vol. 10. № 3. P. 493–512.

40. Отношения Швеции и НАТО. По материалам: http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52535.htm?selectedLocale=en#. URL: <http://vsenato.ru/otnosheniya-shvecii-i-nato/> (дата звернення 25.07.2019 р.).

41. Малмквист Х. Швеция и НАТО: 23 года спустя. *Вестник НАТО*. 11.01.2018. URL: <https://www.nato.int/docu/review/2018/Also-in-2018/sweden-and-nato-23-years-down-the-road-defence-security/RU/index.htm> (дата звернення 25.07.2019 р.).

42. Отношения Финляндии и НАТО. По материалам: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49594.htm?selectedLocale=en#. URL: <http://vsenato.ru/otnosheniya-finlyandii-i-nato/> (дата звернення 25.07.2019 р.).
43. Berdal M. The United States, Norway and the Cold War, 1954–1960 / M. Berdal; [foreword by Olav Riste]. New York; London : St. Martin's Press ; Macmillan, 1996. XIX, 268 p.: maps. – (St. Antony's series).
44. Юссіла О. Від Великого Князівства до сучасної держави : політична історія Фінляндії від 1809 року / О. Юссіла [та ін.]; [пер. з фін. М. Гаутала, В. Пилипенко ; ред. пер. Т. та К. Тищенко]. Київ: Унісерв, 2002. 407 с.
45. Bundesverfassungsgesetz über die Neutralität Österreichs vom 26. Oktober 1955. *Bundesgesetzblatt*. 1955. No 211. 1 s.
46. Blasi W. Die Entwicklung der Österreichischen Neutralität in den Jahren 1945 bis 1955 unter Berücksichtigung der Haltung der SPÖ und ÖVP. Wien.: Interne Information zur Sicherheitspolitik, 2001. № 12. S. 2–10.
47. Memorandum über die Ergebnisse der Besprechung zwischen der Regierungsdelegation der Republik Österreich und der Regierungsdelegation der Sowjetunion 15. April 1955. *Österreich im 20. Jahrhundert: in 2 Bänden* / R. Steiniger, M. Gehler (Hrsg.). Wien.: Böhlau-Studien-Bücher, 1997. Band 2: Vom Weltkrieg bis zur Gegenwart. S. 242–254.
48. Папенко Н., Папенко Є. Політика Австрійської республіки щодо статусу постійного нейтралітету (1945–1955 рр.). *Європейські історичні студії*. 2016. № 4. С. 192–208. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/nataliya-papenko-yevgen-papenko-polityka-avstrijskoyi-respubliki-shhodo-statusu-postijnogo-nejtralitetu-1945-1955-rr/>
49. Pelinka A. Nach der Windstille: Eine politische Autobiografie. Wien, Braumüller Lesethek, 2009. 240 S.
50. Вдовенко В. М. Політика нейтралітету і позаблоковості в сучасній архітектурі європейської безпеки: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. 22 с.
51. ESDP and Austria: Security policy between engagement and neutrality / Gunther Hauser. New Brunswick (N.J.), London: Transaction Pb., 2006. P. 207–245.
52. Bischof G. Of Dwarfs and Giants: From Cold War Mediator to Bad Boy of Europe–Austria and the U.S. in the Transatlantic Arena (1990–2013). Austria's International Position after the End of the Cold War. *Contemporary Austrian studies*. 2013. Vol. 22. P. 13–52.
53. Сафар'янс Є. Австрія у складі Європейського Союзу. *Європейські історичні студії*. 2015. № 2. С. 92–102. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/yevgenij-safar-yans-avstriya-u-skladi-yevropejskogo-soyuzu/> (дата звернення 25.07.2019 р.).

ПОДІЇ

ВСЕУКРАЇНЬСКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ, БЕЗПЕКОВИЙ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР»

З ініціативи кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса 23 квітня 2019 року на базі Хмельницької філії «Бізнес-інноваційний центр «ДонНУ-Поділля» відбулась Всеукраїнська науково-практична конференція «Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір», присвячена пам'яті Волкова В'ячеслава Дмитровича – кандидата юридичних наук, професора, член-кореспондента Національної академії правових наук України, Заслуженого працівника освіти України, засновника та першого декана економіко-правового факультету Донецького національного університету.

Співорганізаторами заходу виступили Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький університет управління та права, Донецький регіональний науковий центр НАПрН України.

Метою проведення конференції стало висвітлення нових наукових поглядів, аналіз актуальних проблем, обмін досвідом з питань правового забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір.

В роботі конференції взяли участь понад 100 учасників: представників закладів вищої освіти України, органів державної влади (Служби безпеки України, Національної поліції України, Міністерства юстиції України, Міграційної служби України), адвокатів.

Робота Всеукраїнської науково-практичної конференції розпочалася з вітального слова організаторів заходу. Першим звернувся до усіх присутніх доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, ректор ДонНУ імені Василя Стуса **Роман Федорович Гринюк**. У вітальному слові Роман Федорович зазначив, що особливість таких зустрічей в можливості ближче познайомитися з колегами з різних міст та обговорити низку як наукових тем, так і актуальних робочих питань, і що надзвичайно приємно проводити захід саме на Хмельнич-

чині, тому що «ми – партнери, які готові разом працювати на спільну справу, пов'язану з розвитком юридичної науки та освіти в цілому».

Ректор Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки, Заслужений працівник освіти України, доктор технічних наук, професор, генерал-майор **Олег Миколайович Шинкарук** у зверненні до присутніх наголосив, що має честь бути співорганізатором такої потужної конференції, у якій представлена така кількість закладів вищої освіти України. Також Олег Миколайович наголосив, що тема зустрічі має не лише наукове значення, а й надзвичайно практико-орієнтовану складову, вивчений досвід та питання у майбутньому можуть бути застосовані у діяльності державної прикордонної служби.

Висловив свої сподівання на плідну та якісну роботу на заході й доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, ректор Хмельницького університету управління та права **Олег Миколайович Омельчук**. Олег Миколайович зауважив, що обрані теми є надзвичайно актуальними на фоні подій, що розгортаються в Україні.

У своєму вітальному слові доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, голова Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, в. о. декана юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса **Антоніна Григоріївна Бобкова** долучилася до привітань та зауважила, що важливо почути одне одного: «Ми усі разом робимо спільну справу: це і навчання студентів, і робота викладачів наших вузів, і реагування на ті виклики та ситуації, які відбуваються сьогодні у державі та є актуальними. У нас багато спільного. Хотілося б, що після цієї зустрічі усе тільки примножувалося, а конференція стала початком плідної співпраці. Адже усі, хто сьогодні зміг прийти, усі, хто відгукнувся на цей захід взяли активну участь, щоб в результаті ми могли проговорити про наш завтрашній день, що ми бачимо та в що віримо, й те чому ми можемо присвятити наступні роки свого життя та діяльності». А також Антоніна Григоріївна розповіла про Донецький регіональний науковий центр Національної академії правових наук, який сьогодні знаходиться у Вінниці, хоча об'єднує 4 області України (Дніпропетровську, Донецьку, Луганську і Запорізьку) та має величезну кількість науковців, тому запросила приєднатися до потужного наукового арсеналу, до співробітництва як на рівні факультету, так і на рівні регіонального центру.

Завершив відкриття конференції кандидат сільськогосподарських наук, в. о. директора філії Донецького національного університету імені Василя Стуса «Бізнес-інноваційний центр «ДонНУ-Поділля» **Прус Леонід Іванович**, наголосивши на важливості таких зустрічей та знаковості для філії проведення заходу.

Робота конференції була організована у формі двох сесій та чотирьох пленарних дискусій-обговорень:

Забезпечення національної безпеки в умовах європейського та євроатлантичного курсу України (спікерами виступили доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, голова Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, в. о. декана юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса **Бобкова Антоніна Григоріївна**, яка підняла питання екологічної безпеки та екологічного підприємництва; та кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса **Турченко Ольга Григорівна**, яка звернула увагу присутніх на проблеми забезпечення національної безпеки в умовах європейського та євроатлантичного курсу України);

Механізми та практика захисту економічних інтересів України (спікери – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса **Захарченко Андрій Миколайович**, котрий наголосив на проблемах імплементації у законодавство України рекомендацій Організації економічного співробітництва та розвитку з питань корпоративного управління у державному секторі економіки, та кандидат наук з державного управління, завідувач відділу з питань законотворчості та наукових експертиз науково-дослідної частини Хмельницького університету управління та права **Шевчук Інна Володимирівна**, яка визначила перспективи співпраці України з МВФ в умовах забезпечення економічної безпеки держави);

Прикордонне співробітництво регіонів. Трудова та інтелектуальна міграція (спікер – начальник відділу організації запобігання нелегальній міграції, реадмісії та видворення Управління Державної міграційної служби України в Хмельницькій області **Мартянова Руслана Анатоліївна**, яка організувала дискусію навколо проблем трудової та інтелектуальної міграції як загрозах національній безпеці);

Забезпечення доступу до правосуддя і захисту прав (спікери – Голова Хмельницького апеляційного суду **Болотін Сергій Миколайович** та суддя Вінницького апеляційного суду **Панасюк Олександр Сергійович**, котрі звернули увагу присутніх на новели цивільного процесуального законодавства щодо забезпечення Європейських стандартів дотримання принципів змагальності і диспозитивності).

Окрім того, представники ЗВО обговорили питання взаємодії між закладами вищої освіти щодо формування правової культури майбутніх фахівців.

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції рекомендовані до друку вченою радою юридичного факультету Донецького національного уні-

верситету імені Василя Стуса (протокол № 9 від 15.05.2019 року) та розміщені за посиланням <http://journals.donnu.edu.ua/index.php/IsoUk/issue/view/214>

О. Г. Турченко
завідувач кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

ОГЛЯД РЕЗУЛЬТАТІВ КРУГЛОГО СТОЛУ «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ТА ЄДНОСТІ ЮРИСДИКЦІЙ СУДІВ ЯК ФУНДАМЕНТ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ»

25 червня 2019 року в приміщенні Сьомого апеляційного адміністративного суду відбувся круглий стіл на тему «Забезпечення конституційних гарантій незалежності суддів та єдності юрисдикцій судів як фундамент правової демократичної держави».

Круглий стіл був організований кафедрою теорії та історії держави і права та адміністративного права юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса разом з Сьомим апеляційним адміністративним судом та Вінницьким апеляційним судом.

В роботі круглого столу взяли участь науковці та судді, які виступили експертами та спеціалізуються у вирішенні правових питань, пов'язаних з конституційною незалежністю суддів та єдністю судової практики в Україні задля розвитку правової демократичної держави.

Відкрив круглий стіл голова Сьомого апеляційного адміністративного суду **В. М. Кузьмишин**, підкресливши, що напередодні Дня Конституції питання розмежування повноважень судів є закономірним, адже у нашій країні існують різні види судових юрисдикцій, при цьому важливим є забезпечення єдності усіх судових інституцій, що буде міцним фундаментом для побудови правової держави. Зустріч суддів та науковців у контексті теми єдності судів та незалежності судової влади є дуже важливою, оскільки оцінка різнобічних поглядів дає повну картину розуміння спільних точок дотику і шляхів розвитку.

З вітальним словом до учасників круглого столу звернувся ректор Донецького національного університету імені Василя Стуса, член Конституційної комі-

сії (2015–2019 рр.), заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор **Р. Ф. Гринюк**, зазначивши, що реформування має зачепити і судову владу, і другий розділ Конституції України, і децентралізацію влади.

Також привітали учасників очільник Вінницького апеляційного суду **С. К. Медвецький** та суддя цього суду **О. С. Панасюк**, голова Вінницького окружного адміністративного суду **О. В. Вільчинський**, в. о. декана юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса, заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України **А. Г. Бобкова** та завідувач кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права, кандидат юридичних наук, доцент **А. Є. Краковська**, які відзначили важливість винесених на обговорення проблем у зв'язку з реформуванням судової гілки влади, забезпечення її діяльності та єдності судової практики.

У ході першої сесії ректор ДонНУ імені Василя Стуса **Роман Гринюк** та доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права, канд. юрид. наук, доцент **Ірина Щебетун** окреслили основні наукові доктрини розмежування юрисдикцій судів відповідно до конституційного принципу спеціалізації. Особливу увагу І. Щебетун звернула на незалежність судів як гарантію верховенства права, інтересів суспільства та правопорядку в державі. На її думку, реалізація гарантій здійснення правосуддя є необхідною передумовою належного виконання судом своїх конституційних функцій щодо забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження й забезпечення яких є головним обов'язком держави. Право на незалежний і безсторонній суд гарантовано статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: суддівська незалежність у міжнародно-правовому аспекті – це не тільки право людини на незалежний суд, але й обов'язок держави та суду бути незалежним в процесі прийняття рішень, неупереджено виконувати свої функції, та відповідно, обов'язок держави забезпечувати таку незалежність суду від зовнішнього втручання не лише на законодавчому рівні, але і фактично, в тому числі шляхом забезпечення матеріальних та соціальних гарантій незалежності судді, його особистої безпеки та безпеки членів його сім'ї. В теорії права є загальноприйняте визначення поняття правових гарантій: по-перше, це певні умови, за яких можлива найповніша і всебічна реалізація особою своїх прав; по-друге, це засоби, які ефективно забезпечують охорону її прав від незаконних посягань. Тобто гарантії як загально-правове поняття є системою умов та засобів, за допомогою яких суб'єкт реалізовує своє право.

У зарубіжній юридичній доктрині гарантії незалежності суддів досліджуються у межах конституційного права як конституційно-правові гарантії принципу незалежності суддів. Так, існує думка щодо розмежування гарантій незалежності судової влади як гарантії незалежності системи судових органів та гарантії

незалежності суддів. В широкому розумінні поняття «гарантії» може охоплювати всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів (умов, засобів, способів, прийомів та методів), які спрямовані на справжню реалізацію прав, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення і захист прав від порушень. Гарантії суддівської незалежності покликані забезпечити свободу внутрішнього переконання суддів під час розгляду справ. Як приклад: у доктрині Литовської Республіки гарантії незалежності суддів та судів є неподільними та спрямовані, у першу чергу, на забезпечення прав і свобод людини, а вже потім на права і свободи судді. У сучасній вітчизняній юридичній доктрині спостерігається плюралізм підходів до визначення змісту поняття «гарантії незалежності суддів».

В Україні сьогодні відсутній комплексний підхід до визначення зазначеного поняття. У зв'язку з цим доповідач запропонувала зміст принципу незалежності суддів. По-перше, незалежним є той суддя, який у своїй діяльності під час здійснення судочинства керується не чиймись рекомендаціями, указівками, порадами, наказами, а кориться виключно вимогам законів. Незалежність суддів та підкорення їх лише закону виявляється у процесуальному режимі внутрішньо-судових відносин складу суду, що розглядає справу, відносин з учасниками судової справи, вищими судовими органами, усіма організаціями, посадовими особами й громадянами, який унеможлиблює втручання в діяльність судді при здійсненні правосуддя. По-друге, суддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Мається на увазі заборона будь-яких дій щодо суддів незалежно від форми їх вияву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню судьями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо. Для цього суддя повинен мати комплекс власних моральних переконань і настанов щодо необхідності розгляду відповідних справ на підставі закону, не піддаючись жодному зовнішньому тиску. По-третє, суддя під час розгляду справи оцінює докази за внутрішнім переконанням на підставі закону, що є передумовою прийняття законного та справедливого судового рішення. Тобто, можна окремо виділяти внутрішню незалежність і незалежність у межах судової системи. Також були названі ознаки принципу незалежності суддів, а саме: незалежність суддів не абсолютна, вона обмежена законом, процедурними рамками, у межах яких здійснюється судова влада; незалежність суддів легітимна лише в процесі здійснення процесуальної діяльності судді; зміст незалежності суддів включає також елемент особистісної незалежності суддів; незалежність судді передбачає незалежність як від зовнішнього (від факторів, що містяться за межами судової системи), так і внутрішнього (від факторів усередині самої судової системи) впливу на процес прийняття

суддею рішення зі справи; за посягання на незалежність суддів передбачено найбільш серйозний вид відповідальності – кримінальну відповідальність.

Було зазначено, що незалежність судді необхідно відрізнити від його самостійності, оскільки самостійність судді передбачає вільну його участь у дослідженні оцінки доказів, обговоренні й прийнятті рішення відповідно до закону та власних переконань, а незалежність судді означає здійснення ним своїх повноважень, процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, а також невідповідності будь-кому. Принцип незалежності суддів має особливе значення й вияв саме для суддів адміністративної спеціалізації. Це пов'язано насамперед з тим, що адміністративні суди завжди вирішують справи, однією зі сторін у яких є суб'єкт владних повноважень. Загалом у сучасній юридичній літературі недоторканність суддів є одним із найбільш спірних принципів. А питання недоторканності суддів залишаються в центрі уваги як законодавця, так і правників та громадськості. Реальний стан незалежності судової влади в державі можна оцінити за наявності таких елементів, як зовнішня незалежність; внутрішня незалежність; матеріальні і соціальні гарантії незалежності, забезпечені державою; демонстрація суддями незалежності своїх дій задля формування довіри до судової влади.

Суддя-експерт **Олександр Панасюк** з питання міжінстанційної та міжюрисдикційної комунікації суддів як запоруки втілення принципу їх незалежності зазначив, що останніми роками судова влада України демонструє великий прогрес у розвитку комунікації органів судової системи зі ЗМІ, громадськістю та громадянським суспільством. Створення рішенням ВРП від 08 липня 2017 року прес-центру судової влади України вивело таку комунікацію на якісно новий рівень, забезпечило можливість судам незалежно від їх територіального, юрисдикційного чи інстанційного розташування невідкладно, без додаткових зусиль поширювати соціально значиму інформацію про їхню діяльність на всеукраїнському просторі. У багатьох судах працюють прес-служби, прес-секретарі, чи принаймні є особи, відповідальні за комунікацію. У кожному суді запроваджено посади суддів-спікерів. За сприяння наших іноземних партнерів постійно проводяться конференції, круглі столи, тренінги для суддів-спікерів, прес-секретарів, голів судів та керівників апаратів щодо підвищення рівня зовнішньої комунікації. Безумовно, це дуже важливий вектор діяльності судової влади в цілому та кожного суду зокрема, який забезпечує зростання рівня довіри до суду, як одного з найважливіших чинників незалежності суддів.

На думку доповідача, захопившись заходами зовнішньої комунікації, останнім часом надто мало уваги приділяється питанню налагодження внутрішньої міжюрисдикційної та міжінстанційної комунікації самих суддів. Виникає навіть питання про те, чи взагалі потрібна така комунікація, адже в судовій системі відсутня внутрішня ієрархія, судді незалежні при здійсненні правосуддя від будь-

яких зовнішніх впливів, зокрема й своїх колег, незалежно від посад, які вони займають, в тому числі в органах суддівського врядування та самоврядування. Натомість частина четверта статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» імперативно визначає вісім позицій, якими забезпечується єдність системи судоустрою, зокрема пункт 8 цієї частини відносить вирішення питань внутрішньої діяльності судів до компетенції органів суддівського самоврядування, а Розділ VIII Закону визначає його загальні засади, організаційні форми та повноваження органів.

О. Панасюк зазначив, що єдність і цілісність судової влади забезпечується як зовнішніми чинниками, до яких зокрема належить правове регулювання її діяльності, так і відповідними внутрішніми механізмами. Одним із таких внутрішніх механізмів і є організація міжюрисдикційної та міжінстанційної комунікації самих суддів, в тому числі на регіональному рівні.

Відсутність законодавчо встановлених механізмів (окрім як в межах органів суддівського самоврядування) комунікації між суддями незалежно від їх інстанційної та юрисдикційної приналежності зумовила формування методів та форм такої комунікації самими суддями, що є безумовним свідченням її важливості та необхідності.

Наприкінці доповіді суддя-експерт запропонував власне бачення щодо кінцевої мети, тобто результатів налагодження внутрішньої міжінстанційної та міжюрисдикційної комунікації суддів Вінницької області, яке дасть змогу: визначити реальних лідерів системи судоустрою у регіоні; оперативно виявляти виклики, які виникають перед судовими установами та суддями у результаті соціально-економічних і політичних процесів, що відбуваються в суспільстві, а також загрози, які ці процеси можуть нести незалежності і недоторканності суддів, в тому числі особистій безпеці суддів та членів їх сімей; розробити систему заходів, які дадуть змогу оперативно та ефективно реагувати на такі виклики і загрози; на належному рівні забезпечити представництво інтересів суддівського корпусу Вінниччини в органах суддівського врядування та самоврядування; розвивати партнерство між представниками судової гілки влади та регіональних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства задля втілення конституційного принципу верховенства права. В решті, розвиток внутрішнього діалогу між суддями сприятиме підвищенню авторитету судової влади у регіоні і, як наслідок, зміцненню незалежності і недоторканності суддів як запоруки правової демократичної держави.

Питання незалежності та розмежування юрисдикцій стало ключовим під час другої та третьої сесій круглого столу. Доповідачами, крім О. Панасюка, стали голова Ладжинського міського суду Вінницької області Тетяна Волошина, суддя Сьомого ААС Олег Сушко, Суддя ВОАС Костянтин Яремчук та в. о. декана юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса Антоніна Бобкова.

Т. Волошина у своїй доповіді зазначила, що питання забезпечення безпеки суддів, охорони судів та осіб, які беруть участь у судочинстві є на сьогодні одним з ключових напрямів уваги. Людина, її життя, здоров'я і безпека є найвищою соціальною цінністю. Саме з метою захисту людини державою закріплено у Конституції, а також інших законодавчих актах найважливіші права людини. До їх числа, зокрема належить право на охорону життя та здоров'я в процесі трудової діяльності, яке реалізується шляхом створення безпечних умов праці.

Доповідачка наголосила, що як показує практика, професійна діяльність суддів є небезпечною. Це проявляється у тому, що останнім часом спостерігається збільшення випадків нападів на суддів та членів їх сімей, завдання шкоди їх життю, здоров'ю чи майну, часті випадки пошкодження приміщень судів. Також існують непоодинокі випадки неправомірного впливу, тиску, погроз, втручання заінтересованих осіб у вирішенні судової справи на їх користь чи користь інших осіб.

Наприкінці доповіді констатовано, що попри законодавчі вимоги, численні звернення Ради суддів України та З'їзду суддів України ситуація зі станом забезпечення охорони судів, забезпечення особистої безпеки суддів та членів їх сімей, працівників суду, забезпечення безпеки учасників судового процесу залишається вкрай критичною. А це в свою чергу дає підстави стверджувати, що в Україні існують деякі проблеми у гарантуванні права судді як особливого суб'єкта службово-трудових відносин на безпечні і здорові умови праці (охорона приміщень судів та помешкань суддів). Ці проблеми створюють реальну загрозу для стабільності та надійності функціонування судової гілки влади взагалі, адже як стверджувалось вище, безпека судді та членів його сім'ї є обов'язковою передумовою та складовою частиною, зокрема таких основоположних принципів (засад) судочинства як: незалежність, безсторонність та справедливість суду. Безпека суддів та охорона приміщень судів є однією з основних гарантій незалежності суддів та системи правосуддя в цілому.

Суддя Сьомого апеляційного адміністративного суду *Олег Сушко* особливу увагу в своїй доповіді приділив проблемам визначення адміністративної юрисдикції та шляхам розмежування компетенції між різними видами судочинства. Він зазначив, що ч. 1 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Для розгляду вказаних категорій справ в Україні утворені та діють суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди, зокрема, з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди. Питання визначення юрисдикції для різних видів судочинства вирішено у чинному процесуальному законодавстві – КАС України, ЦПК України, ГПК України та КПК України. Однак, незважаючи на це, останнім часом усе більше

виникає юрисдикційних конфліктів під час розгляду справ судами. Навіть такий інструмент їх вирішення, як рішення Великої Палати Верховного Суду, не завжди справляється із кількістю подібних справ. Зміни процесуального законодавства, запроваджені у грудні 2017 року, у частині вирішення юрисдикції судів, визначили єдиний інструмент вирішення такого конфлікту як судові рішення, прийняте Великою Палатою Верховного Суду. Крім цього, законодавець більш чітко визначив юрисдикцію судів у відповідності до предмету спору та увів такий інститут як пов'язані вимоги із основним спором. Однак, нажалі через такі новели юрисдикційні конфлікти не зменшились, і постало питання удосконалення або запровадження нового механізму їх вирішення.

Наприкінці своєї доповіді О. Сушко запропонував як можливий варіант вирішення таких конфліктів – внесення законодавчих змін щодо компетенції судів. Але у цьому випадку необхідною буде єдина позиція наукового середовища щодо розмежування юрисдикцій, і запропоновані ним же можливі законодавчі зміни. Інший шлях вирішення проблеми є дещо ризикованим, але можливим з точки зору доступу до правосуддя – надання права Верховному Суду у разі виявлення невідповідності юрисдикції у певній справі і за відсутності іншого, приймати у таких спорах остаточне судові рішення. Нині серед варіантів вирішення юрисдикційних конфліктів здається можливим відновлення інституту Постанов Пленумів Верховного Суду, для того, щоб за наслідками узагальнення усієї судової практики у певних категоріях справ, а не за наслідками розгляду однієї із них, приймати рішення щодо їх юрисдикції.

Суддя Вінницького окружного адміністративного суду **Костянтин Яремчук** акцентував увагу на розмежуванні судової юрисдикції в розрізі практики Верховного Суду. Суддя-експерт зазначив, що у Законі України «Про судоустрій і статус судів» йдеться про те, що висновки щодо застосування норм права, які викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, а також враховуються й іншими судами при застосуванні таких норм права. Ця норма містить імперативну вказівку на необхідність врахування судами загальної юрисдикції висновків щодо застосування норм права, які викладені у постановках Верховного Суду. Тому для суддів місцевих судів практика Верховного Суду в частині визначення судової юрисдикції є особливо цінною (є певним дорозказом).

В. о. декана юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса **А. Г. Бобкова** у своїй доповіді акцентувала увагу на удосконаленні господарського законодавства як умови єдності судової практики. При цьому наголошувалось, що застосування судами господарського законодавства має ґрунтуватись на статтях 42 і 19 Конституції України та враховувати ключовий принцип господарювання, за-

кріпленій статтею 6 Господарського кодексу, а саме «свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом». Доповідачка зазначила, що загально-визнаним фактом є те, що Господарським кодексом України врегульовано відносини, які є самостійними, відокремленими та спеціальними відносно інших галузей законодавства. Господарський кодекс України вже зайняв усталене місце в законодавстві України, тісно поєднавшись з сотнями інших нормативно-правових актів, що містять посилання на нього. Цей Кодекс широко використовується в практичній діяльності суб'єктів господарювання і інших учасників господарських відносин та судовій практиці.

Разом з тим низка положень Господарського кодексу України на сьогоднішній день потребує уточнення, конкретизації чи доопрацювання, узгодження з Цивільним кодексом України, імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. З 2005 року в Господарський кодекс України внесено 102 правки, зміни чи доповнення, але майже всі вони похідні, подекуди взагалі не обґрунтовані, бо внесені при прийнятті законів, що не мають жодного відношення до відповідних статей Кодексу, і серед них жодної зміни, спрямованої саме на усунення зазначених проблем.

Аналіз практики застосування норм Господарського кодексу України, численні наукові дослідження господарсько-правового спрямування стали основою для підготовки сотень пропозицій з удосконалення цього Кодексу, які неодноразово передавались в різні органи державної влади для ознайомлення та використання у правотворчій діяльності. Проте всі вони залишаються без уваги, що є однією з причин наявності у судовій практиці одних і тих самих позовів протягом багатьох років.

А. Бобкова висловила напрацьоване вченими-господарниками бачення удосконалення господарського законодавства. Реальним варіантом вирішення зазначених проблем є підготовка нової редакції Господарського кодексу України, правовою метою якого є укріплення системи правових засобів, спрямованих на забезпечення рівних умов, стабільності і ефективності господарювання для всіх учасників господарських відносин, задоволення і захист інтересів таких учасників, а економічною метою – забезпечення зростання ділової активності суб'єктів господарювання, забезпечення узгодженості і координації дій господарюючих суб'єктів, їх зацікавленості у розвитку підприємництва і на цій основі забезпечення підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальної спрямованості.

При цьому зазначалось, що основними завданнями удосконалення господарського законодавства можуть бути:

закріплення європейсько-орієнтованої моделі державного регулювання господарських відносин з урахуванням політики співпраці з іншими міжнародними інституціями (МВФ, СБРР тощо);

оновлення кодифікації господарського законодавства з урахуванням змін у економічному середовищі, що відбулися протягом останнього десятиріччя та заходів щодо дерегуляції;

усунення розбіжностей між положеннями Господарського кодексу України та Цивільного кодексу України;

забезпечення сталості практики розгляду господарських спорів, напрацьованої господарським судочинством;

закріплення сучасних принципів взаємодії держави із суб'єктами господарювання, особливо підприємцями з урахуванням досвіду найбільш розвинутих економік світу;

узгодження заходів щодо дерегуляції господарського законодавства із засадами державної економічної політики та принципами господарювання;

скасування окремих законів у сфері господарської діяльності шляхом включення їх положень до Господарського кодексу України.

На думку А. Бобкової необхідними кроками у цьому напрямі мають бути: 1) обґрунтування нових принципів взаємодії держави та бізнесу, що мають знайти відображення на рівні кодифікації господарського законодавства України з урахуванням потреб євроінтеграції та спрощення умов ведення бізнесу; 2) обґрунтування напрямів систематизації господарського законодавства з урахуванням зменшення кількості актів регулятивного впливу, спрощення правозастосування, усунення колізій та прогалин, покращення праворозуміння; 3) виявлення недоліків Господарського кодексу України у зв'язку із розбіжностями із окремими положеннями Цивільного кодексу з урахуванням судової практики та особливостей господарських відносин відносно споживчих відносин; 4) розроблення нової редакції Господарського кодексу України; 5) підготовка змін та доповнень до положень інших актів господарського законодавства, що оновлюються чи скасовуються у результаті прийняття нової редакції Господарського кодексу України.

А. Бобкова висловила впевненість, що такий шлях оновлення господарського законодавства буде запорукою єдності судової практики та скороченню звернень суб'єктів господарювання до судової форми вирішення спорів.

Активну участь в обговоренні питань круглого столу взяли завідувач кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права, канд. юрид. наук, доцент **О. Г. Турченко**, в. о. завідувача кафедри господарського права, канд. юрид. наук, доцент **Ю. М. Павлюченко**, доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права, канд. юрид. наук, доцент **Ю. О. Костенко**, а також голова Господарського суду Вінницької області **Ф. Ф. Колбасов** та судді всіх юрисдикцій Вінницької області.

Всього в роботі круглого столу взяли участь понад сорок вчених та суддів з Вінниці, Житомира, Могильов-Подільська, Хмельницького, Калинівки, Тульчи-

на, Жмеринки та інших міст і районів Вінницької та Хмельницької областей; заслухано та обговорено понад 15 виступів. На завершення учасники круглого столу зазначили позитивний вплив цього заходу і запропонували ідею підписання меморандуму між учасниками зустрічі про забезпечення єдності судових юрисдикцій.

А. Є. Краковська
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
та адміністративного права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

АНОТАЦІЇ

Амелічева Л. П. *Гідна праця: теоретико-правовий погляд на проблему її регулювання.* – С. 3.

Стаття присвячена характеристиці гідної праці в сучасних умовах розвитку України. Автором аналізуються норми внутрішньодержавного законодавства про працю й актів договірною характеру, що регулюють відносини у сфері гідної праці, й безпосередньо стосуються централізованого, локального (колективно-договірною) методів регулювання зазначених відносин.

Основними результатами проведеного дослідження є висновки щодо змісту поняття «гідна праця» через основну правову конструкцію понятійного апарату трудового права «трудова відносина», розробка пропозицій щодо вдосконалення норм чинного КЗпП України під впливом концепції гідної праці.

Дудоров О. О., Мовчан Р. О. *Порушення обмежень щодо одержання подарунків: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства.* – С. 12.

У статті розглянуті найбільш актуальні питання, які виникають при кваліфікації адміністративного проступку, передбаченого ст. 172-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків». За результатами дослідження сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення антикорупційного законодавства, спрямовані на підвищення ефективності відповідної адміністративно-правової заборони.

Стаднік І. В. *Функціональна дієвість механізму правового регулювання господарських відносин.* – С. 22.

Стаття присвячена аналізу поняття та видів функцій механізму правового регулювання господарських відносин, що забезпечують його дієвість. Визначено поняття функцій механізму правового регулювання господарських відносин. Доводиться, що механізм правового регулювання господарських відносин виконує низку особливих функцій, зокрема ідеологічну, інтегративну, моделювання, трансляційну, перетворення.

Новошицька В. І. *Щодо вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна у складі збитків у сфері господарювання.* – С. 28.

Статтю присвячено дослідженню питання щодо однієї із складових збитків у сфері господарювання – вартості втраченого, пошкодженого або знищеного

майна, визначеної відповідно до вимог законодавства. Наголошується, що досліджувана складова збитків стосується саме вартості майна господарсько-виробничого призначення, у тому значенні, яке воно має у цій сфері. Звертається увага на відмінності між поняттями «втрачене майно», «знищене майно», «пошкоджене майно» та на різне визначення цієї складової збитків у ст. 224 та 225 ГК України. Обґрунтовується, що включення до складу збитків вартості пошкодженого майна може бути прийнятним у тому випадку, якщо внаслідок пошкодження майна його якість змінилася настільки, що воно не може бути використаним за первісним призначенням, в інших випадках мова повинна йти про відшкодування вартості витрат на усунення таких пошкоджень.

На основі проведеного аналізу запропоновано уточнення положень стосовно складу збитків у сфері господарювання щодо вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна.

Павлюченко Ю. М., Кошевець А. А. *Правова робота з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарських договорів.* – С. 35.

Статтю присвячено дослідженню правової роботи з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарських договорів, зокрема на аграрному ринку. На основі аналізу положень Господарського кодексу України, Цивільного кодексу України та судової практики з розгляду справ про відшкодування збитків розглянуто зміст правової роботи щодо встановлення, розрахунку та доказування кожної складової збитків, виявлено неоднозначний підхід суду до оцінки доказів щодо наявності причинно-наслідкового зв'язку між збитками у вигляді додаткових витрат, недержаного прибутку (втраченої вигоди) та фактом порушення господарського договору.

На основі проведеного дослідження запропоновано визначення правової роботи з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарських договорів, та конкретизовано положення стосовно змісту такої роботи щодо кожної складової збитків.

Дорошенко Л. М. *Способи усунення дедлока як різновиду корпоративних конфліктів.* – С. 45.

У статті наведено характеристику дедлока як різновиду корпоративних конфліктів. Проаналізовано коло можливих способів усунення таких корпоративних конфліктів. Виявлено проблеми розвитку законодавства та тенденції розвитку судової практики у сфері розв'язання відповідних корпоративних спорів.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції з удосконалення законодавства щодо способів усунення дедлока в корпоративних підприємствах.

Павлюк С. М. *Щодо договірнього регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні.* – С. 54.

У статті досліджено особливості договірнього регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні, визначено напрями вдосконалення відповідного транспортного законодавства. На підставі аналізу законодавства України, вітчизняних та іноземних наукових джерел обґрунтовано пропозиції щодо регламентації правового статусу учасників такого перевезення, розширення видів таких договорів новими договірними конструкціями, закріплення на рівні законодавства особливостей укладення договорів, що опосередковують перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні, в електронній формі.

Оверковський К. В. *Щодо визначення поняття «права промислової власності».* – С. 63.

У статті досліджується питання визначення поняття і сутності прав промислової власності. На основі аналізу результатів загальнотеоретичних і спеціальних наукових досліджень, чинного законодавства досліджено поняття «права промислової власності». Запропоновано уточнення поняття «права промислової власності» у широкому та вузькому розуміннях, надається визначення майнового права на об'єкт промислової власності.

Кулик О. І. *Ознаки стимульованих суб'єктів у сфері виробництва енергії з використанням альтернативних джерел.* – С. 72.

У статті досліджуються особливості правового статусу стимульованих суб'єктів у сфері виробництва енергії з використанням альтернативних джерел. Проаналізовано законодавство, яким визначається правовий статус стимульованих суб'єктів, а також наукову літературу стосовно цього питання.

За результатами проведеного дослідження конкретизовано ознаки, які притаманні стимульованим суб'єктам у сфері виробництва енергії з використанням альтернативних джерел.

Мовчан Р. О. *Щодо антисуспільної спрямованості самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (стаття 197-1 Кримінального кодексу України).* – С. 83.

У статті розглядається питання про антисуспільну спрямованість такого діяння, як самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 Кримінального кодексу України). Розглянуто думки вчених щодо вказаного питання, аналізується відповідний історичний та іноземний досвід.

За результатами проведеного дослідження аргументовано положення про те, що самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво на ній пер-

винно посягають на відносини власності, а тому розміщення відповідної норми саме в розділі VI Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти власності» є обґрунтованим.

Жданова І. Є. *Умови правомірності, що стосуються діяння особи, яка зазнала примусу (за змістом статті 40 Кримінального кодексу України).* – С. 92.

Здійснено аналіз суб'єктивних умов правомірності діяння особи, яка завдала шкоди правоохоронюваним інтересам, як елементу підстави вчинення діяння, передбаченого ст. 40 КК України.

Звертається увага на значення неповноліття, некритичних психічних розладів, наявності стану афекту для кваліфікації примусу. Психічна або фізична неможливість особи керувати власними діями як умова діяння, вчинюваного в стані непереборного фізичного примусу розглянута в контексті встановлення спільних та відмінних рис між поняттями «фізичний та психічний примус» та «крайня необхідність».

Запропоновано вирішення деяких проблемних питань, які виникають при визначенні відповідності діяння особи, яка зазнала примусу (у контексті ст. 40 КК України) змісту суб'єктивних умов правомірності такого діяння. За результатами проведеного аналізу зроблено відповідні узагальнення.

Щербак І. А. *Проблемні аспекти процедури повідомлення про підозру в контексті реалізації принципу верховенства права.* – С. 100.

У статті розглянуто проблемні правові питання реалізації принципу верховенства права на стадії досудового розслідування під час повідомлення про підозру, у тому числі стосовно окремих категорій осіб. Окрему увагу приділено питанню щодо суб'єктного складу осіб, які мають право складати та вручати особі у передбачений законом спосіб письмове повідомлення про підозру. Звернуто увагу на значення дотримання принципу верховенства права як основоположного, загальновизнаного принципу у кримінальному судочинстві.

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано пропозиції з удосконалення процедури повідомлення про підозру шляхом внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Атаманчук І. В. *Впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України.* – С. 109.

У статті досліджено правове забезпечення впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання здійснення судочинства у цивільних справах. За допомогою аналізу основних законодавчих вимог до реформування судової системи України обґрунтовується необхідність гармонізації

цивільного процесуального законодавства України із правовими стандартами Європейського Союзу. Приділено увагу аналізу співвідношень понять «міжнародні принципи судочинства» та «міжнародні стандарти судочинства». Зроблено висновок, що до ключових європейських стандартів, які підлягають впровадженню у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства в Україні, належать: доступність правосуддя у цивільних справах; незалежний та справедливий суд; ефективний судовий захист та виконання судових рішень. У нормотворчому процесі впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України пропонується враховувати особливості системних зв'язків національного процесуального законодавства, динаміку змін у європейських моделях цивільного процесуального регулювання здійснення судочинства.

На основі аналізу правових норм та сучасних правових поглядів принципи цивільного судочинства пропонується розглядати як основу для встановлення стандартів.

Письменна О. П. *Щодо правової основи функціонування Національної поліції України.* – С. 117.

У статті проаналізовано правову основу діяльності Національної поліції України та її територіальних органів. Виявлено правову колізію щодо призначення та звільнення керівника поліції між нормами законів України «Про Національну поліцію» та «Про центральні органи виконавчої влади» й запропоновано варіант її усунення. Відзначено важливість існування Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції та зазначено необхідність оприлюднення Положення про Департамент кадрового забезпечення для ознайомлення громадськості. Акцентовано увагу на положеннях законодавства, що передбачають дисциплінарну відповідальність поліцейських, визначено проблемні аспекти та шляхи їх усунення. Розглянуто сучасні принципи діяльності поліцейських та відзначено необхідність законодавчого закріплення нових принципів, з урахуванням зарубіжного досвіду.

Турченко О. Г. *Воєнно-політична інтеграція країн в архітектурі європейської безпеки у другій половині XX – на початку XXI століть.* – С. 123.

У статті досліджено забезпечення воєнно-політичної інтеграції країн в архітектурі європейської безпеки у другій половині XX – на початку XXI століть, а саме проаналізовано історичний досвід країн Європи у питаннях безпекового простору, виділено особливості участі у військово-політичній інтеграції в архітектурі європейської безпеки країн, що реалізовували і реалізують альтернативні підходи до забезпечення національної безпеки, зокрема, Великої Британії,

Франції, країн Північної Європи та Австрії. Особливу увагу звернено на тісний зв'язок військово-політичного зближення з процесами економічної та політичної інтеграції в Західноєвропейському регіоні. Доведено, що не дивлячись на те, що ці країни є частиною поглиблених європейських політичних, військових та економічних інтеграційних процесів, їх спільна політика безпеки направлена на захист власних національних інтересів.

ABSTRACTS

Amelicheva L. P. *Decent work: theoretical and legal view on the problem of its regulation. – P. 3.*

The article is devoted to the characteristics of decent work of decent work in modern conditions of development of Ukraine. The author analyzes the norms of domestic labor legislation and acts of a contractual nature, regulating relations in the field of decent work, and directly related to the centralized, local (collective-contractual) methods of regulation of these relations.

The author revealed some significant shortcomings of legal (centralized, local, collective-contractual) regulation of social and labor relations in this area. The system of decent work concepts developed by the ILO and representatives of the science of labour law in the process of norm-setting is insufficiently used by the legislator and participants of the social dialogue. In the basic acts of the legislation only fundamental (classical) labor rights of workers are fixed in the majority, to be exact the minimum level of guarantees of these rights. As a consequence, this affects the quality of the rulemaking of local acts and acts of a contractual nature at the General, sectoral, territorial levels on the establishment of decent working conditions for employees.

Therefore, Ukraine as a member of the ILO you need to fulfill the strategic objectives of the Decent Work Agenda to ensure all components of decent work (full and productive employment, social protection, decent work, social dialogue) by establishing in domestic legislation the employment level is much higher than the minimum set by normative and legal acts in the sphere of labor remuneration, labor safety, social protection of workers etc.

The author considers decent work as the highest form of social and labor relations and one of the most complex social phenomena through the diversity and diversity of cause-and-effect relationships between its various elements and factors that determine the nature and trends of development.

The main results of this study are conclusions on the content of the concept of "decent work" through the basic legal structure of the conceptual apparatus of labor law "labor relations", development of proposals to improve the norms of the current labor Code of Ukraine under the influence of the concept of decent work.

Key words: *the right to decent work, the concept of decent work, the mechanism of legal regulation of decent work, centralized regulation, local regulation, collective-contractual regulation.*

Dudorov O. O., Movchan R. O. *Violations of restrictions on receiving gifts: problems of qualification and legislation improvement.* – P. 12.

The article deals with the most complex issues, arising in the course of qualification of an administrative misconduct provided for in Art. 172-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses "Violation of legally established restrictions on receiving gifts". According to the results of the study, scientifically grounded proposals for the improvement of anti-corruption legislation, designed to increase the effectiveness of the relevant administrative law prohibition, have been formulated.

In particular, it is suggested that the list of close persons (Article 1 of the Law of Ukraine "On the Prevention of Corruption") should be brought in line with the provisions of the civil and family law of Ukraine, by including uncle, aunt, nephew, niece, fiancé and bridegroom into it.

It has been proved that for a clearer differentiation of the delicts, provided for in Art. 368 (Article 368-4) of the Criminal Code of Ukraine and Art. 172-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses clause 1 of Part 1 of Art. 23 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", covering the "forbidden" gift, should be deleted at the legislative level.

In addition, it is indicated that in Part 1 of the improved article 172-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses should refer to the ban on the gift (from the subordinates). That is, improved art. 172-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses should provide for liability not only for violations of the restrictions, imposed by law on gifts, but also for prohibited receiving of gifts from subordinates.

The necessity of decriminalization of behavior, directed by universally accepted notions about gratitude and hospitality, has been outlined. Also, a doctrinal proposal on the need to withdraw the provisions regarding the matching of gifts with generally accepted notions of hospitality, leaving only the cost limitation for their receipt from Part 2 of Art. 23 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" has been developed further.

Key words: *gift, unlawful gain, corruption, corruption offense, offense related to corruption, hospitality, close people.*

Stadnik I. V. *Functional effectiveness of legal regulation mechanism of economic relations.* – P. 22.

The article is devoted to the analysis of the concept and types of functions of the mechanism of legal regulation of economic relations, ensuring its effectiveness. It is determinate the concept of functions of legal regulation mechanism of economic relations as the main directions of its influence on the sphere of management, expressing its essence and purpose in society, as well as the relationship with the economic system and the economy as a whole.

It is analyzed the features of legal regulation mechanism of economic relations in the implementation of social and legal functions of law, in particular regulatory, protective, economic and political. The position that functions of the right predetermine effective influence of legal regulation mechanism of economic relations on social reality as find the expression and concretization in specific functions of the last is defended.

It is proved that the mechanism of legal regulation of economic relations performs a number of special functions, including ideological (the conductor of the state will, the carrier of information about the possible and / or proper behavior of business entities), integrative (a means of ensuring the integrity and harmonious balance of the economic system), modeling (algorithm of actions of business entities), translation (channel of formation of legal behavior of business entities), transformation (transformation of the economic sphere and achievement of progressive changes in the structure of management). The content of each of these functions, their interconnection and interdependence characterize.

It is recognized that there is a certain hierarchy of functions, where the functions of each element contribute to the implementation of the functions of legal regulation mechanism of economic relations, which, in turn, act as a means of implementing the functions of law and the state in the economy.

Key words: *legal regulation mechanism of economic relations, functions of legal regulation mechanism of economic relations, ideological function, integrative function, modeling function, transformation function.*

Novoshytska V. I. *About the cost of lost, damaged or destroyed property as a losses due to economic activity. – P. 28.*

The article is devoted to the study of the first component of losses due to economic activity – the cost of lost, damaged or destroyed property, determined in accordance with the requirements of the legislation.

It conducts research on peculiar features of the compensation of the value of lost, damaged or destroyed property that are due to economic activity. It is noted that the investigated component of losses relates precisely to the value of property of economic and production purpose, in the sense that it has in this sphere. Attention is drawn to the difference between the concepts of "lost property", "destroyed property", "damaged property" and different definitions of this components of damages in art. 224 and 225 of the Commercial Code of Ukraine.

Underpinned by analysis of legislation and practice, the article concludes that in economic sphere in case of property damage, it may be restored, or its restoration and subsequent use for the intended purpose is impossible. Also it is stated that property condition after the damage should be one of the criteria for calculating the amount of losses for compensation, but this argument is not currently taken into account in the

legislation. It substantiates that qualifying the value of damaged property as losses may be acceptable only if quality of damaged property has changed to such an extent that it can not be used for its original purpose. In all other cases, it should be a question of compensation for the damage recovery costs, since the recovery of the damaged property value will result in the creditor's obtaining of unreasonable income.

Based on the conducted analysis, a clarification of the composition of losses is proposed.

Key words: *losses due to economic activity, compensation for losses due to economic activity, composition of losses, value of lost property, value of damaged property, value of destroyed property.*

Pavlyuchenko Yu., Koshevets A. *Legal work to recover damages caused by violations of business contracts. – P. 35.*

The article is devoted to the study of legal work to compensate for losses caused by violations of economic contracts, in particular in the agricultural market. Based on the analysis of legislation and judicial practice on damages, the content of the legal work on the establishment, calculation and proof of each component of damages is considered. The analysis of court decisions of economic courts revealed the peculiarities of proving each component of damages. Summarizing the analysis, it should be emphasized that the indemnification is not a sanction of a predetermined size, and therefore for its application, the injured party should make certain calculations of losses and provide relevant evidence. This and determines the legal work to recover damages caused by violations of business contracts.

Regarding the value of lost, damaged or destroyed property, legal work is aimed at calculating the amount of damages specifically as property value, based on an independent assessment or on the basis of the property value specified in the economic agreement (and / or annexes to it) with proof of evidence (invoices, certificates of property value, acts of acceptance. Regarding additional expenses, it is necessary to determine the list of expenses, evidence that these expenses are forced, necessary, minimal under the given conditions and already paid, and also to confirm the existence of a direct causal link between the fact of violation of the economic contract and additional costs. The legal work to recover lost profits (lost profits) is to collect evidence that points to: the reality (assurance) of making a profit (gain) if the party to the contract did not violate its obligations; the amount of lost profits; to the adoption of the injured party measures to obtain it.

On the basis of the study, a definition of legal work to compensate for losses caused by violations of business contracts was proposed, and the content of such work for each component of losses was specified.

Key words: *legal work, damages, business offense, the composition of losses, additional costs, lost profits (loss of profit), a causal link.*

Doroshenko L. M. *Ways of eliminating deadlock as a kind of corporate conflicts. – P. 45.*

The article deals with the study of deadlock as a form of a corporate conflict. It proves that the methods of preventing and eliminating this type of corporate conflicts in the science of corporate law have not been studied precisely. The issues of the legislation's development and tendencies of the development of the court practice in the sphere of corporate disputes solving have been identified as follows.

It is argued that, depending on the specifics of the differences and the presence of the founders (participants) desire to pursue to administer affairs, one of the ways to eliminate the deadlock should be chosen: 1) exclusion of the participant from the company; 2) liquidation of the entity; 3) compulsory redemption of a share under the supervision of a court under the conditions specified in the corporate agreement.

According to the results of the research, have been drawn up the proposals aimed at the effective prevention and resolving of such corporate conflicts as deadlock, namely: 1) Supplement to the LLC and ALC Act with the new Article 24¹ "Grounds for exclusion of a participant from the company", including in it an exhaustive list of grounds, under which it is possible to exclude a participant from the company, namely: a) systematic or gross violation of the founder (participant) of his duties; b) if the participant's actions embarrass the company's running; c) in case of fault in the actions of such participant, which were resulted in the termination of the company. Exclusion of a company member, whose share in the authorized capital is 50 percent, is possible only in exceptional cases, with the court evaluating the circumstances of the case, determining the degree of fault of each of the participants, checks the arguments of the parties. By itself, an equal distribution of shares cannot be a ground for refusing a claim; 2) the supplement to the norm of point 1 of part 1 of Article 110 of the Civil Code of Ukraine as a distinctive feature for the application of liquidation by the court decision, which can be defined as a significant complication in the company's activities. Such a condition of a company may be considered as a condition when: a) the members of the company avoid participation in its activities, which leads to the inability of making decisions due to the absence of a quorum; b) because of long-term corporate conflict, significant abuse was committed by all members of the company; 3) introduction of the share redemption mechanism by one participant from another under the supervision of a court in case of a corporate deadlock in the state legislation.

The article was justified not just expedience of the deadlock elimination, but prevention of the occurrence of corporate deadlock by applying such a preventive measure as making of the corporate agreement, which aims to balance the interests of all its parties and to reduce directly the possibility of conflict situations in a corporate enterprise.

Key words: *deadlock, corporate deadlock, capital share, corporate enterprises, founders, corporate conflict.*

Pavlyuk S. N. *Features of Contractual Regulation of Multimodal Carriage of Goods.* – P. 54.

In the article the features of contractual regulation of multimodal carriage of goods are investigated, the directions for improvement of relevant transport legislation are determined. Based on the analysis of the legislation of Ukraine, national and foreign scientific sources, suggestions on the regulation of the legal status of participants in such transportation, in particular the operator of multimodal transportation, are substantiated.

Investigating the topical issues of organizing and carrying out freight transportation in multimodal carriage of goods, the author considers the issue of expediency of a common legal regulation of transport organizational contracts for various types of transport, extension of the types of such contracts by new contractual constructions, in particular, the contract on the organization of multimodal transportation of goods.

It is proposed to consolidate at the level of legislation the peculiarities of the forming the contracts on multimodal transportation of goods, in particular in the form of a single electronic transport document confirming the formation of such contracts.

The article deals with a certain specificity of the contract for the multimodal carriage of goods. It is noted that such an agreement is entered into by the consignor with the carrier, which is the first transport organization that accepts the cargo for carriage. Such a contract has a special content, in particular on the term of delivery of cargo, which increases for the time necessary for the passage of the goods transported from one mode of transport to another; ensuring the safety of the cargo, taking into account that this duty is distributed among all transport organizations involved in the process of transportation; on payment of all payments due by transport organizations. The responsibility of transport organizations involved in cargo transportation is particularly carefully regulated. The scope of responsibility of the consignor is also increasing, in particular due to additional liability for violations of the legislation, which are applied to the registration of transport documents and loading of goods in vehicles, which caused negative consequences in connection with the multimodal transportation of goods.

Key words: *contract of carriage, multimodal carriage of goods, cargo transportation, transport legislation, transport, carrier, organization agreement, transshipment agreement.*

Overkovskiy K. V. *Concept of the definition "industrial property rights".* – P. 63.

The article deals with the question of definition of the concept and essence of industrial property rights. On the basis of the analysis of the results of general theoretical and special scientific researches, the current legislation investigates the concept of "industrial property rights". The clarification of the concept of "industrial property rights" in the broad and narrow sense is proposed, and the definition of property rights

for objects of industrial property is given. Based on the analysis of doctrinal approaches, characteristic features of property rights of industrial property are singled out. The emphasis is placed on the fact that the legal regime of property rights can not be applied to the rights of industrial property.

The author proposes to make a clarification to: Part 2 of Article 190 of the Civil Code of Ukraine by stating it in the following wording: "Property rights are recognized as substantive rights, except in cases stipulated by law"; Art. 419 of the Civil Code of Ukraine, which is proposed to be supplemented with paragraph 4 of the following content: "The provisions of Book 3 of this Code, unless otherwise provided by law, do not apply to intellectual property rights"; Part 1 of Art. 133 of the Commercial Code of Ukraine, it is proposed to state in the following wording: "The basis of the legal regime of property of economic entities, on which their economic activity is based, are: ownership and other real rights – the right of economic management, the right of operational management; property rights to industrial property objects "; Also, it is proposed to consolidate the notion and list of industrial property objects in the Commercial Code of Ukraine and define the concept of "proprietary rights of industrial property".

Key words: *industrial property rights, property rights, industrial property objects, exclusive rights, intellectual property.*

Kulyk O. I. *Signs of beneficiary subjects of the stimulation of the alternative energy production. – P. 72.*

The research is devoted to the characteristics of the beneficiary subjects of the stimulation of the alternative energy production. The purpose of the given research is to specificate the characteristics of the beneficiary subjects of the stimulation of the alternative energy production. The key Ukrainian energy laws, such as the law On Alternative Energy Sources, On the Electricity Market and On Heat Supply, as well as the scientific researches on this issue were explored.

According to the legal definition of energy, produced of alternative energy sources, it is considered as electricity, heat and mechanical energy, that is produced on the objects of alternative energy and may be considered as goods for purchase and sale operations. However, it was found that beneficiary subjects of the stimulation of the production of the electricity from alternative sources are economic entities and consumers of energy, which produce electricity from alternative energy sources. The list of beneficiary subjects of the stimulation of production of the heat energy are shorter, comparing to the list of electricity producers, and includes only economic entities, which produce heat energy from alternative energy sources. Finally, having based on existing legal framework it seems to be impossible to find out what is the producer of mechanical energy from alternative energy sources in terms of law. Given the above,

the producers of mechanical energy from alternative energy sources are not considered as a beneficiary subjects of the stimulation of the alternative energy production.

According to the characteristics of the economic entities, who produce energy from alternative sources, it was found some peculiarities of the attributable to all economic entities characteristics. In the light of the above, the characteristics of the beneficiary subjects of the stimulation of the production of energy from alternative sources have been specified and presented.

The theoretical results of the given research can be used in legal theory and also in further theoretical researches devoted to the stimulation of the alternative energy production.

Key words: *alternative energy sources, the production of the energy from alternative sources, subjects of the stimulation of the alternative energy production, legal status of the economic entities, beneficiary subjects of the stimulation of the alternative energy production.*

Movchan R. A. *On the anti-social orientation of unauthorized occupation of land and unauthorized construction (Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine). – P. 83.*

The article deals with the question of the anti-social orientation of such an act, such as the unauthorized occupation of a plot of land and unauthorized construction. The opinions of scientists on this issue are considered, the corresponding historical and foreign experience is analyzed.

In particular, the study found that some scientists support the generally accepted position in Soviet times that unauthorized occupation of a land plot and unauthorized construction should be attributed to crimes against management procedures, being confident that a person encroaches on them management in the field of land and construction relations. According to these scientists, provided for by Art. 197-1 of the Criminal Code of Ukraine in certain cases can be considered as types of arbitrariness in the sphere of land relations, in connection with which their place is among the crimes against the authority of state and local authorities, citizens' associations and against journalists (Section XV).

In contrast, other researchers advocate the transfer of the norm on unauthorized occupation of a land plot to section VIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Crimes against the environment", explaining the need for such a step, primarily because the environmental function of the land is still the main one, her derivatives.

At the same time, after analyzing the provisions of the Constitution of Ukraine, the Land Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the opinions of the overwhelming majority of specialists, as well as historical (except for the time period from 1922 to 2001) and foreign experience in regulating criminal liability for unauthorized occupation of the land plot and other varieties of similar violations of land rights, it was con-

cluded that the inclusion of the norm devoted to the unauthorized occupation of land, it is in section VI of the Special Part of the Criminal Code of UK "Crimes against property" was absolutely justified by domestic parliamentarians.

Key words: *unauthorized occupation of land, unauthorized construction, crimes against property, crimes against the environment, management procedures.*

Zhdanova I. E. *Conditions of legality concerning the act of a person who has suffered coercion (in the meaning of Article 40 of the Criminal Code of Ukraine). – P. 92.*

In the article an analysis of subjective conditions of the legality of an act of a person who harms the interests of law-enforcement as an element of the basis for committing an act provided for in Article 40 of the Criminal Code of Ukraine.

The mental or physical impossibility of a person to manage her actions as a condition of an act committed in a state of irresistible physical compulsion is considered in the context of establishing common and distinctive features between the concepts of physical and mental compulsion and extreme necessity. Foreign experience (criminal law of France, Spain and Sweden) for comparison with the relevant provisions of Ukrainian legislation was considered.

Attention is drawn to the importance of juvenile delinquency, uncritical mental disorders, the presence of a state of affection for the qualification of compulsion. It is stated that this may create privileged conditions for identifying a person as being in a state of compulsion under Article 40 of the Criminal Code of Ukraine. The assessment criteria applied to different mental states or disorders of coerced person is provided. It is indicated in the necessity to assess the objective features of the committed act in determining the "impossibility to prevent harm by other means" as the conditions for the validity of this act. It was established that the emergence of the possibility of action within the framework of the necessary defense for a person should not affect the legitimacy of an act committed under the direct influence of physical or mental compulsion.

The solution of some problematic issues that arise in determining the conformity of an act of a person who was compelled (in the context of Article 40 of the Criminal Code of Ukraine) with the content of the subjective conditions of the validity of such an act is proposed. Appropriate generalizations have been made based on the results of the analysis.

Key words: *compulsion, circumstances excluding criminality of an act, acts of the person who was coerced, extreme necessity, limited sanity, freedom of will, violence.*

Shcherbak I. A. *Problematic aspects of the procedure for reporting suspicion in the context of the implementation of the rule of law. – P. 100.*

The article analyzes the essence of the rule of law as a fundamental, universally recognized principle in criminal proceedings. The necessity of observing this principle

to ensure the protection of human rights and freedoms at the stage of pre-trial investigation is noted.

It is noted that the legal consequences entail both the fact of compiling a report on suspicion of committing a criminal offense (procedural document) and the fact of taking actions regarding the delivery of such a document to a person within the time and method established by law.

Problematic legal issues of the implementation of the rule of law at the stage of pre-trial investigation during the reporting of suspicion (including regarding certain categories of persons) are considered.

Special attention is paid to the subject composition of persons who have the right to write and give a person a written report on suspicion in accordance with the method prescribed by law.

It is determined that today the law enforcement practice testifies to the existing difficulties in implementing the rule of law at the pre-trial investigation stage despite the fact that clear rules are formally enshrined in the current Criminal Procedure Code of Ukraine. It is concluded that the existence of different positions in the national law enforcement practice does not meet the practice of the European Court of Human Rights.

It is argued that the implementation of the rule of law as a fundamental, defining position for the subject of law enforcement should be provided with effective mechanisms established by law. The procedure for reporting suspicion should be uniform in all criminal proceedings. This will be consistent with the rule of law in criminal proceedings.

Based on the results of the study, proposals to improve the procedure for reporting suspicion by making appropriate changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine are justified. It is noted that the consolidation of clear rules and procedures for criminal proceedings in the criminal procedure law is a guarantee of the implementation of the rule of law.

Key words: *criminal proceedings, report of suspicion, rule of law principle, human rights and freedoms, certain categories of persons.*

Atamanchuk I. *Introduction of the European standards in a sphere judicially legal adjusting of the civil legal proceeding in Ukraine. – P. 109.*

The article presents the investigative and legal support for the implementation of European standards in the field of judicial and legal regulation of the implementation of civil proceedings. When analyzing the main legislative requirements for reforming the judicial system of Ukraine, the need for harmonization of civil judicial legislation of Ukraine is justified by the legal norms of the European Union. The legal reference-points of judicial collaboration in civil cases at legislative level were declared in 2014,

in the Agreement about an association between Ukraine, from one side and by European Union, European concord from a nuclear-power and their states-members, from other side. The European Union acts on the principles of unity. The task of the Ukraine is to confirm the standards of civil justice, which are unique in the European Union. In accordance with Article 51 of the Agreement on Partnership and Cooperation between Ukraine and the European Agreement of June 16, 1994, Ukraine must bring its national legislation into conformity with the legislation of the European Union in various fields. Numerous changes were brought to the code of Civil procedure of Ukraine, new rules were entered that regulate classic procedures of the civil rule-making.

The article focuses on the analysis of the relationship between the concepts of international principles of justice and international standards of justice. The author of the article concludes that the standards of legal proceedings themselves show a set of norms, rules, procedures, which are adopted in full and fixed by the current legislation in Ukraine. Standards should perform the function of adjusting the procedure for the consideration of civil cases by the courts of Ukraine. Standards should ensure the availability of judicial protection for all citizens and the possibility of enforcement of court decisions.

Key words: *procedural law, civil legal proceeding, European standards, principles of the legal proceeding, international legal cooperation, harmonization of judicial legislation.*

Pysmenna O. P. *On the legal basis of the functioning of the National police of Ukraine. – P. 117.*

The article analyzed the legal basis of the National Police of Ukraine. The main direction in improving the work of the police, as one of the main law enforcement agencies, is the legislative regulation of the legal basis for the activities of the police. The normative legal acts regulating the work of the National Police in general and its structural subdivisions was investigated. The legislative and legal framework in politics is analyzed. It was noted that the regulations governing the activities of the inter-regional territorial departments, although adopted, were not made public. The author presented ways to solve this problem. It has been determined that the National Police is the central executive body, on the basis of which there is a need for harmonization of the legal norm of the Law on Police, which regulates the appointment of the Head of Police to the post, with the norm governing the appointment of the head of the central executive authority. The opinions of scientists about the possibility of creating the Police Code of Ukraine was analyzed and author has significant disadvantages of adopting such a document. The peculiarities of disciplinary liability of policemen and disciplinary misconduct of policemen as the main reason for bringing them to justice was investigated. It is noted that there is no exhaustive list of disciplinary offenses,

which is contrary to the Constitution of Ukraine. The issue of organization of staffing of the National Police of Ukraine at the present stage of its reform has been researched, the importance of personnel work is highlighted and the key subject for personnel work in the police authorities has been identified. It has been established that there is a gap in the legislation on the regulation of personnel work, in connection with which ways have been proposed to overcome this gap. The author attaches great importance to the principles of the activities of the police, since the principles are a key aspect in providing the police with the rights and freedoms of man and citizen. The positions of scholars on the possibility of expanding the content of some principles and introducing new principles in the activities of the police based on the analysis of the legislation of foreign countries was presented.

Key words: *National police, subdivisions, disciplinary responsibility, policeman, principles, work with personnel.*

Turchenko O. *Military and political integration of the countries in the European security architecture in the second half of the XX – beginning of the XXI centuries. – P. 123.*

The Article examines the military and political integration of states in the European security architecture in the second half of the XX – beginning of the XXI centuries and analyzes the historical experience of the countries of the Europe in the security space issues. Features of participation in military-political integration in the European security architecture of countries that have implemented and are implementing alternative approaches to ensuring national security are highlighted. The positions of the following countries are reviewed: Great Britain and France, which have gone from an autonomous position to a "flagship" position in European military-political integration; the countries of Northern Europe, which pursued a course in military policy towards non-alignment with the international bloc policy, ensuring neutrality and proposed projects for the creation of an autonomous northern European defense; Austria, which is actively involved in European military-political integration, although it is based on the principles of neutrality.

Particular attention is paid to the close relationship between the military and political rapprochement with the processes of the economic, technological and political integration in the Western European region.

It is proved that despite the fact that these countries are part of in-depth European political, military and economic integration processes, their common security policy is aimed at protecting their own national interests.

In particular, Great Britain demonstrates continuity in national security policy in terms of responding to major threats, builds its security on the traditional Atlanticism principles, has a strong position in NATO, cooperates and intends to continue to coope-

rate with NATO allies, European neighboring countries and EU structures. This should contribute to ensuring security and stability on the European continent. Great Britain is a country without which further European integration in the field of defense will be unproductive.

France has also changed its independent and autonomous position, the tactics of "balancing" between the interests of the USSR and the USA in the bipolar world order, to use NATO's well-functioning security mechanisms with the parallel intensified development of the European collective security system, including with the possible involvement of European states (non-members of NATO and the EU).

The policy of neutrality, which is held by Denmark and Norway on the eve of World War II, has given way to the course for NATO membership.

Finland remains in a position of neutrality. Sweden is trying to consistently adhere to a non-aligned policy. Finland and Austria present their neutrality relatively freely, while Sweden adheres to the strict principles of neutrality.

Key words: *security, integration, military and political integration, cooperation, neutrality.*

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВРОБІТНИЦТВА

Статті повинні відповідати вимогам п. 3 Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз стану практики, законодавства, наукових праць, які стосуються теми дослідження і на які спирається автор, виділення невирішених в них проблем, **котрим присвячується означена стаття**; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. **Структурно вказані рубрики не виокремлюються.**

Представлені статті повинні бути оригінальними, не опублікованими раніше в інших друкованих виданнях.

Статті друкуються мовою оригіналу (українською або російською). Стандартний обсяг статті – 8–12 сторінок (разом із переліком використаних джерел); міжрядковий інтервал – 1,5; шрифт Times New Roman (розмір 14, поля – по 20 мм з кожної сторони). Структура статті: 1 рядок – УДК (вирівнювання по лівому краю); 2 рядок – прізвище та ініціали автора (авторів) статті (вирівнювання по правому краю, напівжирний курсив); 3 рядок – посада, науковий ступінь, вчене звання (вирівнювання по правому краю, курсив); 4 рядок – назва статті (вирівнювання по центру, напівжирний шрифт, великі літери); з 5 рядка – текст статті (вирівнювання по формату).

Перелік використаних джерел подається загальним списком в кінці тексту у порядку посилань в тексті (а не в алфавітному порядку) мовою оригіналу і оформлюється відповідно до **Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»**. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках, де вказується номер джерела і номер сторінки, на яку робиться посилання (наприклад, [1, с. 5]).

До статті додаються анотації українською та англійською мовами за формою: прізвище, ім'я, по-батькові автора (авторів), назва статті, стислий опис змісту статті, ключові слова (5–7 слів). **Обсяг анотацій: українською мовою – 0,3 сторінки, англійською мовою – 1 сторінка.**

Редакційна колегія залишає за собою право редагування, скорочення, уточнення назви, відхилення рукописів. Редакція не несе відповідальності за викла-

дену у статті інформацію. Автори особисто відповідають за точність наведених у статті даних, цитат, статистичних матеріалів, дотримання авторських прав, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритому оприлюдненню. Скорочення слів і словосполучень, крім загальноприйнятих, не допускається. Статті та інші опубліковані матеріали відображають позицію автора, з якою може не погоджуватися редколегія.

У разі передруку матеріалів посилання на «Правничий часопис Донецького університету» із зазначенням вихідних даних є обов'язковим.

Для розгляду питання про публікацію статті автору необхідно надіслати на електронну адресу редакційної колегії (law-journal.div@donnu.edu.ua):

- 1) електронний варіант статті;
- 2) анотації українською та англійською мовами;
- 3) довідку про автора (співавторів), у якій зазначаються – ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, місце роботи й посада, контактний номер телефону, ел. пошта та поштова адреса з індексом, на яку необхідно направити авторський примірник журналу;
- 4) рецензія доктора або кандидата юридичних наук з відповідної спеціальності, бажано наукового керівника (**у відсканованому вигляді, належним чином завірена**) – на статті авторів, які не мають наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Назви файлів повинні містити прізвище автора (наприклад, Петренко_стаття, Петренко_анотації, Петренко_довідка про автора, Петренко_рецензія).

